

HRANT DİNK VAKFI

Hrant Dink'in, 19 Ocak 2007'de, gazetesi Agos'un önünde öldürülmesinden sonra, benzer acıların yeniden yaşanmaması için; onun daha adil ve özgür bir dünyaya yönelik hayallerini, dilini ve yüreğini yaşatmak amacıyla kuruldu. Etnik, dinî, kültürel ve cinsel tüm farklılıklarıyla herkes için demokrasi ve insan hakları talebi, vakfın temel ilkesidir.

Vakf, ifade özgürlüğünün alabildiğine kullanıldığı, tüm farklılıkların teşvik edilip yaşandığı, yaşatıldığı ve çoğaltıldığı, geçmişe ve günümüze bakışımızda vicdanın ağır bastığı bir Türkiye ve dünya için çalışır. Hrant Dink Vakfı olarak 'uğruna yaşadığımız', diyalog, barış, empati kültürünün hâkim olduğu bir gelecektir.

DAR GÖMLEK: TÜRKİYE'DEKİ ERMENİ KURUMLARININ SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

ISBN 978-605-71835-3-8

yazar

Ohannes Kılıçdağı

editör

Nesrin Uçarlar

proje koordinatörü

Nesrin Uçarlar

tasarım

Sera Dink

grafik uygulama

Selin Uluer

İstanbul, Ocak 2023

Anarad Hıçutyun Binası, Papa Roncalli Sokak, no: 128

Harbiye, 34373 Şişli, İstanbul

T: 0212 240 33 61

F: 0212 240 33 94

info@hrantdink.org

www.hrantdink.org

Bu raporun içeriği yazarın sorumluluğu altındadır ve Hrant Dink Vakfı'nın görüşlerini yansıttığı şeklinde yorumlanamaz.

**DAR GÖMLEK:
TÜRKİYE'DEKİ
ERMENİ KURUMLARININ
SORUNLARI VE
ÇÖZÜM ÖNERİLERİ**

**HDV
YAYINLARI**

İÇİNDEKİLER

Sunuş	7
AMENTÜ	13
Mütekabiliyet meselesi	16
Terimlere dair	18
Türkiye Cumhuriyeti Azınlık Politikaları	19
AZINLIK VAKIFLARININ DÜNÜ, BUGÜNÜ VE GELECEĞİ	27
VAKIFLARIN ETKİLİ VE ETKİN YÖNETİŞİMİ	29
Yönetici seçimleri	30
2022 Cemaat Vakıfları Seçim Yönetmeliği'nin ve seçim sürecinin değerlendirmesi	34
Gelir-gider dengesizliği	40
Koordinasyon ve denetim ihtiyacı	41
Yönetişim yapısı ve biçimi	41
VAKIFLARIN FİNANSAL KAYNAKLARI VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ	43
Mülkiyet hakları	44
İade süreci boyunca karşılaşılan eksiklikler ve güçlükler	50
Vergi yükümlülüğü	52
VAKIFLARIN KATILIM VE TEMSİLİYET HAKKI	53
REFORM PAKETİ	55
Hukuki statü	55
Vakıfların finansal kaynakları ve sürdürülebilirliği	57
Mülkiyet hakları	57
Vergi yükümlülüğü	58
Vakıfların etkili ve etkin yönetişimi	59
Yönetici seçimleri	59
Vakıflar arası koordinasyon ve denetim	61

AZINLIK OKULLARI	65
TÜRKİYE'DEKİ ERMENİ OKULLARININ SORUNLARI	68
HUKUKİ STATÜ SORUNU	68
MALİ SORUNLAR	71
Kaynak eksikliği ve vergi sorunu	71
Kamu desteği eksikliği	73
İDARİ SORUNLAR	74
Müdür Başyardımcısı	74
Kayıt kararı ve sınırlamaları sorunu	76
ÖĞRETMEN SORUNLARI	78
TTKD öğretmenleri	78
Ermeni Dili ve Edebiyatı ve sınıf öğretmenleri	80
DERS PROGRAMI VE MATERYALLERİ SORUNU	81
Ermenice ders kitabı ihtiyacı	81
Tarih dersi	82
DİĞER SORUNLAR	83
Eğitim Komisyonu eksikliği	83
Ermeni okullarına yönelik talebin yetersizliği	83
Okul profilinin ve stoğunun yeniden yapılandırılması	84
REFORM PAKETİ	85
Hukuki statü	85
Mali düzenleme ve kamu desteği	86
Öğrenci kaydı	87
Eğitim kadrosunun ve idari kadronun yeniden yapılandırılması	87
Müfredat ve ders materyalleri	89
Eğitim komisyonu	90
Okul açılması, birleştirilmesi	91

ERMENİ PATRİKHANESİ, ERMENİ TOPLUMU VE TEMSİLİYET	93
PATRİK SEÇİMİ SORUNU	98
Anayasa Mahkemesi Kararı	100
PATRİKHANENİN DİĞER SORUNLARI	103
Din adamı yetiştirilmesi	103
Kiliselerin onarılması ve yeniden ibadete açılması	103
Finansman sorunu	104
Güvenlik sorunu	105
Yerel yönetimlerle ilişkiler	106
Arşiv yokluğu	106
REFORM PAKETİ	107
Hukuki statü ve patrik seçimi	107
Finansman sorunu	109
Kiliselerin onarılması ve yeniden ibadete açılması	109
Din adamı yetiştirilmesi	109
Güvenlik sorunu	109
Arşiv	109
SONUÇ: ÇÖZÜM OLARAK ZİHNİYET DEĞİŞİKLİĞİ	111
Savunuculuk	111
SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA	119

SUNUŞ

Nesrin Uçarlar

Proje Koordinatörü

Hrant Dink Vakfı'nın 2021 yılının Temmuz ayından bu yana sürdürdüğü 'Azınlık Haklarına Güncel Bir Bakış: Ermeni Toplumunun Sorunlarına Çözüm Önerileri' başlıklı projenin nihai ürünü olan bu rapor, Türkiye'deki Ermeni toplumunun güncel meselelerini Türkiye'nin siyasal ve toplumsal gündeminin bir parçası hâline getirmeyi amaçlıyor. Türkiye'deki Ermeni toplumu üzerine yapılan araştırmalar ve yayınlar özellikle son dönemde nicelik ve nitelik bakımından kayda değer bir artış göstermiş olmasına rağmen, güncel sorunlar ve çözüm önerileri üzerine yakın tarihli yayınlar konusundaki eksiklik sürüyor.¹

Ermeni toplumunun meselelerini hak odaklı bir yaklaşımla ele alan bu çalışma, özellikle Ermeni okullarının, vakıflarının ve dinî kurumlarının sorunlarına odaklanmakla birlikte, bu sorunların neşet ettiği temel sorun olan, Ermenilere ve diğer gayrimüslim toplumlara yönelik ırkçılığa ve ayrımcı muameleye dikkat çekmeyi hedefliyor. Söz konusu sorunların çözümü bağlamında, Ermeni toplumunun ve Türkiye'deki sivil toplum örgütlerinin azınlık hakları savunuculuğu konusundaki ihtiyaçlarına ve olanaklarına işaret etmeye çalışıyor.

Türkiye'deki Ermeni toplumuna hizmet verme yetkisi ve sorumluluğu olan Ermeni vakıflarının mülkiyet hakları, bu vakıfların işleyişi dolayısıyla Ermeni toplumunun örgütlenme hakkı, seçme ve seçilme hakkı ve siyasal ve toplumsal yaşama katılma hakkı konusundaki sorunların tespiti ve çözüm önerileri, çalışmanın en önemli bölümlerinden birini oluşturuyor. Ermeni toplumunun eğitim hakkını, Ermeni okullarının süregiden sorunları ve güncel ihtiyaçları çerçevesinde tartışan bir diğer önemli bölüm ise yine Ermeni vakıflarının sorunlarıyla ilişkili bir şekilde ele alınıyor. Ermeni Patrikhanesi'nin hukuki statüsünün belirlenmemesi, dolayısıyla tüzel kişiliğinin tanınmaması dolayısıyla yaşanan temsiliyet sorunu ise dinî özgürlükler bağlamında ele alınıyor. Raporun sonuç bölümünde ise, rapor boyunca

1 Ermeni toplumunun güncel sorunlarına ilişkin iki kapsamlı çalışma bulunuyor: Özdoğan, G. G., Üstel, F., Karakaşlı, K., & Kentel, F. (2009). *Türkiye'de Ermeniler. Cemaat - Birey - Yurttaş*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; Özdoğan, G. G., Kılıçdağı, O. (2011). *Türkiye Ermenilerini Duymak: Sorunlar, Talepler ve Çözüm Önerileri*. TESEV Yayınları.

dile getirilen sorunların ve önerilerin kısa bir özetinin yanı sıra söz konusu önerilerin hukuki, siyasal ve toplumsal savunuculuğuna ilişkin sınırlar ve olanaklar ifade ediliyor.

Raporun odağında yer alan Ermeni kurumlarının güncel sorunlarını iki aylık bir metodolojik çalışmayla tespit etmeye çalıştık. Okulu ve hastanesi olan vakıfların yönetim kurulu başkanlarıyla, Ermeni okullarının müdürleriyle ve Türkiye Ermenileri Patriği Sahak Maşalyan ve Türkiye Ermenileri Katolik Cemaati Ruhani Lideri Levon Zekiyan ile birebir görüşmeler yaptık.² Güncel sorunların doğrudan muhataplarının yanı sıra Ermeni vakıflarının yönetiminde yer almış kişilerle, Ermeni kurumlarının sorunları üzerine çalışan avukatlarla ve mali müşavirlerle, Rum, Yahudi ve Süryani vakıflarının başkanlarıyla mülakatlar yaptık.³ 54 görüşmenin her biri, sorunların çeşitli katmanlarına ve çözüm önerilerinin çeşitliliğine vakıf olmamıza katkıda bulundu.⁴

Görüşmelerden edindiğimiz bilgileri ve verileri, hukuki mevzuata yönelik tarihsel ve güncel bir taramayla tamamlayarak, okullar ve vakıflar konusunda düzenlediğimiz çalıştayların alt yapısını oluşturan metinler hazırladık. Sorunları tespit

2 Okulu ve hastanesi bulunan 18 Ermeni vakfından 16'sının yönetim kurulu başkanıyla veya yönetim kurulu üyesiyle sözlü mülakat yapma imkânımız oldu. Görüşme yaptığımız vakıf yöneticilerinin isimlerini zikrederek, çalışmamıza katkılarından dolayı kendilerine teşekkür etmek isteriz: Arman Kamar, Bernard Sarıbay, Diana Kamparosyan, Dikran Gülmezgil, Dikran Ödül, Habip Özfuruncu, Harutyun Ebeoğlu, Hrant Moskofyan, İskender Şahingöz, Mesut Özdemir, Murat Öger, Rita Nurnur, Servan Sertşimşek, Simon Çekem, Toros Alcan ve Yesai Demir. Şant Çakmakçı ile yazılı mülakat yapabildik. Bedros Şirinoğlu ile görüşme girişimlerimiz ise sonuçsuz kaldı. Ayrıca, tüm vakıflara mali ve idari konularda ayrıntılı sorular içeren bir anket gönderdik ve bir vakıftan cevap aldık. Dolayısıyla anketleri bu çalışmada değerlendiremedik. 16 Ermeni okulunun ilköğretim ve lise müdürlerinin tamamıyla, toplamda 20 eğitimci ile mülakat yaptık. Görüşme yaptığımız okul müdürlerinin isimlerini zikrederek, çalışmamıza katkılarından dolayı kendilerine teşekkür etmek isteriz: Anilda Menekşe & Azniv Gürgen, Anita Tumayan, Aras Delice, Armen Saruhanyan, Arpi Manukyan, Arusyak Koç Monnet, Belinda Mihçioğlu & Diana Yılancioğlu, Karekin Barsamyan, Katya Vargı & Elda Karagözyan & Eva Orakyan, Melikcan Zaman, Silva Kuyumcuyan, Şahin Çınar, Talin Berberoğlu, Talin Nayir, Tamar Nergis ve Yeranuyi Balcı.

Türkiye Ermenileri Patriği Sahak Maşalyan ve Türkiye Katolik Ermenileri Dini Lideri Levon Zekiyan ile mülakat yapma imkânımız oldu. Dini liderler dışındaki görüşmecilerimizin ifadelerini, ifadelerin sahiplerine atıfla aktarmak yerine genel değerlendirmelerimize esas almayı tercih ettik.

3 Bu kapsamda 16 mülakat yaptık. Görüştüğümüz kişilerin isimlerini zikrederek, çalışmamıza katkılarlarından dolayı kendilerine teşekkür etmek isteriz: Ali Elbeyoğlu, Aren Dadır, Can Ustabaşı, Dikran Altun, İshak İbrahimzadeh, Laki Vingas, Luiz Bakar, Margos Karahan, Masis Yontan, Melkon Karaköse, Ömer Kantik, Sebuhan Aslangil, Setrak Davuthan, Sevan Şeşetyan ve Şahin Gezer.

4 Görüşmeler Türkçe yapıldı ve ortalama 1.5 saat sürdü. Görüşmelerin tamamı ve kaydedilen görüşmelerin yazıya aktarılması, projenin koordinatörü Nesrin Uçarlar tarafından yapıldı.

eden ve görüşmecilerin çözüm önerilerini içeren bu metinleri çalıştay katılımcılarıyla paylaştık. Okullar konusunda bir, vakıflar konusunda iki çalıştay düzenleyerek, bu konularda uzman akademisyenlerin, avukatların ve aktivistlerin sözü konusu sorunlara ve çözüm önerilerine ilişkin değerlendirmelerini aldık.⁵ Çözüm önerilerinin hayata geçirilmesine ilişkin sorunları ve hukuki, siyasal ve toplumsal olanakları etraflıca ele alabilmek amacıyla, sivil toplum örgütü mensuplarının ve gazetecilerin katılımıyla, savunuculuk üzerine dördüncü bir çalıştay düzenledik.⁶

Görüşmelerden ve çalıştaylardan edindiğimiz bilgileri, hukuki mevzuatla ve ilgili literatür taramasıyla birlikte ele alarak, sorunları ve çözümleri mümkün olduğunca detaylı ve somut bir şekilde, evrensel ve çağdaş metinlere atıfla dile getirmeye çalıştık. Her bölüm, ilgili konudaki sorunların ayrıntılı bir şekilde tasvir edilerek sıralanmasının ardından, çözüm önerilerine dair bir öneri paketiyle sonlanıyor.

Raporun 'Amentü' başlıklı giriş bölümü, izleyen bölümlerde tartışılan sorunların ve önerilerin, hukuki, sosyolojik ve siyasal bir çerçevesini çizmek üzere, Lozan Barış Antlaşması'nın gayrimüslim azınlıkların korunmasına ilişkin hükümlerini, azınlık haklarının evrensel ve çağdaş standartlarını belirleyen Avrupa merkezli ve uluslararası belgeleri ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin azınlık politikalarını eleştirel bir bakışla ele alıyor. Türkiye'deki Ermeni toplumuna ilişkin hukuki mevzuat, siyasal yaklaşım ve gündelik dil bağlamında, 'cemaat', 'gayrimüslim' ve 'azınlık' tabirlerine ilişkin eleştirel bir değerlendirme içeriyor. Türkiye'deki Ermeni

5 Okullar konusunda düzenlediğimiz çalıştaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Turgut Tarhanlı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Kenan Çayır, Eğitim Reformu Girişimi Direktörü Işık Tüzün, Getronagan Lisesi Müdürü Silva Kuyumcuyan ve Surp Haç Tıbrevank Lisesi Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Prof. Dr. Toros Alcan katıldı. Vakıflar konulu ilk çalıştayda gündeme gelen yasal çözüm önerilerinin somutlaştırılması amacıyla ikinci bir çalıştay düzenledik. Her iki çalıştaya da İstanbul Üniversitesi Hukuk Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Sanem Aksoy Dursun, İnsan Hakları Ortak Platformu Genel Koordinatörü Feray Salman, Avukat Destina Kantik, Avukat Aren Dadır ve Avukat Margos Karahan katıldı. İlk çalıştaya Avukat Fethiye Çetin de iştirak etti; kendisi ayrıca raporun tamamını okuyarak, yorum ve önerilerini bizlerle paylaştı. Çalışmamıza katkılarından dolayı kendisine ve tüm katılımcılara teşekkür ederiz.

6 'Azınlık hakları savunuculuğu' başlıklı çalıştaya, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği'nden Cem Bico, bağımsız internet gazetesi T24'den Andrew Finkel, Civil Rights Defenders'dan Sinan Gökçen, Bir Arada Yaşarız Eğitim ve Toplumsal Araştırmalar Vakfı Genel Koordinatörü Prof. Dr. Ferhat Kentel, Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu Siyasi İşler Danışmanı Sema Kılıçer, Hepimiz Göçmeniz Platformu'ndan Yıldız Önen, Anadolu Kültür İstanbul Ofisi'nden Arıcan Paker, Türkiye İnsan Hakları Vakfı'ndan Avukat Polat Yamaner ve Eşit Haklar için İzleme Derneği'nden Esmâ Yaşar katıldı. Çalışmamıza katkılarından dolayı tüm katılımcılara teşekkür ederiz.

toplumuna ilişkin akademik çalışmalara entelektüel bir müdahalede bulunmak üzere terminolojik bir tartışma yürütmek bu çalışmanın başlıca amaçlarından olmadığı için, raporda Ermeni toplumunu azınlık olarak zikretmenin ve Ermeni toplumunun sorunlarını ve haklarını azınlık hakları rejimi çerçevesinde tartışmanın tercih edilmiş olmasına ilişkin açıklamalar, yine 'Amentü' başlıklı giriş bölümünde yer alıyor.

Azınlık kavramının çoğunluk kavramıyla hiyerarşik bir ikilik içinde anlam kazanması, azınlık hakları rejiminin ulus-devlet inşasına paralel açmazlar ve sınırlar ihtiva etmesi ve özellikle Türkiye'deki Ermeni toplumunun kadim niteliğini, maruz bırakıldığı soykırım ve sömürgeci şiddet pratiklerini görünmez kılmaya vesile olması sebebiyle azınlık tabirinin sorunsallaştırılmaya muhtaç olduğu açıktır. Nitekim, azınlık terimine yönelik itirazlar, Osmanlı İmparatorluğu tarihini ve soykırım öncesi ve sonrası dönemi sömürgecilik-karşıtı perspektiften ele alan ve Ermeni toplumuna yönelik şiddeti ekonomik, siyasal ve toplumsal katmanlarıyla birlikte inceleyen yaklaşımlar bağlamında da dile getirilmektedir. Türkiye'deki Ermeni toplumuna dair araştırmaları, soykırım, soykırımın inkârı ve sömürgeleştirme politikaları çerçevesinden yürüten çalışmalar, Ermeni toplumunun entelektüel ve ekonomik kaynaklarının yok edilmesini ve yok sayılmasını da içeren soykırım ve soykırım inkârının, Ermeni toplumunu azınlık statüsüne sıkıştırmasını eleştirmektedir (Suciyan, 2018). Bu eleştirilerden hareketle, Ermenilere tanınan resmî azınlık statüsünü ve azınlık haklarını, Ermenilerin azınlıklaştırılmış bir kadim toplum olmalarına atıfla tartışmak; tarihsel ve siyasal haklarını, sömürgeleştirilmiş halkların ve yerli halkların hakları bağlamında ele almak mümkün hâle gelmektedir.⁷ Bu itibarla, Ermeni toplumunun siyasal, ekonomik, sanatsal ve kültürel

7 Nitekim, 2007 tarihli Birleşmiş Milletler Yerli Halklar Hakları Bildirisi'nin bazı hükümlerinin, Türkiye'deki Ermeni toplumunun kolektif düzeyde ele alınması gereken, geçmişten kaynaklanan ve güncel nitelik taşıyan ihtiyaçlarını ve haklarını, azınlık toplumlarının ihtiyaçlarını ve haklarını sadece bireysel ve güncel düzeyde ele alan uluslararası azınlık hakları rejiminden daha fazla karşılamakta olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, bildirinin, yerli halkların kendilerine has siyasal, yasal, ekonomik, sosyal ve kültürel kurumlara sahip olma ve bunları güçlendirme hakkını düzenleyen 5. maddesi; yerli halkların arkeolojik alanlar, tarihî eserler, törenler, teknolojiler ve görsel ve sahne sanatları ve edebiyat gibi kendi kültürlerinin geçmiş, günümüz ve gelecekteki tezahürünü koruma ve geliştirme haklarını düzenleyen ve devletlere, yerli halkların gerekli bilgilere sahip olarak özgürce verecekleri ön onay alınmadan ellerinden alınan kültürel, entelektüel, dinî ve ruhani varlıkların, etkin mekanizmalar aracılığıyla, tazmin etme sorumluluğu yükleyen 11. maddesi ve bu maddeyi tamamlar nitelikteki 12. ve 13. maddeleri; yerli halkların eğitim ve medya haklarını devletlerin aktif ve pozitif sorumlulukları çerçevesinde düzenleyen 14. 15. ve 16. maddeleri; yerli halkların, kendi karar mekanizmalarına sahip olma ve bunları geliştirmenin yanı sıra, kendilerini ilgilendiren konulardaki

mirasının Türkiye anlatısında yer bulmasına ilişkin talepler ve geçmişle yüzleşme hakkının tanınmasına yönelik mücadeleler, azınlık kavramını ve azınlık hakları rejimini sorunsallaştırma sürecine eşlik edecek bir savunuculuğun konusu olabilir. Öte yandan, yukarıda zikrettiğimiz üzere, bu çalışmanın amacının, Ermeni toplumunun haklarını mevcut azınlık hakları rejimi bağlamında ele alarak güncel sorunlara ve önerilere odaklanmak olması, çalışmada bu tür bir sorunsallaştırma yürütmekten ziyade, ancak bu tür bir sorunsallaştırmanın potansiyeline değinmemize imkânı tanımaktadır.

Türkiye’deki Ermeni toplumuna hizmet vermekle yükümlü Ermeni kurumlarının, Ermeni toplumunun sosyo-politik yapısıyla ilişkili sorunları bulunmakla birlikte, bu sorunları doğuran ve besleyen en temel kaynak, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin hukuki ve siyasi politikaları olarak görülebilir. Bu itibarla, raporda yer alan önerilerin doğrudan muhatabı resmî kurumlardır. Ermeni toplumunun çok katmanlı vatandaşlık haklarının teslim edilmesi için resmî kurumları, siyasal partileri, yasama, yürütme ve yargı organlarını harekete geçirmek; sivil toplum örgütlerini ve Ermeni toplumunu, evrensel ve çağdaş azınlık haklarının ve kadim halkların haklarının Türkiye’de tesis edilmesi ve Türkiye’deki gayrimüslim toplumların ihtiyaçları ve beklentileri yönünde güncellenmesi yönünde bilgilendirmek amacı taşıyan bu raporun, Türkiye’deki Ermeni toplumuna ilişkin çalışmalar için başvuru kaynaklarından biri olmasını ve Ermeni toplumunun güncel sorunlarının siyasal, hukuki ve toplumsal çözümüne katkıda bulunmasını umuyoruz.

karar alma süreçlerine kendilerinin belirleyeceği temsilciler aracılığıyla katılma hakkını düzenleyen 18. maddesi ve katılım hakkını onay, istişare ve işbirliği bakımından devletlerin yükümlülükleri kapsamında ele alan 19. maddesi; varlık ve kalkınma araçlarından mahrum edilen yerli halkların adil bir tazminat alma hakkını teslim eden 20. maddesi; yerli halkların kendilerine ait kurumların yapılarını ve üyelerini kendilerince belirlenen işlemler sonucu tayin etme ve seçme hakkını düzenleyen 33. maddesi başta olmak üzere, diğer pek çok maddesine dikkat çekilebilir. Bakınız: https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_Turkish.pdf. Bildirinin devletler açısından en tartışmalı maddelerinden olan ve yerli halkların kendi geleceklerini ve siyasi statülerini belirleme hakkını düzenleyen 3. maddesinin, bildirinin maddelerinin ve evrensel insan haklarının tam anlamıyla hayat geçirilmesi anlamında yorumlanarak, bağımsızlıktan ziyade sömürgeleşme hareketi çerçevesinde değerlendirilebilir (Erueti, 2017). BM Yerli Halklar Hakları Bildirgesi’nin ‘kendi kendini yönetme hakkına’ ilişkin maddesi, yerli halkların çokkatmanlı vatandaşlık hakları çerçevesinde tartışılabilir (Iamamoto, 2022). Vatandaşlığın yerli halklar tarafından deneyimlenen tarihsel/zamansal boyutunu ve bu boyutun kimlik, statü ve haklar bakımından pratik karşılıklarını kapsayan ‘zaman-katmanlı vatandaşlık’ anlayışı, yerli halkların sömürgecilik/imparatorluk, cumhuriyet/ulus-devlet, çok-uluslu/ulus-devlet-sonrası dönemler arasındaki sürekliliğe ve kesintilere dair tecrübelerinden ve resmî kurumlarla olan ilişkileri bağlamında, meşruiyete, hukuka ve adalete dair kolektif hafızasından beslenmektedir.

AMENTÜ

Türkiye Ermenileri, kolektif hakları Lozan Barış Antlaşması tarafından konu edilen gruplardan biridir. Zamanının azınlık anlayışını yansıtan 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması, azınlıklara diğer vatandaşlarla eşit haklar tanımanın yanı sıra kolektif kültürel kimliklerini muhafaza edebilmeleri için bazı imkânlar tanımış, bazı ilkeler ortaya koymuş, kamu otoritesini de bunların hayata geçirilmesiyle yükümlü kılmıştır.

Lozan Barış Antlaşması, 37 ile 45. maddeler arasında azınlık haklarını ve devletin bu konudaki yükümlülüklerini sıralar. Bunlardan bazıları devletin özgürlükleri kısıtlamamak üzere verdiği negatif taahhütlerdir; yani, devletin ne yapmayacağını belirtir. Örneğin, gayrimüslim azınlıkların seyahat ve göç özgürlükleri kısıtlanmayacaktır (Madde 38). Azınlık haklarına dair Lozan taahhütlerinin bir kısmı ise devletin pozitif taahhütleridir. Azınlıkların fiziksel varlığını ve kültürel kimliğini korumak ve geliştirmek için devletin yapması gerekenleri sıralar. Başka bir deyişle, Lozan Barış Antlaşması Türkiye devletine azınlık hakları konusunda sadece yolu kapatmama değil, aynı zamanda kolaylaştırıcı olma yükümlülüğü verir. Fakat bunlar genel ilkeler ve hedefler olarak ortaya konmuş, söz konusu hedef ve yükümlülüklerin ne şekilde hayata geçirileceğine dair uygulama ayrıntıları belirtilmemiştir. Örneğin, 41. madde, Türkiye devletinin gayrimüslim azınlık gruplarının kendi dillerinde eğitim görebilmeleri için gerekli kolaylıkları sağlayacağını söyler, fakat bu kolaylıkların neler olduğunu ve nasıl sağlanacağını belirtmez. Uygulamaya dair bu ve bunun gibi hususların belirlenmesi yasama organı tarafından çıkarılacak kanunları gerektirir. Üzerinden her ne kadar 100 yıl gibi çok uzun bir zaman geçse de Lozan Barış Antlaşması'nın uygulama kanunları çıkarılmamıştır. Dolayısıyla, antlaşmadaki birçok husus belirsiz kalmış, istikrarlı biçimde hayata geçirilememiştir.

Lozan Barış Antlaşması'ndan bu yana özelde azınlık haklarının, genelde insan haklarının ulaştığı evrensel standartlar daha da gelişmiş, kamu otoritesinin azınlıklara muamelesinde hak odaklı yaklaşım demokratik bir norm hâline gelmiştir. Lozan Barış Antlaşması'ndaki azınlık anlayışı ve azınlıkların tanımlanma ve sosyal konumlandırılma biçimi, özellikle 1990'lardan itibaren küresel düzeyde daha

özgürlükçü ve demokratik bir seviyeye ulaşmıştır. Azınlıkların sahip olduğu haklar ve bunların hayata geçirilmesi demokrasinin ölçütlerinden biri olarak kabul görmüş; azınlık hakları, insan haklarını tamamlayıcı nitelikte değerlendirilmeye başlanmıştır. Azınlık hukuku bakımından azınlık topluluğunun kimliğinin bütün özellikleriyle birlikte sürdürülebilir kılınması devlet için bir pozitif yükümlülük meselesi hâline gelmiştir.

1990'larda azınlık haklarını vurgulayan ve güvence altına alan uluslararası bildirge ve sözleşmelere birkaç örnek vermek gerekirse; Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nun 1992 yılında ilan ettiği 'Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına Dair Bildirge' her ne kadar hukuki bağlayıcılığı olmasa da azınlıklara muamelelerin siyasi ölçütlerini ortaya koyarak, devletlere azınlıkların kimliklerini korumalarının yanı sıra geliştirmeleri için de gerekli ortamı sağlama yükümlülüğü veriyordu. Ayrıca, Avrupa Konseyi'nin 1995'te kabul ettiği, 1998'de yürürlüğe giren 'Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi' azınlık hakları konusunda çok kapsamlı düzenlemeler getiren, azınlıkların dil, eğitim, kültür faaliyetlerini güvence altına alan uluslararası bir antlaşmadır. Türkiye bu sözleşmeye imza atmamıştır. Öte yandan, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (o zamanki adıyla Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı) azınlıkların etnik, kültürel, dinsel ve dinsel kimliklerinin korunmasını ve güçlendirilmesini öngören, azınlıkların kimliklerini serbestçe ifade etme hakkına sahip olduklarını, bu kimliklerin korunması ve geliştirilmesi için gerekli koşulların yaratılmasının gerekliliğini vurgulayan 1990 Paris Şartı'nı Türkiye de imzalamıştır. Ayrıca, gene AGİT'in 1991'de Cenevre'de yapılan ulusal azınlıklar toplantısının sonuç raporunda azınlık haklarının ve devletlerin bu hakları koruma yükümlülüklerinin, devletlerin sadece kendilerini ilgilendiren içişlerinden sayılamayacağı, diğer devletlerin ve uluslararası kuruluşların bu konulara ilgi göstermesinin meşru olduğu kayda geçirildi. Son olarak, 1992'de AGİT bünyesinde kurulan Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği'nin 1996 ile 2019 yılları arasında azınlık hakları ve azınlıklara yönelik muameleyle ilgili dokuz rapor yayımladığını belirtelim.⁸

1990'larda azınlık gruplarını güvence altına alan, kimilerini yukarıda zikrettiğimiz uluslararası bildirge ve sözleşmeler ile Lozan Barış Antlaşması arasında bir istikamet farklılığı veya çelişki yoktur. Bilakis, İkinci Dünya Savaşı sonrasında azınlıklara karşı ayrımcılığı önlemeyi, 1990'larda ise devletlerin pozitif yükümlülüklerini

⁸ <https://www.osce.org/hcnm/thematic-recommendations-and-guidelines>

vurgulayan anlayışın ön plana çıktığı göz önüne alınacak olursa, Lozan Barış Antlaşması'yla 1990'lardan sonra ortaya çıkıp günümüzde de geçerli ve doğru kabul edilen azınlık hakları anlayışı arasında pozitif haklara vurgu açısından uyuma olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, bu raporda ele alacağımız sorunların çözümü için yapılması gereken, Lozan Barış Antlaşması'nda genel hatlarıyla belirtilen hak ve özgürlüklerin, insan hakları bağlamında azınlık haklarının günümüzde ulaştığı ve ifadesini uluslararası belgelerde bulan standartlar ışığında hayata geçirilmesidir. Bu standartlarla uyumlu yasal düzenlemelerin yapılmasına ve hayata geçirilmesine gerek vardır. Bu kanunlar yapılırken çağdaş insan hakları hukuku gözetilmedir ki bu da zaten Lozan'la çelişen değil, onu destekleyen bir uygulama olur. Lozan Barış Antlaşması hükümlerini hukukun günümüzde ulaştığı değer, kavram ve standartlarla yorumlamak aynı zamanda uluslararası hukuk açısından da gerekli olmaktadır. Dolayısıyla, bugün Lozan Barış Antlaşması'nın ilgili hükümlerini insan haklarının bir parçası olarak anlamak gerekir.

İnsan hakları anlayışı, devletlerin insan hakları karşısındaki negatif ve pozitif sorumluluklarını üç başlık altında topluyor: saygı (*respect*), koruma (*protect*) ve gerçekleştirme (*fulfill*). Saygıdan kasıt, tabirin kendisinden de anlaşılacağı üzere, devletlerin azınlıkların insan hakları olarak görülmesi gereken haklarını kullanırken müdahale etmemesi, kısıtlama getirmemesidir. Korumadan kasıt, devletin azınlık mensuplarını insan hakları ihlaline karşı korumasıdır. Gerçekleştirme ise, devletlerin temel hakların kullanımını kolaylaştırmak için atması gereken pozitif adımlara atıfta bulunur.⁹ Bu raporda açıklanmaya çalışılacak sorunların çözümü için gerekli temel yaklaşım da bu şekilde özetlenebilir. Siyasetçilerin, bürokratların, kısacası tüm karar alıcıların, yukarıda belirttiğimiz gibi, Lozan Barış Antlaşması'ndaki ve 1990'lardan günümüze hayli yol kat eden azınlık ve insan hakları anlayışındaki pozitif hak-pozitif yükümlülük anlayışını benimsemeleri, sorunların çözümü için birinci şart olarak karşımıza çıkıyor.

Öte yandan, Türkiye'deki yerleşik yönetim anlayışında azınlıkların sorunlarına yaklaşım, sanki muarız bir muhatapla yürütülen bir 'kazan-kaybet' modeli üzerine oturmuştur. Azınlıkların varlıklarını ve kimliklerini korumaları için yapılacak düzenlemeler yöneticiler tarafından devlet adına bir kayıp veya taviz olarak görülmemiştir. Dolayısıyla da mümkün olduğunca bu düzenlemelerden kaçınılmıştır. Kimi zaman yapılan iyileştirmeler de minnet duyulup daha fazlası istenmemesi

9 <https://www.ohchr.org/en/instruments-and-mechanisms/international-human-rights-law>

gereken lütuflar olarak sunulmuştur. Hâlbuki güncel demokratik ölçütlere göre azınlık topluluklarını yaşatmak, varlıklarını sürdürmeleri için gerekli şartları sağlamak kamu otoritesinin ve siyasi erki kullananların olağan görevlerinden. Politikaları bu hedef doğrultusunda belirlemek esas kabul edilmelidir. Bunun ilk adımı da atılacak adımların, uygulamaya konacak icraatların ayrıcalık, imtiyaz hatta lütuf olarak değil hak olarak görülmesidir.

Azınlık gruplarını ortadan kaldırılması gereken tehditler veya gözetim altında tutulması gereken potansiyel suçlular olarak gören bu anlayış terk edilip, talep edilen düzenlemelerin evrensel insan ve azınlık hakları ölçütlerine göre azınlıkların hakkı olduğu kabul edilmeden, bu raporda değineceğimiz herhangi bir sorunun çözülmesi mümkün değildir.

Mütekabiliyet meselesi

Sorunların içeriğine geçmeden önce Türkiye’de azınlıkların sorunları tartışılırken kamu görevlileri tarafından sık sık bir engel olarak ortaya sürülen mütekabiliyet kavramı üzerinde durmanın gerekli olduğunu düşünüyoruz.

Lozan Barış Antlaşması’nın 45. maddesi üzerinden azınlık hakları tartışmasına dahil olmuş gibi görünen mütekabiliyet esası, aslında azınlıklar bağlamında başvurulması mümkün olmayan bir kavramdır. Bu mümkün olmama halinin anlaşmanın kendisinden ve insan hakları prensiplerinden kaynaklanan sebepleri vardır. İlk önce anlaşmadan kaynaklanan sebeplere bakacak olursak, mezkûr madde Türkiye’de gayrimüslimlere tanınan hakların aynısının Yunanistan’da da Müslümanlara tanındığını belirtir, fakat bir taraftaki uygulamayı diğer taraftaki uygulamanın şartı yapmaz.¹⁰ Türkiye de Yunanistan da idareleri altındaki kişilere bu hak ve imkanları sağlamakla ayrı ayrı sorumludurlar. Antlaşmada birinin tutumunun diğerinin sorumluluğunu ortadan kaldırdığına dair bir hüküm yoktur. Diğer tarafın tutumu ne olursa olsun, kendi verdiği taahhütleri yerine getirmeyen taraf antlaşmayı çiğnemiş sayılır. Türkiye’deki gayrimüslim azınlıklarla ilgili durumlarda mütekabiliyet esasının ileri

¹⁰ Madde 45 — İşbu Fasil ahkâmı ile Türkiye’nin gayri müslim ekaliyetleri hakkında tanınan hukuk, Yunanistan tarafından dahi kendi arazisinde bulunan müslüman akalliyet hakkında tanınmıştır. <https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/3-Lozan13-357.pdf>

sürülemeyeceğinin Lozan Barış Antlaşması'ndan kaynaklanan ikinci sebebi de Ermeni ve Yahudi toplumu söz konusu olduğunda, ortada azınlık politikası kıstas alınacak ve Lozan Barış Antlaşması'na taraf olan bir devlet bulunmamasıdır. Ne 1923'te SSCB'nin bir parçası olan Ermenistan ne de Lozan Barış Antlaşması'ndan çeyrek asır sonra kurulan İsrail bu antlaşmanın tarafları arasındadır. Dolayısıyla bu iki grup için mütekabiliyet gerekçesiyle Yunanistan'ın uygulamalarını dikkate almak, sahadaki gerçeklerle tamamen uyumsuz bir durum yaratmaktadır. Türkiye'deki Ermeni ve Yahudi toplumlarının, Yunanistan'ın kendi ülkesindeki Müslüman vatandaşlarına yaptığı muameleyle bağlı ve sınırlı olması için hiçbir meşru sebep yoktur. Kaldı ki aşağıda mütekabiliyet esasını ilkesel olarak da imkansız kılan sebeplere bakınca göreceğimiz gibi, Türkiye vatandaşı Rumların haklarının Yunanistan devletinin uygulamalarıyla bağlı olmasının da meşru bir gerekçesi mevcut değildir.

İlkesel sebeplerden birincisi şudur: Mütekabiliyet, bir devletin kendi vatandaşlarına muamelesinde göz önüne alabileceği bir ilke değildir; iki ayrı devletin yek diğerinin vatandaşlarına, yani hukuki manada yabancılara yapacağı muameleyle ilgili bir tabir ve uygulamadır. Örneğin, bir devlet sizin vatandaşlarınıza vize uyguluyorsa siz de mütekabiliyet esasını ileri sürerek ilgili devletin vatandaşlarına vize uygulayabilirsiniz. Lozan Barış Antlaşması'nda konu edilen gayrimüslim azınlıklar Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olduklarından mütekabiliyet konusu olamazlar. İkincisi, mütekabiliyet ilkesi insan hakları ihlallerinin gerekçesi olamaz; evrensel hukuk da bunu böyle kabul etmiştir. Antlaşmalar hukukuna göre insan haklarının korunmasına ilişkin hükümlerde mütekabiliyet veya misilleme yollarına başvurulamaz. Başka bir deyişle, bir yerdeki insan hakları ihlali diğer bir yerdeki insan hakları ihlalinin gerekçesi olamaz. Nitekim, 27 Ocak 1980'de yürürlüğe giren BM Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 60. maddesi, Türkiye her ne kadar bu antlaşmaya taraf olmamışsa da, bir antlaşmanın taraflarından birinin o antlaşmayı ihlal etmesinin diğer taraf(lar)a antlaşmanın kişileri koruyan maddelerini uygulamama hakkı vermeyeceğini belirtmiştir.¹¹

Bütün bu hususlar göz önüne alındığında, Lozan azınlıkları olarak bilinen gruplarla ilgili karar ve uygulamalarda mütekabiliyet kavramının, bu grupların durumlarının iyileştirilmesinin önüne bir engel olarak konulması mümkün görünmemektedir.

¹¹ https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf

Terimlere dair

Türkiye’de Ermenilerin de dahil olduğu Hristiyan topluluklardan ve Yahudi toplumundan bahsedilirken sık sık kullanılan tabir ‘gayrimüslim cemaatler’dir. Örneğin, vakıflar mevzuatında bu topluluklara ait vakıflar kimi zaman başına gayrimüslim sıfatı da eklenerek ‘cemaat vakıfları’ olarak anılır. Bu raporda ilgili mevzuata atıfta bulunurken zaman zaman aynı tabiri kullansak da bu nitelmenin yerinde olmadığını söylememiz gerekir. Başka bir deyişle, bu toplulukları ‘cemaat’ veya ‘gayrimüslim’ olarak tanımlamak yanlış yaklaşımların yansımasıdır.

Cemaat tabiri iki çağrışım veya ima ihtiva eder: Birincisi, bu şekilde tanımlanan topluluğa bir homojenite, bir tek tiplilik atfeder. İlgili gruba mensup bireylerin aynı değerler temelinde, aynı istikamette düşünüp, aynı yönde hareket ettiğini varsayar. Hâlbuki Türkiye Ermeni toplumu küçük bir topluluk olmasına rağmen yüksek çeşitlilik arz eder; çeşitli hatlar temelinde farklılaşmış, hatta bölünmüştür. Farklı kültür gruplarını, farklı ideolojik ve siyasi tercihleri barındırır. **Dolayısıyla, bu kadar çeşitlilik arz eden bir topluluğu cemaat olarak adlandırmak var olan durumu karşılamaz.**

Cemaat tabirine içkin ikinci ima, söz konusu grubun dinî, hatta dindar bir topluluk olduğudur. Başka bir deyişle, din, grubun yegane tanımlayıcı özelliği olarak kabul edilir. Türkiye Ermeni toplumu bu açıdan da homojen değildir. Grubun içinde, Apostolik, Katolik ve Protestan dindarlar olduğu gibi dinî pratikleri takip etmeyen Ermeniler de vardır. Hatta, sayıları tam olarak bilinmemekle birlikte, son yıllarda gündemde olan Müslüman(laştırılmış) Ermeniler de vardır. **Sonuç olarak, Türkiye Ermenilerini salt dindar Hristiyan bir topluluk olarak görmek ve tanımlamak mümkün değildir.**

Gayrimüslim tabirine gelince, bu da odağına dini koyan bir tabirdir. Fakat, bunun da ötesinde, ‘asıl ve asıldan sapanlar’ anlayışı temelinde hiyerarşi yaratan bir tabirdir. Daha somut söyleyecek olursak, İslam ve Müslümanlar asıl olan iken, diğerleri onun ‘gayrısı’ olarak tanımlanmış ve konumlandırılmıştır. Hristiyan, Yahudi ve diğer dinî topluluklar kimliklerinin özellikleri ve özgünlükleri gözardı edilerek, Müslüman olmama paydasında birleştirilmiş, hatta aynılaştırılmışlardır. Hem cemaat hem gayrimüslim tabirleri Osmanlı millet sistemi anlayışının devam eden yansımaları olarak okunabilir.

Peki öyleyse bu grupları nasıl tanımlamak ve adlandırmak gerekir? Bu soruya verilecek her cevabın bir yönüyle tartışmaya açık olacağını akıld tutarak ve uluslararası

literatürde de yerleşik olduğunu göz önüne alarak ‘azınlık’ veya ‘azınlık toplulukları’ tabirlerini kullanmayı tercih ettik. Fakat azınlık tabirine ilişkin, biri kavramsal-küresel bağlamda, diğeri Türkiye bağlamında olmak üzere, iki şerh düşmek de büyük önem arz ediyor. Kavramsal-küresel bağlamda, azınlık tabirinin ulus devlet düşüncesinin ve işleyişinin sınırları çerçevesinde şekillenmiş olduğuna ve dolayısıyla özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında azınlıklara bir ‘sorun’ olarak yaklaşıldığına işaret etmek gerekir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde bu anlayış nispeten değişmiş olsa da azınlık ve ulus-devlet birbiriyle yakından ilintili olmaya devam eder. Azınlık ancak ulus devletin temelini oluşturduğu varsayılan ‘çoğunluk’ bağlamında ve egemen normlar tarafından tanımlanır. Tıpkı ‘gayrimüslim’ tabirinde olduğu gibi, ikili karşıtlığa dayalı bir hiyerarşik bağlamı, yani azınlık-çoğunluk asimetrisinin yeniden üretimini elverişli kılar. Dolayısıyla, azınlık hakları ulus devletlerin çıkarlarını ve egemen normları gözetmeye devam eden bir hukuki ve siyasi rejim çerçevesinde tanınır ve uygulanır.

Sosyolojik bir terim olarak azınlık, bir toplumda dezavantajlı gruplara işaret eder ama normatif anlamda bu topluluklara içkin bir iyiliğe veya kötülüğe işaret etmez. Azınlık tabirinin Türkiye’de kazandığı mana ise tarihsel ve siyasal olarak negatif yöndedir. Azınlık mensubu olmakla eşit vatandaş olmak, azınlık haklarıyla vatandaşlık hakları birbirini dışlayan kategoriler olarak düşünülür. Örneğin, göçmenlerin Türkiye’ye gelip yerleşmesine karşı çıkan ve kendini ‘Türk’ olarak tanımlayanlar “Kendi ülkemizde azınlık olmak istemiyoruz”, derler. Bu ‘endişelerin’ ima ettiği resmî politika ve toplumsal algı, azınlıkların yaşadıkları ülke üzerinde herkes kadar hak sahibi olmadıklarıdır. Azınlık olan, ‘yabancı’, ‘misafir’, ‘emanet’ olarak kabul edilir. Bütün bunlar pek tabii yanlış anlayışlardır. Azınlıklar ki Türkiye de dahil olmak üzere birçok devlette birtakım politikalar sonucu azınlıklaştırılmışlardır; farklı kimliklere ve ihtiyaçlara ve fakat eşit haklara sahip vatandaşlardır. Azınlıklaştırma/azaltma politikalarının, yani geçmişte kendilerine verilmiş zararların telafisi olarak varlıklarını ve kültürlerini devam ettirebilmeleri için bazı pozitif haklardan, kamu desteklerinden faydalanmaları, demokrasi ve çoğulculuk ilkeleri gereğidir.

Türkiye Cumhuriyeti Azınlık Politikaları

Lozan Barış Antlaşması’nın ve uluslararası azınlık hakları literatürünün ilgili hükümlerinin aksine, Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca azınlıklar ve dolayısıyla Ermeniler, açık-kapalı, doğrudan-dolaylı, bir kısmını bu raporda ele alacağımız

ayrımcılıklara maruz kalmışlardır. 20 Kur'a Askerlik, Varlık Vergisi gibi nispeten daha bilinir örnekler bir yana, Şubat 1925'ten 1932'ye kadar gayrimüslimlerin İstanbul il sınırları dışına izinsiz çıkmasının yasaklanması, 1926'da çıkarılan 778 sayılı Memurun Kanunu'nun 4. maddesinin devlet memuru olmak için "Türk olma" şartı koyması¹² gibi Lozan Barış Antlaşması'na açıkça aykırı birçok ayrımcılık örneği zikredilebilir.

Cumhuriyet dönemi boyunca Ermenilerin, Rumların, Süryanilerin ve Yahudilerin kurumsal siyasete katılımı da sınırlandırılmıştır. Örneğin, 1950'ye kadar var olan tek parti (CHF) yönetiminde Ermeni milletvekili olarak rastladığımız tek isim Berç (Keresteciyan) Türker'dir; kendisi 1935 yılında Meclis'e girmiştir. Bunun önünü açan, biraz da 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın, basındaki kimi kalemler tarafından sert biçimde eleştirilmişse de, İstanbul belediye seçimlerinde azınlıklardan aday göstermiş olmasıdır (Okutan, 2004, 149-150). Çok partili hayata geçilmesinden sonra ise 1950'ler boyunca Andre Vahram Bayar, Zakar Tarver ve Mıgırdiç Şellefyan olmak üzere üç Ermeni milletvekilinin Demokrat Parti'den Meclis'e girdiğini görüyoruz. 1961-1964 arasında Berç Turan'ın Adalet Partisi'nden senatör olmasından sonra çok uzun bir süre boyunca bir başka Ermeni milletvekili Meclis'e girmemiştir; ta ki 2015'te Selina Doğan CHP'den, Markar Esayan AKP'den ve Garo Paylan HDP'den milletvekili seçilene dek. Hâlihazırda, TBMM'de Ermeni vekil olarak sadece Garo Paylan bulunmaktadır.

Genel bir tespit olarak şu söylenebilir ki devlet yetkilileri Lozan Barış Antlaşması'nda azınlık olarak tanımlanan gruplara karşı devlete yüklenen negatif ve pozitif yükümlülükleri görmezden gelmiştir. Yasaklar konarak negatif yükümlülükler ihlal edildiği gibi, azınlık varlığının ve kültürel kimliğinin korunması için yapılması gerekenler, dini kimlik temelinde verilecek özel desteklerin vatandaşların eşitliği ilkesine ve laikliğe karşı olduğu ileri sürülerek, yerine getirilmemiştir. Eşitlik, farklılıkların ortadan kaldırılması veya farklılıklara kayıtsızlık olarak anlaşılmış ve uygulanmıştır.

12 Bu şart 1965'te çıkarılan 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'yla "Türk Vatandaşı olmak" şeklinde değiştirilmiştir.

Temel sorun, bütün eşitlik söylemlerine rağmen Ermenilerin ve diğer azınlıkların 'tehlikeli', 'düşman' olarak kategorize edilmeleri, bunun gereği olarak devamlı surette gözetim altında bulundurulmaları ve belli alanlardan uzak tutulmalarıdır. Bunun en somut örneği 'soy kodu'dur. Ayrıntılarına eğitim bölümünde değineceğimiz üzere, devlet Ermeni okullarına sadece Ermeni azınlığa mensup çocukların kayıt olabileceğine dair bir kısıtlama koymuştur. Ermeniliğin devlet tarafından nasıl takip edildiği ise 2013'te bir öğrencinin bir Ermeni okuluna yaptığı kayıt başvurusuna istinaden, İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden Şişli İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne gönderilen resmî bir yazıyla açığa çıkmıştır. Bu yazıdan anlaşıldığı üzere, devlet cumhuriyetin kurulduğu günden beri Ermeni, Rum ve Yahudi vatandaşlara ayrı ayrı soy kodları vererek, bu vatandaşları fişlemiş ve takip altında tutmuştur. Kayıt konusunda yapılan değişikliklerden sonra bugün artık öğrenci kayıtları için soy koduna bakılmıyor. Devlet yetkilileri soy kodunun genel bir uygulama olarak da sonlandırıldığını şifahi olarak açıklamışlardır.¹³ Öte yandan, soy kodu uygulamasının kaldırıldığına dair şifahi açıklamalar, ayrımcılığı yasaklayan genel bir hukuk politikası benimsenmediği sürece, benzer uygulamalara yeniden dönülmeyeceğine dair bir güvence taşımamaktadır.

Ayrımcı muamelenin ortaya çıktığı bir başka alan da azınlık gruplarına mensup bireylerin sivil ve askeri bürokrasideki istihdamıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi "Türk olmak" 1965'e kadar memur olabilmenin resmî bir ön şartıydı. 1965'te bu gereklilik "Türk vatandaşı olmak" şeklinde değiştirildi. Fakat uygulamaya baktığımızda, o günden bugüne yüksek öğrenim ve sanat alanları dışında Ermenilerin devlet bürokrasisinde istihdam edilmediğini, özellikle idari, güvenlik ve yargı bürokrasisinin azınlıklara fiilen kapalı olduğunu görüyoruz. Bu, resmî olmaktan ziyade adı konulmamış bir ayrımcılık olarak tezahür ediyor. Cumhuriyet tarihinde ilk olarak 2009 yılında Leo Suren Halepli isminde bir Ermeni vatandaş, Dışişleri Bakanlığı'na bağlı Avrupa Birliği Genel Sekreterliği'nde uzman kadrosuna alınmaya hak kazanmış fakat 30 kişinin işe alındığı sürecin mahkemelik olması sebebiyle görevine başlayamamış, 2011'de sonuçlanan dava süresinde başka kişisel tercihler yaparak, nihayetinde devlet memuru olmamıştır.¹⁴ Daha yakın zamanda yaşanan başka bir örneğe Berk Acar'ın 2022 yılında kaymakam olarak atanmasıdır.¹⁵ Bu iki vakanın ulusal basında

13 <https://www.agos.com.tr/tr/yazi/14473/soy-kodu-sifahen-kalkti>

14 <https://www.gazetevatan.com/dunya/devlete-giren-ilk-ermeni-273668>

15 <https://www.agos.com.tr/tr/yazi/27435/berk-acar-goreve-basladi>

“devlete giren ilk Ermeni”, “ilk Ermeni kaymakam adayı” olarak sunulması bile yaşanılan ayrımcılığın kamusal itirafı niteliğindedir.¹⁶

Ayrımcılık sorununu birbiriyle iç içe geçmiş üç başlık altında incelemek mümkün: yasalar, uygulama ve zihniyet. Ayrımcı nitelik arz eden yasaların mevcudiyeti bir yana, ayrımcılıkla mücadele ve anayasal eşitliği güvence altına almaya dair hukuki düzenlemelerin eksikliğine dikkat çekmek, ayrımcılığın yasal boyutuna işaret etmek bakımından önemlidir. Ayrıca, Türkiye’nin, ayrımcılık ve nefret suçlarıyla mücadele etmek üzere hazırlanmış evrensel sözleşmelerin kimilerini imzalamamış, kimilerini çekince koyarak imzalamış, kimilerini ise imzaladığı hâlde gerekli hukuki düzenlemeleri yapmayarak uygulamaya koymamış olması, resmî ayrımcılığın bir başka veçhesini oluşturmaktadır. Örneğin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin ayrımcılık yasağını düzenleyen 12 No’lu Protokolü, Türkiye tarafından 21 sene evvel 18 Nisan 2001 tarihinde imzalanmış fakat parlamentoda henüz onaylanmadığı için uygulamaya konmamıştır.

Yasalardaki yetersizlik sorununa bir örnek vermek gerekirse Türk Ceza Kanunu’nun (TCK) ayrımcılık yasağını düzenleyen 122. maddesinden bahsedilebilir.¹⁷ Bu maddedeki temel sorun ayrımcılık ile nefret suçunun neredeyse birebir örtüşmesi, daha da ötesi nefreti ayrımcılığın ön şartı hâline getirmesidir. Bunlar ilişkili olmakla birlikte farklı kavramlardır. Madde bu hâliyle hem nefret suçlarının hem ayrımcılığın kapsamını daraltıyor. Şöyle ki, ayrımcılık suçunun oluşması için nefret saikinin ispatı gerekmektedir. Başka bir deyişle, nefret yoksa ayrımcılık da olmaz gibi, gerçek hayatta karşılığı olmayan bir sonuç ortaya çıkıyor. Ayrıca, ayrımcılık suçu maddede sayılan dört eylem ile sınırlandırıldığından, bu dört eylem¹⁸

¹⁶ <https://www.gazeteduvar.com.tr/ilk-ermeni-kaymakam-berk-acar-gorevine-basladi-haber-1579199>

¹⁷ Madde 122- (Değişik: 2/3/2014-6529/15 md.)
(1) Dil, ırk, milliyet, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din veya mezhep farklılığından kaynaklanan nefret nedeniyle;
a) Bir kişiye kamuya arz edilmiş olan bir taşınır veya taşınmaz malın satılmasını, devrini veya kiraya verilmesini,
b) Bir kişinin kamuya arz edilmiş belli bir hizmetten yararlanmasını,
c) Bir kişinin işe alınmasını,
d) Bir kişinin olağan bir ekonomik etkinlikte bulunmasını engelleyen kimse, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

¹⁸ Madde şu şekilde: (1) Dil, ırk, milliyet, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din veya mezhep farklılığından kaynaklanan nefret nedeniyle; a) Bir kişiye kamuya arz edilmiş olan bir taşınır veya taşınmaz malın satılmasını, devrini veya kiraya verilmesini, b) Bir kişinin kamuya arz edilmiş belli bir hizmetten yararlanmasını, c) Bir kişinin işe alınmasını, d) Bir kişinin olağan bir ekonomik etkinlikte bulunmasını, engelleyen kimse, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

dışında kalan eylemler madde gereği ayrımcılık suçu oluşturmayacaktır. Madde, nefret suçuna da hak ettiği ağırlığı ve alanı vermemiştir. Yargıtay 18. Ceza Dairesi'nin yerinde ifadesiyle, "TCK'nın 122. maddesinde nefret suçunun adı var, kendisi de cezası da yoktur."¹⁹ Nefret suçları ile ilgili bir yasal düzenlemenin eksikliği ve cezasızlık, sistematik bir biçimde bu saldırıların devam etmesine zemin hazırlamaktadır. Sonuç olarak, ayrımcılıkla ve nefret suçuyla etkin mücadele için bu kavramların ve ilgili eylemlerin yasal mevzuatta ayrı ayrı ele alınmasında fayda vardır. Ceza kanununda zaten suç olan eylemlere nitelikli hâl olarak nefret saiki eklenmesi de düşünülebilir.

Yasayla uygulama sorununun iç içe geçtiği bir örnek olarak TCK'nın 'Halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya aşağılama' başlıklı 216. maddesi verilebilir.²⁰ Bu madde, lafzî itibarıyla grup bazlı kin ve düşmanlığın, ırkçılığın önüne geçmek için düzenlenmiş gibi görünse de pratikte Türk kimliği dışında kalan grupları baskı altına alan bir uygulamaya dönüşmüştür. Benzer şekilde TCK'nın 301. maddesi de 'Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devletini, Devletin kurum ve organlarını aşağılama' başlığıyla, en bilinen örneği Hrant Dink'e açılan dava olmak üzere, toplumun genelini ama özellikle azınlık bireylerini ve onların ifade özgürlüğünü kısıtlayan bir yasa maddesidir.²¹ Her ne kadar, Hrant Dink'in 19 Ocak 2007'de bir suikastle öldürülmesinden sonra 2008'de yapılan değişiklikle bu maddeden yargılanma Adalet Bakanlığı

19 <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ilk-kez-nefret-suclari-tanimlandi-40265961>

20 *Halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya aşağılama*

Madde 216-

(1) Halkın sosyal sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge bakımından farklı özelliklere sahip bir kesimini, diğer bir kesimi aleyhine kin ve düşmanlığa alenen tahrik eden kimse, bu nedenle kamu güvenliği açısından açık ve yakın bir tehlikenin ortaya çıkması halinde, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(2) Halkın bir kesimini, sosyal sınıf, ırk, din, mezhep, cinsiyet veya bölge farklılığına dayanarak alenen aşağılayan kişi, altı aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(3) Halkın bir kesiminin benimsediği dini değerleri alenen aşağılayan kişi, fiilî kamu barışını bozmaya elverişli olması halinde, altı aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

21 *Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devletini, Devletin kurum ve organlarını aşağılama*

Madde 301- (Değişik: 30/4/2008-5759/1 md.)

(1) Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devletini, Türkiye Büyük Millet Meclisini, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini ve Devletin yargı organlarını alenen aşağılayan kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(2) Devletin askerî veya emniyet teşkilatını alenen aşağılayan kişi, birinci fıkra hükmüne göre cezalandırılır.

(3) Eleştiri amacıyla yapılan düşünce açıklamaları suç oluşturmaz.

(4) Bu suçtan dolayı soruşturma yapılması, Adalet Bakanının iznine bağlıdır.

iznine bağlanmışsa da, bu madde kapsamında ifade özgürlüğünün kısıtlanması ve yargılanma riski tamamen ortadan kaldırılmamıştır. Örneğin, yazılı veya sözlü ifadelerde Ermeni Soykırımı tabirini kullanmak, bu madde kapsamında yargılanma riski taşımaktadır. Ayrıca, Türk milletini aşağılamayı bir suç olarak kabul eden düzenleme diğer milletleri aşağılamaya bir müeyyide öngörmemiştir.

Zihniyetten kasıt ise, Ermeniliğin, daha doğrusu Ermeni nefreti ve düşmanlığının Türk kimliğinin tanımlayıcı bir unsuru olmasıdır. **“Millî eğitimde”, medyada, popüler kültür ürünlerinde Ermeniler ve diğer azınlıklar görmezden gelinir, temsil edilmez; temsil edildiklerinde ise çoğu zaman küçültücü, alçaltıcı, olumsuz sıfatlarla birlikte zikredilirler.** Yukarıda terim tartışması yaparken söylediğimiz gibi, ‘yabancı’, ‘tehlikeli’, hatta ‘hain’ olarak görülürler. Bununla bağlantılı ikinci husus, ‘millet-i hakime olarak Türkler’ ve ‘milleti-i mahkume olarak diğerleri’ şeklindeki düşünme biçiminin bugün hâlâ aşılamamış, dolayısıyla tam ve eşit vatandaşlık anlayışının benimsenmemiş olmasıdır. Türklük dışındaki kimliklerin var olması ancak Türklerin yüce gönüllülükleri sayesinde mümkün görünmektedir.

Bu zihniyet, geniş toplumun, başta medya olmak üzere çeşitli mecralarında nefret söylemi olarak kendini gösterir. 2019 yılında Hrant Dink Vakfı tarafından yapılan ulusal ve yerel medyada nefret söylemi taraması, nefret söyleminin vahametine işaret etmektedir: “2019 yılında ulusal, etnik ve dinî grupları hedef alan 4364 köşe yazısı ve haber metni yayımlandığı tespit edildi. Bunlardan 108’inin, birden fazla gruba yönelik, farklı kategorilerde nefret söylemi barındırdığı görüldü. Bu metinlerde, 80 farklı grup hakkında 5515 adet nefret söylemi içeriği tespit edildi.”²² Çalışmanın da işaret ettiği üzere, nefret söylemine maruz kalan gruplar içinde Ermeniler hep üst sıralarda yer alır.

Türkiye’deki bireyler, bu tür hedef gösteren, ırkçı, ayrımcı ifadelerle sadece medyada değil, resmî örgün eğitim sisteminde de karşı karşıya gelirler. Ders kitapları başta olmak üzere, ders materyallerinde, özellikle de tarih derslerinde Ermeniler, yukarıda belirttiğimiz sıfatlarla anılırlar. Ders kitaplarının ötesinde, ‘sözde Ermeni soykırımı iddialarına’ karşı mücadele kapsamında ve nesillere yayılan bir endokrinasyon çabası olarak, çocuklara ve gençlere aynı ayrımcı düşüncüyü ve nefret dilini besleyici belgeseller izlettirilir, kompozisyonlar yazdırılır. Bu tedri-sattan geçmiş kişilerin, gerçekte hiç tanımadıkları hâlde Ermenilere ve diğer azınlık gruplarına karşı nefret ve düşmanlık hisleri beslemeleri şaşırtıcı değildir.

²² <https://hrantdink.org/attachments/article/2665/Nefret-soylemi-ve-Ayr%C4%B1mc%C4%B1-Soylem-2019-Raporu.pdf>

Türkiye’de azınlık politikalarının ve azınlıklara yaklaşımın kendini gösterdiği bir başka alan da azınlıklardan kalan kültürel mirasa yapılan muameledir. Yine Hrant Dink Vakfı tarafından yapılan bir envanter çalışmasına göre, Türkiye’de azınlık kültür mirası olarak tanımlanabilecek, yaklaşık olarak 4500’ü Ermeni, 4000’i Rum, 700’ü Süryani ve 300’ü Yahudi toplumlarına ait olmak üzere toplamda 9500 yapı mevcuttur.²³ Bu çerçevede Anadolu sathındaki Ermeni topluluklarından kalan kilise, okul, manastır, mezarlık, hastane, yetimhane gibi binalar yıkılmaya terk edilmenin ötesinde, başta definecilik olmak üzere çeşitli amaçlarla tahrip edilmiştir. Ayakta kalabilen az sayıda bina da ya özel mülkiyet altında depo, atölye gibi farklı amaçlarla ya da kamu hizmeti için kullanılmaktadır. Tapusu kişilerin üzerine olan kiliseler dahi mevcuttur. Ayrıca, raporumuzun dinî özgürlükler kısmında daha ayrıntılı ele alacağımız üzere, Van Ahtamar Kilisesi gibi, restore edilmiş ama Ermeni Patrikhanesi’ne devrinden imtina edilmiş kadim Ermeni mirası yapılar vardır. Ahtamar Kilisesi’nde sadece senede bir gün ayın yapma izni bulunmaktadır.

Uygulama bahsinde ele aldığımız sorunlar aslında bu zihniyetin çeşitli platformlarda eyleme dönüşmesi, özellikle de bürokrasinin karar ve eylemlerine yansımalarıdır. Öyle ki, ayrımcılığın ortadan kaldırılması veya mülkiyet haklarının tanınması yönündeki iyileştirici yasal düzenlemeler dahi bürokratik uygulamalara takılabilmektedir. 13 Mayıs 2010 tarihinde *Resmî Gazete*’de yayımlanan 2010/13 sayılı Başbakanlık genelgesi, devletin kendi içinde ürettiği bir belge olarak uygulama sorununu net ifadelerle ortaya koyar: “Son yıllarda sürdürülen demokratikleşme çalışmaları çerçevesinde ülkemizdeki gayrimüslim azınlıkları ilgilendiren konularda yapılan düzenlemelere rağmen, uygulamadan kaynaklanan bazı sebeplerle bu konudaki sorunların tam anlamıyla giderilemediği görülmektedir.”²⁴ Aynı genelgede, dikkat edilmesi gereken hususlar sıralanırken, aslında o zamana kadar yapılan ayrımcılıklar da sıralanmış oluyor. Genelgede düzeltilmesi istenen bazı somut sorunlar şunlardır: Belediyelere geçmiş olan gayrimüslim mezarlıklarının korunması ve bakımı için gereken özenin gösterilmemesi; gayrimüslim vakıfların lehine çıkan mahkeme kararlarının tapu dairelerince uygulanmaması; gayrimüslim ‘cemaatler’ aleyhine yapılan kin ve düşmanlığı teşvik edici yayınlara karşı gerekli yasal işlemlerin başlatılmaması. Bizzat dönemin başbakanı tarafından dikkat çekilen bu sorunlar, tam da azınlıklara yönelik ayrımcı uygulamaların bir listesini sunmaktadır.

²³ <https://hrantdink.org/tr/faaliyetler/projeler/kulturel-miras/147-anadolu-nun-cok-kulturlu-mirasini-ortaya-cikarmak-ve-savunmak>

²⁴ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/05/20100513-17.htm>

AZINLIK VAKIFLARININ DÜNÜ, BUGÜNÜ VE GELECEĞİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerin özellikle şehirdeki toplumsal hayatı semt bazında organize olmuş kilise, okul, yetimhane, hastane, manastır, mezarlık gibi kurumlar etrafında şekilleniyor ve yaşıyordu. Bu kurumlar, Osmanlı hukuku içerisinde padişah fermanıyla, yani idari kararlarla kurulmuş, daha doğrusu kurulmalarına izin verilmiş, aynı yöntemle kendilerine arazi tahsis edilmiş kurumlardı. Cumhuriyet idaresiyle birlikte devlet bu kurumları yeniden tanımlama ihtiyacı duydu ve 1926 tarihli Medeni Kanun'la bunları vakıf kategorisi altında topladı. Gelgelelim, bu kurumlar vakıf olmanın gereği olan vakıf senetlerine (vakfiye) sahip olmadıkları gibi, gerçek hayattaki karakter ve işlevleri vakıf tanımıyla örtüşmüyordu. **Vakıf, belli bir amaca tahsis edilmiş mülk birliği olarak tanımlanır ve daha donmuş bir yapıya işaret ederken, bu kurumlar mülk birliğinin ötesinde, sosyal hayatın halkın katılımıyla dinamik biçimde şekillendiği, kişi birliği özelliği gösteren yerlerdir.** Halk katılımının bir gereği olarak da okul, kilise gibi kurumları yönetecek kurullar öteden beri halk oyuyla seçilir. Oysa, vakıflarda yöneticiler seçimle iş başına gelmez. Ayrıca, vakıfların aksine bu kuruluşlar tek bir amaca hizmet etmek için kurulmamışlardı; amaçları genel olarak 'cemaate hizmet' olarak tanımlanmıştı. Bütün bunlar, vakıf tanımıyla uyumlu olmayan durumlardı. Sonuç olarak, metaforik bir ifadeyle söyleyecek olursak, daha en başından bu kurumlara kendilerine dar gelen bir gömlek giydirildi. İşlevleriyle hukuki statüleri arasındaki uyumsuzluk da, aşağıda anlatacağımız üzere, takip eden on yıllarda sorunlara neden oldu.

1926 Medeni Kanunu'ndan önce kurulmuş olan vakıflarla ilgili ayrıntılı düzenlemeler içeren kanun 1935'te çıkarıldı. Söz konusu kanun, Hıristiyan ve Yahudi toplumlarının bu kurumlarını mülhak vakıflar olarak tanımladı. Mülhak vakıflar, 1926 tarih ve 743 Sayılı Türk Kanunu Medenisi'nden evvel kurulmuş vakıflar olarak tanımlanmalarının yanı sıra Vakıflar Meclisi tarafından atanacak yöneticiler eliyle yönetilmesi öngörülen vakıflardı.²⁵ Böylece, devlet bu kurumları Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) vasıtasıyla vesayet altına almış oluyordu. Nitekim, vakıf

²⁵ <https://www.vgm.gov.tr/vakiflarimiz/vakiflarimiz/mulhak-ve-esnaf-vakiflar>

yöneticilerinin toplum tarafından seçilmesinin tekrar mümkün hâle geldiği 1949 yılına kadar devletin atadığı tek bir yönetici bu vakıfları yönetti ve bu sistemin adı da ‘tek müteveli sistemi’ olarak bilindi.²⁶

Hâlihazırda ‘cemaat vakıfları’ olarak anılan azınlık vakıflarının tabi olduğu yasal mevzuat, 2008 tarih ve 5737 sayılı Vakıflar Kanunu²⁷ ve aynı sene çıkan Vakıflar Yönetmeliği’dir. Bu kanun, azınlık vakıflarının uzun süredir ihlal edilmekte olan anayasal haklarının tesisine, örneğin, bağış, miras ve satın alma yoluyla mülk edinme hakkının tanınmasına, vakıfların birbirlerine yardımda bulunmalarına, vakıf yöneticilerinin seçim usullerinin belirlenmesine ve azınlık vakıflarının Vakıflar Meclisi’nde temsil edilmesini sağlayan ileri bir adımdır, fakat ayrıntılarına aşağıda değineceğimize üzere, kimi sorunların nihai çözümü olamamıştır.

Bilindiği üzere, Türkiye Cumhuriyeti Lozan Barış Antlaşması’nda “gayrimüslim azınlıklar” olarak tanımlanan grupların dini, hayri, sosyal ve eğitsel kurum ve faaliyetlerine her türlü kolaylığı ve desteği sağlamayı taahhüt etmişti. Devletin söz konusu grupların bu tür faaliyetlerini vakıf çatısı altında toplamasıyla birlikte devletin bu yükümlülükleri azınlık vakıflarına karşı yükümlülükleri haline gelmiş oldu. Lozan’ın yetersiz veya muğlak kaldığı durumlarda ise, uluslararası müktesebatta azınlık haklarının ulaştığı güncel standartlar bu konuda rehber ilkeler olarak kabul edilmelidir. Buradan bakınca, devletin ilgili yasal düzenlemeleri yapmak ve hakların kullanımını güvence altına almak bakımından, azınlık vakıflarına yönelik pozitif yükümlülükleri bulunmaktadır. Başka bir deyişle, Türkiye’deki azınlık vakıflarının, Lozan Barış Antlaşması’nda ve uluslararası azınlık hukukunda azınlıklara tanınan haklardan yararlanmaları sağlanmalıdır. Bu itibarla, azınlık vakıflarının kamu finansmanına ve kaynaklarına erişim hakkı, kamu işlerine ve karar alma süreçlerine katılma hakkı, örgütlenme hakkı, etkili hukuk ve adalet yollarına erişim hakkı, mülkiyet hakkı ve ayrımcılığa karşı korunma hakkı mevcuttur. Azınlık vakıflarının söz konusu haklarını kullanmaları önündeki yasal ve bürokratik engellerin kaldırılması, azınlıkların anayasal ve eşit vatandaşlık haklarını kullanmalarının da güvence altına alınması anlamına gelecektir. Azınlık vakıflarının toplumlarına karşı sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için, azınlık

²⁶ Bu konuya yönetici seçimleri meselesinde tekrar değineceğiz.

²⁷ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5737&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>.

vakıflarının kendilerine tanınan hakları, gereksiz veya keyfi kısıtlamalar olmaksızın, tam anlamıyla kullanabilmeleri gerekmektedir.

Geleneksel olarak, eğitim, din ve sağlık alanlarında hizmet vermekte olan Ermeni vakıfları, hem Ermeni toplumunun değişen yapısına ve ihtiyaçlarına hem de çağın sorunlarına göre yeni hizmet alanlarında da faaliyet göstermesi beklenen kuruluşlardır. Ermeni toplumuna ilişkin yasal düzenlemeler konusunda çalışmalar yürütmek; hukuki süreçlere katılımı ve yasaların uygulanmasının denetimini sağlamak; Ermeni kurumlarının hesap verebilirliğini artırmak; azınlık toplumu mensuplarının güçlendirilmesine çalışmak; ırkçılık ve ayrımcılıkla mücadeleye katkı sunmak; kültürel mirasın korunmasına çalışmak; kadınlar, çocuklar, engelliler, yaşlılar gibi dezavantajlı grupların ihtiyaçları ve hakları doğrultusunda özel çalışmalar yapmak; Ermenilerin iç ve dış göçlerinin takibini yapmak; sosyal adaletin geliştirilmesine çalışmak; gençler için kültürel ve sportif faaliyet alanları yaratmak; gençlere verilen eğitim burslarının yeniden yapılandırmak; gençlerin uluslararası temaslarını artıracak değişim programlarının oluşturmak; girişimci-ler için ayni ve nakdi destek sunmak gibi yeni sorumlulukların, hizmet ve faaliyet alanlarının Ermeni vakıflarının gündemine alınması, Ermeni toplumunun taleplerini yansıttığı kadar, kamu kurumlarının azınlıklara yönelik özgürlükçü ve demokratik yaklaşımına olan gerekliliğe de işaret etmektedir.

VAKIFLARIN ETKİLİ VE ETKİN YÖNETİŞİMİ

Azınlık vakıfları, toplumun belli bir kesimine has bir örgütlenme ve sivil katılım modeli olarak görülmeli ve bu vakıfların etkili ve etkin yönetişimini güvence altına alması gereken yasal düzenlemeler, vatandaşların örgütlenme özgürlüğü kapsamında ele alınmalıdır. Örgütlenme özgürlüğü de herhangi bir kuruluş kurarken ve faaliyette bulunurken izin almanın değil bildirimde bulunmanın esas olmasını gerektirir. Yine örgütlenme özgürlüğünün bir gereği olarak bu vakıflar, üye kaydı yaparken, üyelerinin yükümlülüklerini ve faaliyetlerinin alanını belirlerken ve yöneticilerini seçerken tam manasıyla özgür olmalıdırlar. Oysa Medeni

Kanun'un 101. maddesinin "Cumhuriyetin Anayasa ile belirlenen niteliklerine ve Anayasanın temel ilkelerine, hukuka, ahlâka, millî birliğe ve millî menfaatlere aykırı veya *belli bir ırk ya da cemaat mensuplarını desteklemek amacıyla vakıf kurulamaz*" fıkrası (vurgu eklenmiştir), "ırk ya da cemaat mensupları" ibaresi öne sürülerek örgütlenme özgürlüğünün önüne bir engel olarak çıkarılıyor.²⁸

Aynı şekilde, azınlık toplumlarının, *herhangi bir izne gerek olmaksızın*, üyelerini ve yöneticilerini belirleme, hukuka uygun her türlü faaliyette bulunma ve her türlü konuda görüş bildirme, politika yapım süreçlerine dahil olma hakkı olmalıdır zira vakıfların sorumluluklarını yerine getirmeleri bu hakların sağlanması ve kullanılması yoluyla mümkün olabilir.

Yönetici seçimleri

Daha evvel de belirttiğimiz gibi, aşağıdan yukarıya katılımın bir gereği olarak Ermeni toplumunun kurumlarını yönetecek kişiler 19. yüzyıldan beri semt bazında halkoyuyla seçiliyordu. Belli bir semtte oturanlar o semtteki ilgili Ermeni kurumlarını idare edecek heyeti kendi oylarıyla seçiyorlardı. Cumhuriyet döneminde seçimlerle ilgili iki temel sorun ortaya çıktı. Bunlardan ilki, seçimlerin hiç yapılamaması daha doğrusu yaptırılmaması; ikincisi ise seçim kurallarının Ermeni toplumunun değişen demografisinin gerisinde kalması, güncellenmemesiydi.

Vakıf seçimlerine ilk doğrudan müdahale, 1938'de, vakıf yönetimlerinin, halk tarafından seçilmiş kurullardan alınıp devletin atadığı tek bir kişiye verilmesiyle oldu. Bu, 'tek müteveli sistemi' olarak bilindi ve İkinci Dünya Savaşı ertesindeki Batı'yla yakınlaşma çabaları sırasında 1949'da lağvedilene kadar sürdü. O tarihte yürürlüğe giren 5404 sayılı yasayla mülhak vakıf statüsünden çıkarılan cemaat vakıfları için "doğrudan doğruya mensup oldukları cemaatler tarafından seçilen heyetlerce idare edilir" hükmü getirildi. Fakat Cemaat Vakıfları Yönetim Kurulu Seçimlerinin Seçim Esas ve Usullerine İlişkin Yönetmelik, 2004'te yürürlüğe girene dek seçimlerin hangi kurallar çerçevesinde yapılacağı yasal bir zemine oturtulmadı, İçişleri Bakanlığı'na ait Azınlıklar Masası izniyle ve polisiye tedbirlerle, teamüllere göre icra edildi. 2004'teki düzenlemeden sonra 2008'de çıkarılan Vakıflar Yönetmeliği'nin 29 ila 33. maddeleri cemaat vakıflarının seçimlerini

²⁸ Ayrıca, konuştuğumuz hukukçular, bu maddenin idare tarafından keyfi biçimde uygulandığını, örneğin kimi Alevi grupların vakıf kurmasına izin verilirken kimilerine verilmediğini söylüyorlar.

düzenliyordu.²⁹ Öte yandan, seçim çevreleri ve seçim kurallarıyla ilgili, özellikle Ermeni toplumundan gelen talepler vardı³⁰ ve birtakım öneriler VGM'ye iletilmişti. VGM, 'daha iyisini yapmak' vaadiyle Vakıflar Yönetmeliği'nin azınlık vakıfları seçimlerini düzenleyen maddelerini 2013'te iptal etti. Yenisi hazır olmadan hâlihazırdaki maddelerin iptal edilmesi bir seçim krizi doğurdu. O tarihten sonra yapılan seçim başvuruları, ilgili maddelerin iptal edildiği gerekçesiyle reddedildi. 2019 yılında, VGM tarafından, mevcut yönetim kurullarında ölüm, istifa vb. sebeplerle eksilen üyeliklerin yine aynı yönetim kurulları tarafından yapılacak atamalarla tamamlanmasını öngören bir işlem yapıldı. Bu işlem, 2021 yılında Ankara 7. İdare Mahkemesi'ne yapılan itirazın kabul edilmesiyle birlikte iptal edildi.³¹ VGM bu karara Ankara Bölge İdare Mahkemesi'nde itiraz etti. Bölge İdare Mahkemesi, Ankara 7. İdare Mahkemesi'nin yetkisiz olduğuna ve başvurunun Danıştay'a gönderilmesi gerektiğine hükmetti.

Adalet Bakanlığı tarafından 2021 yılının Nisan ayında yayımlanan İnsan Hakları Eylem Planı ve Uygulama Takvimi'nde yer alan 'Din ve Vicdan Özgürlüğünün En Geniş Anlamda Sağlanması' başlıklı 4.3. maddesinde, bir yıl içinde, "Gayrimüslim cemaat vakıfları yönetim kurullarının oluşturulması ve seçimine ilişkin Vakıflar Yönetmeliği'nde düzenleme yapılacaktır" vaadi yer almasına rağmen³² İstanbul'daki Ermeni toplumunun tümüne hizmet veren beş merkezî vakıftan dördünün (Surp Haç Tibrevank Lisesi Vakfı, Karagözyan Yetimhanesi Vakfı, Kalfayan Yetimhanesi Vakfı, Surp Lusavoriç Kilisesi ve Getronagan Lisesi Vakfı) 3 Ekim 2021 tarihinde seçim yapmak üzere VGM'ye verdikleri dilekçeler, seçimlere ilişkin yasal düzenleme bulunmadığı ve düzenlenmekte olduğu gerekçesiyle kabul edilmemiş; bunun üzerine Surp Haç Tibrevank Lisesi Vakfı, İstanbul İdare Mahkemesi'ne dava açmıştır. Beşinci büyük vakıf (Surp Pırgıç) ise yeni yasal düzenlemeyi beklemeyi tercih etmiştir.

²⁹ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/09/20080927-13.htm>

³⁰ Beyoğlu Üç Horan Kilisesi Vakfı seçimleri, Ermeni toplumundaki seçim çevresi anlaşmazlıkları yüzünden ve yapılan itiraz sonucunda seçimlerin mahkeme tarafından iki kez iptal edilmesi sebebiyle 2009-2012 arasında üç kez tekrarlandı. <https://www.agos.com.tr/tr/yazi/3314/uc-horan-ucuncu-kez-sandiga>

³¹ İptal kararının gerekçesinde şu ifadeler yer verildi: "[...] gerek Anayasal düzenlemeler uyarınca koruma altına alınan seçme ve seçilme özgürlüğüne gerekse de Vakıflar Kanunu'nun amir hükmüne aykırılık teşkil edecek nitelikte tesis olunan davaya konu işlemlerde hukuka uyuluk bulunmadığı sonucuna varılmaktadır." <https://www.agos.com.tr/tr/yazi/25483/vakif-secimlerini-iptal-eden-ge-nelge-hukumsuz-mahkeme-karari>

³² <https://rayp.adalet.gov.tr/resimler/1/dosya/insan-haklari-epoz-03-202115-14.pdf>

Bu uzun bekleyişin ardından yeni Cemaat Vakıfları Seçim Yönetmeliği 18 Haziran 2022'de *Resmî Gazete*'de yayımlandı. Bu yönetmelikle ilgili değerlendirmeyi aşağıda yapacağız fakat daha önce uzun süre seçim yapamamanın sebep olduğu olumsuzlukları ve seçim düzenlemesinin bazı kritik unsurlarını ele almakta fayda var.

Seçim yönetmeliğinin hazırlanmasının neden dokuz sene sürdüğü sorusu henüz resmi makamlarca cevaplanmış bir soru değildir. Yönetmeliğin çıkmış olması bu soruyu gereksiz hale getirmez çünkü; birincisi, bu konuda tatmin edici bir açıklama yapılması devletin vatandaşlara olan kamusal ve demokratik bir borcudur. Aksi, kamu otoritesinin keyfi karar ve eylemlerini normalleştirir. İkincisi, yönetmeliği hazırlamanın neden bu kadar uzun sürdüğü sorusunun cevabı, yönetmeliğin kimi maddelerinin neden bu şekilde düzenlendiğini anlamamızı da mümkün kılacaktır. Yönetmeliğin hazırlanma süresiyle içeriği arasında bir ilinti vardır. İdare, ne düşünerek yönetmeliği bu kadar geciktirmiştir ve söz konusu düşünceler yönetmeliğin içeriğinde ne şekilde vücut bulmuştur? Bu sorular ısrarla sorulmaya devam edilmelidir.

Ermeni toplumundan dört yıl için yetki aldığı hâlde 10 yılı aşkın süredir görev yapmakta olan yönetim kurulu üyelerinin meşruiyetleri ve icraatları toplum nezdinde tartışılmalı hâlde gelmiştir. Ermeni toplumunun, icraatlarını beğenmedikleri yöneticileri seçimler yoluyla görevden almaları en tabii haklarıdır. Anayasal bir hak olan örgütlenme özgürlüğünün uygulanması kapsamında olduğu kabul edilen kendi yöneticilerini seçme özgürlüğü ihlal edilen Ermeni toplumu, kendisine sunulan hizmetleri değerlendirme, kendisine ait kurumların yönetimini denetleme ve iyileştirme hak ve imkânından uzun süre yoksun bırakılmıştır. Bu durum, Ermeni toplumu içinde bir atalete, vakıf işlerine karşı ilgisizliğe, vakıf yönetimlerinin kuşaktan kuşağa devrinde kesintiye yol açmıştır. Bunlar da hâliyle vakıfların kurum olarak geleceğini tehlikeye atmaktadır.

Ayrıca şu da eklenmelidir ki seçimlerin 2013'ten beri yapılamaması, dolayısıyla halk iradesinin yönetimlere yansımaması, aşağıda değineceğimiz 2008 ve 2011'deki düzenlemelerle yapılan mülk iadelerine de gölge düşürmüştür, çünkü iade edilen mülklerin, arkasında halk desteği olan yönetim kurulları tarafından yönetilmesine ve dolayısıyla mülklerden etkili biçimde yararlanılmasına engel olmuştur.

Seçimlerin yapılamaması kadar hangi kurallar çerçevesinde yapılacağı, seçim çevrelerinin nasıl belirleneceği de bir sorun olarak karşımıza çıkıyor. Vakıf seçimlerinin tarihsel olarak kilise çevresi olarak kabul edilen semt bazında yapıldığını söylemiştik. Fakat Ermeni toplumunun azalan nüfusu, İstanbul'un bir kent olarak gelişme biçimi gibi sebeplerle, semtler arasında Ermeni nüfusu açısından büyük dengesizlikler ortaya çıktı. Kimi semtlerde binlerce Ermeni ikamet ederken, kimi semtlerde iki elin parmakları kadar kaldı. Ayrıca, şehrin genel eğilimine uyarak kimi Ermeniler de herhangi bir Ermeni vakfı yani Ermeni okulu veya kilisesi olmayan görece yeni semtlere yerleştiler. Seçmen sayısı dramatik biçimde azalmış bir vakıf, tasarrufu altında önemli miktarda mülk bulunduruyorsa, söz konusu dengesizlik daha hayati ve somut sorunlara yol açıyor. Şöyle ki, esasen Ermeni toplumunun tümüne ait olan mülkler ve gelirler, sınırlı sayıda kişinin iradesiyle yönetilir hâle geliyor.

Dolayısıyla, Ermeni toplumu içinde bu konuda farklı yaklaşımlar bulunmakla birlikte, seçim çevresini semtle eşitlemek, mevcut durumla uyumlu, seçimleri anlamlı kılacak bir kural olmaktan çıkmıştır. Bunun alternatifleri, vakıf seçimlerini vakfın bulunduğu ilçe, il veya milletvekili genel seçimleri için belirlenmiş bölgeler bazında yapmaktır. Nitekim, Vakıflar Yönetmeliği'nin 2013'te iptal edilen ilgili maddeleri, seçim çevrelerini vakfın bulunduğu ilçe olarak belirlemiş, seçim çevresini ile, hatta çevre illere genişletme seçeneğini ise vakıf yönetimlerine bırakmıştı. VGM, vakfın müracaatı sonucunda o vakfın yerleşik bulunduğu ilçe bazında 'yeterli' seçmen olmadığına kanaat getirirse seçim çevresini ile, ilde de yeterli seçmen yoksa 'cemaati en fazla olan' çevre ile genişletebiliyordu. Bu rapor için yaptığımız görüşmelerde, genel eğilimin vakıf seçimlerinin ilçe bazından bölge veya il bazına genişletilmesinden yana olduğunu gördük.³³

Seçimlerle ilgili son olarak, teknik gibi duran ama çok önemli bir konuya değinmek gerekiyor ki o da seçmen listeleridir. Sağlıklı bir seçim için kimlerin ve potansiyel olarak kaç kişinin oy verebilir durumda olduğunu bilmenin önemi açıktır. Hele azınlık vakıfları gibi, seçmen listesi belli bir kriterle, o topluluğa mensup olmakla sınırlı olan vakıfların seçimlerinde bu daha da önem kazanıyor. Buna rağmen, Ermeni vakıflarının elinde tam ve güncel seçmen listeleri yoktur. Seçim çevresinin

33 Hink Hastadutyun (Beş Vakıf) olarak bilinen Getronagan, Kalfayan, Karagözyan ve Tibrevank okullarının bağlı olduğu vakıflar ve Surp Pırgıç Hastanesi Vakfı, 1970'lerden beri aynı gün ve il bazında seçimlerini gerçekleştiriyorlardı. Son seçimlerde ise toplam 12 vakıf seçimlerini il bazında yapmıştır.

sınırlarının ne olacağına bağlı olarak farklı zorluklar ve gereklilikler içeren seçmen listesi oluşturma işi tek başına bir-iki vakfın kotarabileceği bir iş değildir. Dolayısıyla, aşağıda değineceğimiz koordinasyon gerekliliğinin ortaya çıktığı bir başka konu da budur. Bu da bizi, hem seçimlerden evvel seçmen listelerini oluşturmak hem seçim günü seçimin güvenilirliğini sağlamak, olası anlaşmazlıklarda hakem vazifesi görecektir ortak seçim kurulu gibi bir yapının gerekli olduğu sonucuna getirmektedir. Kendilerinin de tekrar aday olma ihtimali olan işbaşındaki yöneticilerin veya onların atadıkları tertip heyetlerinin seçimleri düzenleyip yürütmesi, seçim denilen işlemin temel mantığına aykırıdır. Bir yarışmada yarışmacılardan biri hakem olmamalıdır.

2022 Cemaat Vakıfları Seçim Yönetmeliği'nin ve seçim sürecinin değerlendirmesi

Bu uzun aradan sonra azınlık vakıfları yeni seçim yönetmeliği 18 Haziran 2022'de *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girdi³⁴ fakat aşağıda açıklayacağımız bazı gelişmelerin ardından 17 Eylül 2022'de bu yönetmelikte kimi değişiklikler yapıldı.³⁵ Söz konusu yönetmelik, gerek ilk hâliyle gerek yapılan değişiklikler sonrası yukarıda açıkladığımız sorunları çözme konusunda beklentilerin gerisinde kaldığı gibi getirdiği kimi kural ve gereklilikler sebebiyle azınlık vakıfları üzerindeki VGM vesayetini oldukça artırmıştır. Bu vesayet, en açık hâliyle yönetmeliğin 'Seçim öncesi işlemler' başlığı altında yer alan 10. maddesinde görülmektedir. Maddenin ilk üç fıkrası şu şekildedir:

“Seçim öncesi işlemler

MADDE 10- (1) Vakıf, seçime ilişkin yönetim kurulu kararını, seçim çevresini, seçim tarihini, vakıfta kayıtlı seçmen listelerini, seçim tertip heyetinin kimlerden oluştuğunu, seçim tarihinden en az altmış gün önceden ilgili bölge müdürlüğüne yazı ile bildirir.

(2) Seçim için gerekli bilgi ve belgeler incelendikten sonra bölge müdürlüğüne ilgili vakfa seçimin yapılabileceğine dair yetki belgesi verilir. Yazı ekinde eksik veya mevzuatına uymayan belge bulunması halinde vakfa, eksikliklerin tamamlanması veya mevzuata uygun olmayan belgelerin düzeltilmesi için yedi gün süre verilir. (Vurgu eklenmiştir.)

34 <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/06/20220618-9.htm>

35 <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/09/20220917-3.htm>

(3) Bu süre içinde de eksiklikleri tamamlayamayan veya belgelerini düzeltmeyen vakıflar ile yönetim süresi dolmasına rağmen seçim kararı almayan vakıfların yönetim kurulu seçimi; yönetim kurulunun görev süresinin dolmasından itibaren otuz gün içinde bölge müdürlüğüne belirlenen seçim tertip heyeti marifetiyle yapılır.”

Burada, daha evvelki yönetmelikte olmayan bir “yetki belgesi” alma zorunluluğu getirildiğini görüyoruz. Bunun resmî ismi her ne kadar ‘izin’ olmasa da bu uygulama, fiiliyatta her seçim öncesi VGM’den izin alınması anlamına gelecektir. Seçimlerden evvel böyle bir yetki belgesi alma zorunluluğu getirilmesi, üstelik yetki belgesinin ne kadar sürede verileceğinin yönetmelikte belirtilmemiş olması, idarenin keyfi uygulamalarının kapısını açma ihtimali olan, idareye seçimleri fiilen bloke etme imkânı tanıyan bir düzenlemedir. Bu madde bu hâliyle örgütlenme özgürlüğünün kısıtlanması, Lozan Barış Antlaşması’nda belirtildiğinin aksine devletin azınlık vakıflarının işini kolaylaştırması değil zorlaştırması anlamına gelmektedir.

Gerekli belgeleri tamamlayamayan veya teslim ettiği belgelerde eksiklik olan vakfa bunları düzeltmesi için yedi gün süre veriliyor, bir vakıf bu süre içinde eksiklikleri tamamlayamazsa vakfın seçimi VGM’nin belirlediği seçim tertip heyeti eliyle yapılıyor ki bu da yine VGM vesayetine işaret ediyor. 10. maddedeki bu hükmü 11. maddedeki “Seçim tertip heyeti üyelerinde aynı cemaat mensubu olma zorunluluğu aranmaz” hükmüyle beraber düşündüğümüzde de gerekli belgeleri süresinde tamamlayamayan vakfın seçimlerinin, örneğin VGM bürokratları tarafından yürütülmesinin önünde teorik-kanuni bir engel olmadığını görüyoruz.

VGM vesayetini güçlendiren bir başka husus da, 12. maddenin ikinci fıkrasında belirtildiği üzere, vakıflar tarafından VGM’ye gönderilen aday listelerinin, 8. ve 9. maddelerde belirtilen kriterlere göre VGM’nin kontrolünden geçtikten sonra kesinleştirilip vakfa bildirilmesidir. Görüldüğü gibi, özgürlükler açısından iptal edilen düzenlemenin de gerisine düşülerek, neredeyse seçimlerin her aşamasında bir VGM kontrolü öngörülmüştür.

Seçim çevresinin yeni yönetmelikte nasıl düzenlendiğine gelince, her bir il bir seçim çevresi olarak öngörülmüş ama azınlık vakıflarının kahir ekseriyetinin bulunduğu İstanbul için milletvekilleri seçimlerinde kullanılan üç bölgenin³⁶ her biri bir seçim çevresi kabul edilmiş. Eski düzenlemeye göre ileri bir adım olarak ilçe

36 Bölgelerin sınırları için bkz. <https://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/2018CBMV-illerdekiMVSayilari.pdf>

bazında seçim yapma olanağı ortadan kaldırılmış. Öte yandan, eski yönetmelik, isteyen vakıflara, VGM'ye başvuru yaparak, seçim çevrelerini ile genişletme imkânı veriyordu. Yeni yönetmelik ise bu imkânı sadece İstanbul dışındaki vakıflara tanıyor ki bu da bir önceki düzenlemeden geriye gidiştir. Ayrıca, İstanbul milletvekili seçim bölgeleri, tabiatıyla Ermeni toplumunun veya diğer azınlıkların demografik durumuna göre belirlenmediğinden Ermeni nüfusunun ve vakıflarının dağılımı açısından seçim bölgeleri arasında açık bir dengesizlik ortaya çıkmıştır.

Bu konuda azınlık toplumlarından gelen şikayetler üzerine, yukarıda zikrettiğimiz 17 Eylül 2022 tarihli değişiklikle İstanbul ili içinde on beşten az vakfı olan topluluklara seçimlerini İstanbul genelinde yapma imkanı tanındı. Böylece Yahudi, Süryani toplumları gibi topluluklar vakıf seçimlerini İstanbul genelinde yapabilirken Rum ve Ermeni toplulukları İstanbul'daki vakıf sayıları on beşten fazla olduğu için seçimlerini il genelinde yapamadılar. Bu kararın nasıl alındığı, on beş sayısının nasıl, neye göre belirlendiği, vakıf sayısının yanı sıra azınlık topluluklarının nüfusunun neden dikkate alınmadığı, cevaplanmamış sorular olarak duruyor. Dolayısıyla, yönetmelik gibi, bu değişiklik de idarenin keyfi bir tasarrufu olarak karşımıza çıkıyor.

Seçim yönetmeliğine adaylar ve yöneticiler açısından baktığımızda ise iki hususun altı çizilebilir. Birincisi, seçmenlerde olduğu gibi adaylarda da seçim çevresinde ikamet etme şartı aranmaktadır. Yönetim kurullarının en az yedi kişiden oluşacağı ve asil üye sayısının salt çoğunluğu kadar yedek üye seçileceği düşünülürse, nüfusun görece az olduğu seçim bölgelerinde yeterli aday bulunması konusunda sorun yaşanabilir. Kaldı ki seçim bölgeleri belirlenirken baz alınan milletvekili seçimlerinde adayların aday olacakları bölgelerde ikamet etmeleri gibi bir ön şart yoktur. Söz konusu ikamet şartı vakıfların yöneticisiz kalmasına ve dolayısıyla çok ciddi bir soruna yol açabilir; mazbut vakıf statüsüne alınmaları, başka bir deyişle ait oldukları toplumun elinden alınmaları sonucunu doğurabilir.

İkinci husus, yönetmeliğin bir kişinin üst üste görev yapabileceği dönem sayısına bir kısıtlama getirmemesidir. Malumdur ki demokratik yönetim şekillerinde seçilmişlerin görev yapabilecekleri dönem sayısına bir kısıtlama getirilir ve bu da genellikle iki dönemdir. Azınlık vakıfları yönetim kurullarında böyle bir dönem kısıtlaması olmadığından aynı kişilerin 25-30 sene görev yaptıkları görülebilmektedir.

Yeni yönetmelikte ilerleme sağlanamayan bir başka konu da seçim tertip heyetidir. Öteden beri şikâyet konusu olan, seçim tertip heyetinin tekrar aday olma

ihtimali olan mevcut yönetimler tarafından atanmasıydı çünkü seçimlerin tarafsız hakem gözetiminde yapılması ilkesi çiğneniyordu. Yeni yönetmelikte de bu durum değişmediği görülüyor. Yönetmelik seçim tertip heyetleri oluşturulacağını söylüyor ama nasıl oluşturulacağı açık değil. Sadece 10. maddedeki, vakıfların diğer hususların yanı sıra seçim tertip heyetinin kimlerden oluştuğunu VGM'ye bildireceği ibaresinden bu heyetin işbaşındaki yöneticiler tarafından belirleneceğini anlıyoruz ki bu, yukarıda bahsettiğimiz sakıncanın devamı anlamına gelir. Öte yandan, yönetimlerin seçim tertip heyetlerini nasıl, hangi yöntemle belirleyeceğine dair bir hüküm yok.

Nitekim yönetmelikteki bu yanlışlıklar ve belirsizlikler, seçim süreci işlemeye başladığında Ermeni toplumu içinde anlaşmazlıklara ve sorunlara yol açtı. Ermeni Vakıflar Birliği, vakıfların çoğunluğunun mutabakatıyla 27 Haziran 2022'de 1. ve 3. bölgeler için birer, 2. bölge için vakıf sayısının ve nüfusun fazlalığı sebebiyle iki ortak seçim tertip heyeti belirledi.³⁷ Bu heyetler, bölgelerindeki Ermeni vakıflarının seçimlerini koordinasyon içinde yürütmekle görevli olacaktı. Fakat, üç vakıf, Beyoğlu Üç Horan Ermeni Kilisesi Vakfı, Büyükdere Surp Hripsimyants Ermeni Kilisesi Vakfı ve Ortaköy Surp Asdvadzadzin (Meryem Ana) Kilisesi ve Mektebi Vakfı buna katılmayarak kendilerinin oluşturacağı seçim tertip heyetleriyle seçime gitme kararı aldılar.

2. bölgede ortak seçim tertip heyetleri yaklaşık 19.000 kişilik bir seçmen listesi belirlemesine rağmen Ortaköy Surp Asdvadzadzin (Meryem Ana) Kilisesi ve Mektebi Vakfı'nın münhasır seçim tertip heyeti yine yaklaşık 900 kişilik bir seçmen heyetiyle VGM'ye seçim başvurusunda bulunmuş ve yaptığı bu başvuru ilk etapta Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından kabul edilmiş, kendilerine yönetmelikte adı geçen yetki belgesi verilmiştir. Fakat böyle sınırlı bir seçmen listesiyle seçime gitmek seçim temsiliyetini ve adaletini ortadan kaldıracağı için Ermeni toplumunda tepki doğurmuş, Patrikhane ve toplumun diğer kesimleri tarafından yetkili mercilere başvurular yapılmıştır. Bunun neticesinde 17 Eylül 2022'de yönetmeliğin 10. maddesinin birinci fıkrasında yapılan değişiklik, VGM'ye verilecek seçmen listelerinin sadece söz konusu vakıfta kayıtlı seçmenlerden değil "bulunduğu seçim çevresindeki seçmenlik şartlarını haiz tüm cemaat mensuplarından" oluşması şartını getirmiş, bunları tespit etme yükümlülüğünü de vakıf yönetimine vermiştir. Böylece Ortaköy Vakfı'ndaki seçmen listesi sorunu aşılmış, seçime 2. bölgedeki geniş seçmen listesiyle gidilmiştir.

³⁷ <https://www.agos.com.tr/tr/yazi/27240/secim-tertip-heyetleri-olusturuldu>

Bu seçimlerde ilk defa karşılaştığımız bir durum da vakıflar ve seçmenler arasında resmen Apostolik-Katolik ayrımına gidilmesi oldu. Bugün Türkiye Ermeni toplumu içinde Apostolik Katolik veya Protestan ayrımının toplumsal bir karşılığı yoktur. Bu mezheplere mensup bireyler gerek kamusal gerek özel hayatlarında iç içe geçmişlerdir. Dolayısıyla, vakıflar arasında böyle bir ayrıma gitmek gereksiz, anlamsız ve Türkiye Ermeni toplumu, özellikle de sayıları oldukça azalmış olan Ermeni Katolik toplumu için zararlıdır.

Bu ayrım Pangaltı Ermeni Katolik Mihitaryan Manastır ve Mektebi Vakfı seçimleri dolayısıyla ortaya çıktı. Seçim tertip heyeti, 2. bölgede mezhep farkı gözetmeksizin bütün Ermenileri kapsayan seçmen listesiyle Vakıflar 1. Bölge Müdürlüğü'ne başvurmuş ve 7 Ekim 2022 tarih ve 321045 sayılı yazıyla seçim yapma yetkisi almıştır.³⁸ Fakat Ermeni Katolik topluluğundan bazı kimseler seçim listeleri konusunda VGM'ye itirazda bulunmuşlar, bunun üzerine VGM, tüm Katolik vakıflarının seçimlerinde sadece Katolik Ermenilerin seçmen olabileceğine karar vermiştir.

Bu karar birçok açıdan tutarsızdır. İlk önce geçmiş uygulamalarla tutarsızdır. Lozan Barış Antlaşması'ndan vakıflarla ilgili geçmişteki ve yürürlükteki kanun ve yönetmeliklere kadar mezhep bazında farklı bir ayrıma, tanıma ve uygulamaya rastlamıyoruz. Ayrıca, VGM bünyesindeki Cemaat Vakıfları Temsilciliği'nin kurumsal internet sitesine baktığımızda da, vakıfların isminde "Katolik" ibaresini geçirseler de üst kategorizasyon olarak, "Türkiye'de 77 Rum, 54 Ermeni, 19 Musevi, 10 Süryani, 3 Keldani, 2 Bulgar, 1 Gürcü ve 1 Maruni olmak üzere toplam 167 cemaat vakfı vardır" deniyor.³⁹ Daha da önemlisi, şimdiye kadar isminde Katolik ibaresi geçen Ermeni vakıflarının seçimlerinde sadece Katoliklerin oy kullanması gibi bir kısıtlama getirilmemiş, kamu otoritesi bu yönde bir kontrol yapmamıştır. Nitekim, adı geçen vakfın geçmiş seçimlerinde, vakfın bünyesinde hizmet veren okulun, kahir ekseriyeti Katolik olmayan öğrenci velileri ve mezunları oy kullanmıştır. Geçmiş seçimlerin kısıtlı bir seçmen kitlesiyle ve yeterince şeffaf olmayan bir biçimde yapıldığı eleştirileri varsa da geçmiş seçmenler arasında Katolik olan-olmayan ayrımı yapılmamıştır. Kimilerine göre mevcut yönetmeliğin seçmenlik şartlarını tanımlayan 8. maddesinin c fıkrasında yer alan "vakfın bünyesinde bulunduğu cemaate mensup olması" ibaresi bu ayrımın sebebidir. Gel gelelim, bu ifade ve şart daha evvelki seçim düzenlemelerinde de mevcuttu. Nitekim,

³⁸ <https://www.agos.com.tr/tr/yazi/27900/pangalti-mihitaryan-icin-iki-liste-calisma-yurutuyor>

³⁹ <http://www.cemaatvakiflaritemsilcisi.com/index.php/vakiflar>

2008 tarihli Vakıflar Yönetmeliği'nin daha sonra iptal edilen ve seçimleri düzenleyen 29 ila 33. maddeleri arasında yer alan 30. maddesinin (a) fıkrasında "Vakfın yönetim kurulu seçimine, vakıf veya hayratından yararlanan cemaat mensupları katılır" denmekteydi. O zaman bu ifadeden yola çıkarak Katolik olmayanların seçim dışı bırakılması hiç gündeme gelmedi. Buradaki "cemaat" lafzının mezhep düzeyinde anlaşılması da yeni ortaya çıkarılan bir durumdur.

Böyle bir ayırım adaylar açısından da bir tutarsızlık ortaya çıkarmıştır. Şöyle ki, tutarlılık gereği, her ne kadar doğru bir uygulama olmayacak olsa da, Katolik vakıflarının seçimlerinde seçmen olamayan Apostolik Ermenilerin aday da olamaması gerekir(di). Halbuki, adı geçen vakıf seçimlerine Katolik olmayan adaylar da katılmış ve belli bir oranda oy almıştır. Sonuçta, ortaya kişinin aday olduğu makam için oy verememesi gibi absürt bir durum ortaya çıkmıştır.

Vakıftan hizmet alanlar açısından baktığımızda da böyle bir ayırımın zemini olmadığını görüyoruz. Malumdur ki, vakıfların tanımlayıcı özelliklerinden biri de yaptıkları faaliyetler ve bunlardan kimlerin yararlandığıdır. Nitekim 2008 tarihli Vakıflar Yönetmeliği'nin yukarıda zikredilen maddesi de vakfın hayratından yararlanmayı seçmenlik şartları arasında sayıyordu. Katolik olarak tanımlanan kimi vakıflardan yararlananların sadece Katolikler olmadığını, Katolik vakıfların bünyelerindeki okullarda sadece Katolik öğrencilerin okumadığını, Katolik hastanesine sadece Katolik hastaların gitmediğini göz önüne alacak olursak, seçmenleri sadece Katolik mezhebine bağlı olanlarla sınırlamanın tutarsız ve yanlış olduğu anlaşılacaktır.

Ermeni toplumu içinde haklar ve uygulamalar açısından Apostolik, Katolik veya Protestan gibi ayrımların yerleşmesi zaten zayıf düşmüş bu toplumun daha da zayıflamasına sebep olacaktır. Dolayısıyla bu gibi ayrımlar sosyal düzlemde zaten var olmadığı gibi hukuk alanında da söz konusu olmamalıdır.

İlk defa bu yönetmelikle gelen başka bir uygulama da hastanesi olan vakıfların seçimlerinin diğerlerinden ayrılması oldu. Bu uygulama için idare tarafından duyurucu bir açıklama veya gerekçe bugüne kadar ileri sürülmüş değil. Başka bir deyişle, bir kere daha keyfi bir uygulamayla karşı karşıya kalınmıştır. Yönetmeliğin 15. maddesi 'İstisna' başlığı altında "Hastanesi olan cemaat vakıflarının yönetim kurullarının seçimlerine ilişkin usul ve esaslar bu Yönetmeliğin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde Sağlık Bakanlığının olumlu görüşü doğrultusunda düzenlenen Yönetmelikle belirlenir" diyor. Fakat bu hastaneler zaten Sağlık Bakanlığı denetiminde çalışan hastaneler ve şimdiye kadar hastane-bakanlık

ilişkisinde de herhangi bir sorun kaydedilmiş değildir. Hastanesi olan vakıflar da diğerleri gibi cemaat vakfı statüsü olan vakıflardır ve onları diğerlerinden ayrı bir muameleye tabi tutmanın hukuki bir dayanağı yoktur.

Özetleyecek olursak, dokuz sene sonra çıkan bu yönetmelik, yanlışlar, eksiklikler ve çelişkiler barındırmaktadır. Ermeni toplumu içinde bu boşluk ve yanlışlıkları kendi şahsi çıkarları için istismar etmeye çalışanlar olduğu bir sır değildir. Öte yandan, bir yönetim stratejisi olarak eksik, karmaşık ve çelişkili hukuki düzenlemeler yaparak Ermeni toplumu içinde çatışmaya yol açan da idaredir.

Mevcut yönetmelik azınlık vakıflarının özerkliğini ve örgütlenme özgürlüğünü tehlikeye atan, azınlık vakıflarını VGM'nin vesayeti altına sokan, azınlık vakıflarının neredeyse statülerini değiştiren bir düzenlemedir. Düzenlemenin bu vesayetçi özelliğiyle hem Lozan Barış Antlaşması'na hem de Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın "kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmayı" devletin görevleri arasında sayan 5. maddesine aykırılığı açıktır.

Gelir-gider dengesizliği

Demografik dağılım gibi vakıflar arasında dengesizlik arz eden başka bir durum da mülk dağılımı ve gelirlerdir. Gelir-gider dengesi açısından Ermeni vakıfları arasında büyük farklar vardır. Kimi vakıflar bütçe fazlası verirken, kimi vakıflar sürekli olarak bütçe açığı vermektedirler. Özellikle okulu bulunan ve bu okulun masraflarını karşılayacak kadar geliri olmayan vakıflarda bu hayati bir sorundur. Bütçe açığı veren okullar, bu açığı Ermeni toplumundan topladıkları bağışlarla kapatmaya çalışıyorlar. Bu bağışların manevi değeri yüksek olsa da istikrarsız olduğundan ve miktar olarak yetersiz kaldığından bütçe açıklarını kapatmaya yetmiyor. Başka bir yol da bütçe fazlası veren vakıflardan gelen destek ama o da tamamen parayı veren vakfın yöneticilerinin inisiyatifine ve insafına bağlı olduğu, belli bir düzene oturmadığı, tahsislerin yapılmasına ilişkin kararlar, usuller ve yardım miktarı belirsiz ve süresiz olduğu için sorunun nihai çözümü olamıyor.

Koordinasyon ve denetim ihtiyacı

Vakıflar arasındaki büyük gelir-gider eşitsizlikleri ve bazı vakıfların sürekli olarak bütçe açığı vermesi, vakıflar arasında, özellikle mali konularda ama bununla sınırlı olmamak üzere bir koordinasyon ihtiyacı olduğunu gösteriyor. Nitekim, bu ihtiyacı karşılamak için 2009 yılında vakıf başkanlarından oluşan, resmî değil gönüllü bir birlik olan Vakıflar Arası Dayanışma ve Diyalog Platformu (VADİP) kuruldu, daha sonra bu yapı Ermeni Vakıfları Birliği (ERVAB) adını aldı ve hâlen de bu adla faaliyet gösteriyor. Fakat yasal statüden mahrum olduğu, çalışma usul ve esasları belli olmadığı, demokratik teamüllere göre çalışmadığı için bu kurullar sorunlara çözüm üretmekte başarılı olamadı. Yasal statü eksikliğinin yanı sıra vakıf başkanlarının bu tür bir yapının da başkanı ya da yöneticisi olmasının, söz konusu yapının danışma ve denetim hizmetini kusurlu hâle getirdiği de söylenebilir. Bu itibarla, söz konusu yapı eksikliği, vakıfların Ermeni toplumuna 'nitelikli' hizmet vermesini güçleştiren bir boşluk yaratıyor. Dolayısıyla vakıflar varlık sebeplerini hayata geçirmeleri için gereken temel bir yapıdan mahrumdurlar. Ayrıca, bu tür bir yapının eksikliği, maddi olarak güçlü vakıfların güçsüz vakıflar üzerinde tahakküm kurmasına yol açarak, vakıfların itibarına ve toplumla olan ilişkilerine de zarar veriyor.

Başka bir sorun da toplumun vakıflara karşı güvenini tesis edecek bir denetleme mekanizmasının olmaması. Mevcut yasal mevzuat, vakıflarda iç denetimi esas kılıyor. Özellikle mali denetimin biçim ve kapsamını, örneğin bağımsız denetim kuruluşlarına denetim yaptırıp yaptırmamayı vakıf yönetimlerinin inisiyatifine bırakıyor. VGM ise vakıfların amaca ve yasalara uygunluk denetimi ile iktisadî işletmelerinin faaliyet ve mevzuata uygunluk denetimini yapıyor. Kimi vakıflar, birtakım mali denetim raporlarını basın veya Patrikhane yoluyla kamuoyuyla paylaşıyorlar da bu, vakıflar arasında yaygın, ayrıntılı ve düzenli bir uygulama olmadığından denetim ihtiyacını karşılamaktan ve toplum nezdinde güven tesis etmekten uzaktır.

Yönetişim yapısı ve biçimi

Ermeni vakıflarına ilişkin bir başka sorun da, yönetim kurullarının kompozisyonu ve yönetim biçimidir. En kısa şekilde söyleyecek olursak, yönetim kurullarının kompozisyonu toplumun bütününi temsil etmekten, şeffaf ve etkileşime açık olmayan yönetim biçimleri de güncel toplumsal gereklilikleri ve sorunları karşılayabilmekten uzaktır.

Söz konusu kompozisyona dair ayrıntılı birkaç veri vermek gerekirse, son seçimlerden önce 53 vakıf başkanından sadece üçü; okulu ve hastanesi bulunan 18 vakfın

toplam 169 yönetim kurulu üyesinden sadece 27'si kadınlardan oluşuyor ki bu da yaklaşık %16'lık bir orana denk gelir. Son seçimlerden sonra ortaya çıkan dağılımda ise bu konuda bir iyileşme olduğunu söyleyebiliriz. Şöyle ki, bu seçimlerden sonra göreve gelen 436 yönetim kurulu üyesinin 134'ü, yani %30.73'ü kadındır. Yine son seçimlerden evvel vakıf başkanlarının yaş ortalaması 65, yönetim kurulu üyelerinininki ise 55 civarında idi. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, üyelerin yüzde beşi üniversite eğitimi almış mühendis ve işletmecilerden, kalanı ise ortaokul ve lise eğitimi almış serbest meslek erbabından oluşuyordu. Bu ortalama profile bakınca, yönetim kurullarının sosyolojik çeşitliliği yansıtma yetersiz kaldığı açıkça görülüyor. Seçimlerden sonra oluşan yönetim kurullarının yaş ve meslek dağılımına dair bütünlüklü veriler elimizde olmadığı için kesin bir yorum yapamıyoruz ama ilk izlenimlere göre bu konularda gözle görülür bir değişim olmamıştır.

Buna ek olarak, yönetimlerin bir kısmında, hatta belki çoğunda, tek adam olarak vakıf başkanının öne çıktığı bir yönetim biçimi mevcuttur. Her bir vakıf, başkanıyla özdeşleşir, onunla anılır; diğer yönetim kurulu üyeleri kamuoyunda öne çık(a)mazlar. Yönetim bir takım oyunu olarak gerçekleşmez.

Yönetim biçimiyle ilgili temel sorun ise profesyonelleşme, kurumsallaşma, şeffaflık ve hesap verebilirlik konularındaki yetersizliklerden kaynaklanıyor. Özellikle mülk iadelerinden sonra kimi vakıfların karşı karşıya kaldığı iş yükünün gerektirdiği yönetim bilgi, beceri ve kapasitesi, bu işi gönüllü olarak ve yarı-zamanlı yapan yöneticilerin sağlayabileceğinin ötesindedir. Kimi vakıfların uhdesindeki mülklerin yönetimi, hukukçusundan, emlak danışmanına kadar geniş bir kadro istihdamı gerektiriyor. Üstüne üstlük, yukarıda da söylediğimiz gibi, vakıfların geleneksel işlevlerinin yanı sıra başka faaliyet ve sorumlulukları yüklenmesi beklentisi vardır. Mevcut yönetici profiline, ne yönetiminde olduğu vakfa ayırdığı çalışma zamanı ne de vasıfları bu beklentileri karşılayabilir. Bütün bunlar, tam-zamanlı profesyonellerin vakıf yönetimlerine daha fazla entegre edilmesini gerektirmektedir.

Ermeni vakıflarının şeffaflık arz etmeyen yapısı da, bugün vakıflara ilişkin en önemli sorunlardan biridir. Yönetim kurullarının ekseriyeti kapalı bir kutu gibi çalışmaktadır. Vakıflarla toplum arasında, hatta her bir vakfın bulunduğu semtteki Ermeni toplumuyla dahi düzenli bir iletişimi yok. Vakıfların çoğunun, vakfa ait okulun web sayfası hariç, vakıf hakkında bilgi ve haber içeren bir internet sitesi bulunmuyor.

Şeffaflığın en büyük sorun olduğu alan, şeffaflığın en gerekli olduğu alan, yani finansal durum ve ilişkiler alanıdır. Kimi vakıflar yıllık bilançolarını kamuoyuna duyursalar da bunlar yeterince ayrıntı içermeyen, tatmin edici olmaktan uzak raporlardır. Ermeni toplumu, hangi vakfın ne kadar ve ne tür mülkü ve geliri olduğu

bilgisinden mahrumdur. Yöneticiler, sanki şahsi ticari sırlarıymış gibi bu bilgileri vermekten kaçınıyorlar. O kadar ki Yedikule Surp Pırgıç Hastanesi Vakfı hariç tüm vakıflar görüşme talebimizi kabul ederken, içinde mali konularla ilgili sorular da barındıran ve 40'ı aşkın Ermeni vakfına gönderdiğimiz ankete, bir vakıf (Topkapı Surp Nigoğayos Kilisesi Vakfı) hariç, cevap veren olmadı. Benzer şekilde, bu rapor için görüştüğümüz vakıf avukatları, yapılan başvurular sonucunda çeşitli vakıfların çok sayıda mülkünün geri alındığını belirtse de⁴⁰ vakıflar bu bilgiyi, o mülklerin sahibi olan Ermeni toplumuyla paylaşmamışlardır.

Kurumsallaşmanın başka bir gereği de kurum hafızasının oluşturulmasıdır. Kurum hafızasının somutlaştığı ve gelecek nesillere aktarıldığı yer de kurum arşividir. Ermeni vakıflarında bu konuda bir eksiklik ve yetersizlik söz konusudur. Vakıfların, cumhuriyet tarihini kapsayacak şekilde geçmiş yönetim kurulu kararlarını, ilgili yasal mevzuatı, resmî genelgeleri, geçmişten bugüne gerçekleşen yazışmaları ve açılan davaların dosyalarını bulduran düzenli arşivler, ne tekil vakıflar nezdinde ne de merkezî olarak mevcuttur. Bu da hem konunun akademik olarak çalışılmasını hem de bugün (hâlâ) mevcut olan sorunların daha iyi anlaşılabilmesi için bu sorunlara çözüm üretilmesini zorlaştırmaktadır.

VAKIFLARIN FİNANSAL KAYNAKLARI VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Örgütlenme özgürlüğünün ayrılmaz bir parçası olan mali kaynaklara erişim hakkı, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin yanı sıra Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 22. maddesi ve AB Temel Haklar Şartı'nın 12. maddesinde koruma altına alınmıştır. Finansal kaynaklara erişim hakkına ilişkin yasal düzenlemeler ve politikalar, vakıfların etkinliğini güçlendirebilir ve kolaylaştırabilir; söz konusu kaynakların erişimine ve kullanımına yönelik kısıtlamalar ise, azınlık vakıfları örneğinde net bir şekilde gördüğümüz gibi, vakıfları bağımlı ve zayıf bir konuma tabi kılarak, vakıfların özgürlüklerini ve faaliyetlerini engelleyerek, sürdürülebilirliklerini tehlikeye atar. Söz konusu 'kaynaklar' genel olarak şu şekilde tanımlanır: mali yardım, maddi kaynaklar, uluslararası fonlara ve

⁴⁰ Avukatlar, anlaşılır şekilde, müvekkil mahremiyeti sebebiyle hangi vakfın hangi mülkü olduğunu veya hangi mülkü geri aldığını belirtmiyorlar.

dayanışmaya erişim, gereksiz müdahale olmaksızın seyahat etme ve iletişim kurma ve bu alanlarda devletin korumasından yararlanma.⁴¹ Sivil toplum kuruluşlarına benzer şekilde, azınlık vakıflarının kaynakları da şu kalemlerden oluşmaktadır: ulusal ve yerel kamu desteği, uluslararası yardımlar, hayırsever bağışları, mülk gelirleri ve gelir getirici faaliyetler.

Ermeni vakıflarının aldığı düzenli bir mali kamu desteği yoktur. Ne nakit aktarımı şeklinde doğrudan, ne de elektrik, ısınma, su gibi temel giderlerin karşılanması şeklinde dolaylı bir destek alırlar. Bu durum okullar için olduğu gibi kiliseler için de geçerlidir. Devlet, camilerin bütün masraflarını karşılar ve imamların maaşlarını öderken, kiliselerin temel giderlerini, din görevlilerinin maaşlarını karşılamaz. Bu durum vatandaşlar arasındaki eşitlik ilkesinin açık bir ihlalidir. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti Lozan Barış Antlaşması'nda azınlıkların diğer kurumlarının yanı sıra dini kurumlarını da desteklemeyi taahhüt etmiştir. Dini özgürlüklere engelleme yoluyla bir baskı yoktur ama kamunun bütçe desteğinden yararlanamamak, dini pratiklerin uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Devlet ya hiçbir din ve mezhebi desteklememeli ya da birini destekliyorsa hepsini desteklemelidir.

Ermeni vakıflarından sadece ikisinin, Yedikule Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı'nın ve Surp Agop Hastanesi Vakfı'nın iktisadi işletmeleri vardır. Diğer vakıflar bu tür bir gelirden yoksundur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi vakıflar arasında mülk gelirleri açısından da ciddi farklar vardır. Üstelik, bu mülklere uzun seneler boyunca idari ve yargısal kararlarla devlet el koymuş, vakıfların mülk edinme haklarına kısıtlamalar getirmiştir.

Mülkiyet hakları

Vakıfların mülk edinme sorununun tarihsel olarak nasıl geliştiğine geçmeden önce vakıfların ve mülklerinin neden bu kadar hayati olduğunu kısaca açıklamakta fayda var. Tarihte olduğu gibi bugün de kolektif Ermeni kimliğinin ve varlığının dayandığı kurumlar, başta okullar olmak üzere, kilise, yetimhane, hastane, mezarlık gibi kurumlardır. Bunlar, toplumsal hayatın temel bileşenleridir. Bu kurumların hepsi devlet tarafından vakıf çatısı altında toplanmıştır ve varlığınının, işlevlerinin devamı, vakıfların mülklerinden gelecek gelire bağlıdır. Başka

⁴¹ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Temel Haklar için Avrupa Birliği Ajansı'nın (*European Union Agency for Fundamental Rights*) şu raporuna, özellikle 8. ve 9. sayfalara bakılabilir: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-challenges-facing-civil-society_en.pdf

bir deyişle, vakıfların mülklerinden gelen gelirler olmazsa bu kurumlar işleyemez, varlığını sürdüremez. Bu kurumların işlevini ve varlığını sürdürememesi ise Türkiye’de Ermeni kimliğinin ve sosyal varlığının sonlanması anlamına gelir. Vakıfların ve gelirlerinin önemi de buradan kaynaklanır.

Mülkiyet sorununun tarihsel gelişimine bakacak olursak, aslında bu kurumların mülk edinmesi, hükmi şahsiyetleri yani tüzel kişilikleri olmadığı için Osmanlı İmparatorluğu zamanından beri bir sorundu. Daha spesifik söyleyecek olursak, tüzel kişilikleri olmadığı için vakıflar adına mülk kaydı yapılamıyordu.⁴² Vakıfların mülkleri ya toplumun içinden güvenilir birilerinin ismine, yani nam-ı müstearlar ya da ‘Hz. İsa’, ‘Hz. Meryem’ gibi dinî figürlerin, yani nam-ı mevhumların adına kaydediliyordu. Vakıflar, 1912 yılında çıkarılan ‘Eşhas-ı Hükmiyenin Emvali Gayrimenkuleye Tasarruflarına Dair Kanunu Muvakkat’ ile ilk defa tüzel kişilik kazandılar. Fakat vakıflara tapu kaydı için beyanname vermek üzere 1,5 yıl süre tanınması ve akabinde savaş çıkması sonucu bu hak tam olarak hayata geçirilemedi. Daha sonraları ise bu gibi isimler üzerinde gözükken mülklerin vakıf adına tescilinde sorunlar çıkmıştır. Öyle ki, Hz. İsa veya Hz. Meryem gibi isimlerin ‘gaip’ olduğu, mirasçılarının da bulunmadığı gerekçesiyle ilgili mülkün Vakıflar İdaresi’ne veya Hazine’ye aktarılması gibi trajikomik durumlar ortaya çıkmıştır.

Durum buyken devlet, 1936’da bütün vakıflardan ellerinde bulunan mülkleri ihtiva eden bir liste hazırlayıp vermelerini istedi. Literatüre 1936 Beyannamesi olarak geçen bu liste, daha sonra çıkacak kimi sorunların başlangıç noktası oldu çünkü on yıllar sonra hem VGM hem de mahkemeler, vakfiyeleri olmayan bu ‘vakıflar’ için 1936 Beyannamesi’ni keyfi bir biçimde vakıf senedi olarak kabul etti. Tabiiyle, vakıflar 1936’da bu mal beyannamesini verirken onun onlarca yıl sonra vakıf senedi muamelesi göreceğini tahmin edemeyeceklerinden, ileride başka mülkler de edinebileceklerine dair bir ibareyi beyannameye koymadılar. Hâlbuki idare bu beyannameyi vakıf senedi ve oradaki listeyi değişmez kabul ederek vakıfların taşınmaz mal varlığını 1936’da dondurmuş oldu. O tarihten sonra satın alma, bağış, miras ve sair yollarla vakıfların uhdesine geçmiş taşınmazların azınlık vakıflarının elinden alınması, Balıklı Rum Hastanesi Vakfı’nın bir hayırsever tarafından bağışlanan bir taşınmazının vakıf adına kaydettirilmesi için açtığı davayla ilgili olarak Yargıtay 2. Hukuk Dairesi’nin 1971’de verdiği kararla başladı. **Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, bu kararının gerekçesinde “Türk olmayanların meydana getirdikleri**

⁴² Bu durum Osmanlı İmparatorluğu’ndaki diğer vakıflar için de böyledi.

tüzel kişiliklerin gayrimenkul iktisapları men edilmiştir”,⁴³ diyerek vatandaşlar arasında açıkça ayrımcılık da yaptı. 2. Daire'nin bu kararı, Yargıtay Hukuk Genel Kurulu tarafından da 1974'te onaylandı.⁴⁴ Genel Kurul, gerekçesindeki şu ifadelerle 2. Daire'nin ayrımcı anlayışını sürdürmüştür:

“Görülüyor ki, Türk olmayanların meydana getirdikleri Tüzel Kişiliklerin taşınmaz mal edinmeleri yasaklanmıştır. Çünkü, Tüzel Kişiler, Gerçek Kişilere oranla daha güçlü oldukları için, bunların taşınmaz mal edinmelerinin kısıtlanmamış olması halinde, devletin çeşitli tehlikelerle karşılaşacağı ve türlü sakıncalar doğabileceği açıktır. Bu nedenle de karşılıklı olmak şartıyla yabancı Gerçek Kişilerin Türkiye’de satın alma veya miras yolu ile taşınmaz mal edinmeleri mümkün kılınmış olduğu halde, Tüzel Kişiler bundan yoksun bırakılmışlardır.”

“Yabancı” diye bahsedilen kişilerin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları oldukları göz önüne alınacak olursa düpedüz hukuk skandalı olan bu gerekçedeki şu satırlar da 1936 Beyannamesi'nin vakıf senedi olarak kabul edilmesinin yargısal -hukuki değil- zeminini oluşturmuştur: “Tüzel kişilerin ehliyetleri statüleri ile sınırlıdır. Cemaat vakıflarının ise vakfiyeleri yoktur. Şu halde, 1936 Beyannameleri’ni vakfiye hükmünde saymak gerekir. Bu beyannamelerde yeni taşınmaz edinileceğine dair bir hüküm yoksa, demek ki bu vakıfların mal edinme ehliyetleri de yoktur.” Tamamen keyfi bir akıl yürütme ve çıkarım üzerine kurulmuş bu yaklaşıma daha yakından bakarsak görünen şudur: Devlet ilk önce bu kurumları vakıf senetleri olmamasına rağmen keyfi olarak vakıf statüsüne sokmuş, sonra da vakıf senedi boşluğunu doldurabilmek için basit bir mülk listesini, yine keyfi biçimde vakıf senedi olarak kabul etmiş, o liste verildikten sonra edinilen mülklere de aynı keyfiliğin devamı olarak el koymuştur. Madem bu kurumların vakıf senedi yoktu, neden onlara vakıf statüsü verildi? Vakıf senedi olmadığını bile bile vakıf statüsü veren de devlet, vakıf senedi olmamasının bedelini bu kurumlara ödetmeye kalkan da yine aynı devlet. Madem vakıf senetleri yoktu, neden vakıf senedi hazırlamaları istenmedi de mal beyanı istendi? Bu mal beyanı o zaman istenmemiş olsaydı vakıf senedi olarak ne kabul edilecekti?

Yargıtay Genel Kurulu'nun 1974'teki bu kararını kendine dayanak yapan VGM de takip eden yıllarda, azınlık vakıflarının 1936'dan sonra elde ettikleri mülklere el konması için çok sayıda dava açmıştır. **Sonuç olarak, bu mülkler ya ilk sahiplerine**

⁴³ Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, 6 Temmuz 1971 tarihli, E. 4449, K.4399 sayılı karar.

⁴⁴ Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 8 Mayıs 1974 tarihli, E. 1971 /2–820, K.1974/505 sayılı karar.

veya onların mirasçılarına, bu ikisinin de bulunamaması durumunda VGM'ye, Hazine'ye ya da Millî Emlak'a geçmiştir. Üstelik, el konan mülkler sadece 1936 Beyannamesi'nde yer almayan mülkler de değildir. Çeşitli nedenlerle 1936 Beyannamesi'nde yer alan mülklere de el konmuştur. Hatta, Hrant Dink Vakfı'nın yaptığı bir çalışmaya göre el konan mülklerin çoğu 1936 Beyannamesi'nde yer alan mülklerdir:

“Ermeni vakıflarının bu çalışma kapsamında tespit edilebilen mülkleri içinde el konanlar incelendiğinde, 1936 Beyannamesi'nde kayıtlı olan mülklerin de bu gasptan kurtulamadığı görülebiliyor. El konan 748 taşınmazın %66'sı (490 adet), 1936 Beyannamesi'nde kayıtlı olanlardır. Diğer taşınmazların yaklaşık yarısı ise 1913 Beyannamesi'nde kayıtlıdır ya da vakfın edinme tarihi Cumhuriyet öncesi döneme denk düşmektedir. El konan mülklerin yalnızca %17'si (127 adet) 1936 sonrası dönemde edinilmiştir.” (Hrant Dink Vakfı, 2012, 194)

Mülkler konusunda, Avrupa Birliği uyum yasaları çerçevesinde 2000'lerin başından itibaren bazı adımlar atıldı.⁴⁵ Bu adımların en sonuncusu ve en kapsamlı olanı ise 2006'da çıkan 5555 sayılı Vakıflar Kanunu'ydu, fakat zamanın Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, azınlık vakıflarıyla ilgili dokuz maddeyi, 1974'teki Yargıtay Genel Kurulu kararına benzer bir ayrımcı yaklaşımla, “Lozan Antlaşması'yla, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ilkelerinin ortaya konulduğu anayasal ilkelerle, mevcut hukuk sistemiyle, Anayasa'nın ayrıcalıkları yasaklayan 10.maddeyi ve ayrıca ulusal çıkarlar ve kamu yararlarıyla bağdaşmadığı” gerekçesiyle veto etti.⁴⁶ Aynı maddeleri içeren 5737 sayılı Vakıflar Kanunu bu sefer Abdullah

⁴⁵ Ağustos 2002'de çıkarılan 4771 sayılı yasa “vakfiyeleri olup olmadığına bakılmaksızın”, vakıflara taşınmaz mal edinebilme, taşınmazları üzerinde tasarrufta bulunabilme ve tasarrufları altında bulunan taşınmazları kendi adlarına tescil ettirme hakkı tanıyordu, fakat bunu Bakanlar Kurulu'nun iznine bağlıyordu. Tescil için de altı ay gibi kısıtlı bir süre öngörülmişti. Ocak 2003'te çıkarılan 4778 sayılı yasayla izin yetkisi Bakanlar Kurulu'ndan VGM'ye devredildi. Temmuz 2003'te Vakıflar Kanunu'nda yapılan değişiklikle bu süre 18 aya uzatıldı. Öte yandan, 4778 sayılı yasaya bağlı olarak çıkarılan Ocak 2003 tarihli yönetmelik mülk iktisabında başka kısıtlamalar getiriyordu. VGM, kendisine yapılan mülk edinme başvurularında Bakanlar Kurulu'na ve nereler olduğu yönetmelikte açıkça belirtilmemiş “ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına” danışabilecekti. Bu işlemin belirsiz şekilde zikredilmesi, devletin bu konuya vatandaşların sahip olduğu bir hakkın teslimi olarak değil, güvenlik ve istihbarat meselesi olarak yaklaştığını akla getirmiştir. Yönetmelik, cemaat vakıflarının taşınmaz mal satın almasını zahmetli bürokratik işlemlere bağlamanın yanı sıra vakıflara sadece “dini, hayri, sosyal, eğitimsel, sıhhi ve kültürel alanlardaki ihtiyaçlarını karşılamak üzere” mal edinme hakkı tanıyordu. Tabii önemli bir husus olarak belirtmek gerekir ki, 2002 ve 2003 yıllarında yapılan bu düzenlemelerde geçmişte el konan mülklere ilişkin bir hüküm yoktu.

⁴⁶ T.C. Cumhurbaşkanlığı, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına,” Sayı: B.01.o.KK-B.01-18/A-10-2006-830, 29 Kasım 2006, s. 15

Gül'ün cumhurbaşkanlığı döneminde, 2008'de yasalaştı. Bu kanun bazı önemli yenilikler getirdi. Şöyle ki, azınlık vakıflarına mal edinme, malları üzerinde her türlü tasarrufta bulunma, belirli durum ve şartlarda sonradan edindikleri mal ve hakları daha yararlı olanlarıyla değiştirme veya paraya çevirme (Madde 12); hayrat olarak kullanmadıkları taşınmazları aynı cemaate ait başka bir vakfa tahsis etme veya akara dönüştürme (Madde 16); VGM'ye bildirimde bulunmak kaydıyla yurt içi ve dışındaki kurum ve kuruluşlardan aynı ve nakdi bağış ve yardım alma (Madde 25); ve yine VGM'ye bildirimde bulunarak iktisadi işletme ve şirket kurma (Madde 26) hakkı veriyordu. Aynı kanunun geçici 7. maddesi, el konan mülklerin kısıtlı bir çerçevede de olsa iadesine dair ilk defa bir düzenleme getiriyor,⁴⁷ fakat bazı ciddi eksiklikler ve sorunlar içeriyordu. Örneğin, el konduktan sonra üçüncü şahıslara geçen mülklerin iadesine veya tazminine dair bir hüküm içermiyordu. Ayrıca, 1936 Beyannamesi'nde yer alıp da nam-ı müstear veya nam-ı mevhumlar üzerine kayıtlı mülklerin vakıf adına tescili için bu *mülklerin söz konusu vakfın tasarrufunda olması* şartını koşuyordu ki bu da bu isimlere kayıtlı olup da 1936'dan sonra el konmuş mülklerin iade edilmeyeceği manasına geliyordu.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün verdiği bilgilere göre, 5737 sayılı kanunun geçici 7. maddesi uyarınca, tüm azınlık vakıfları için yapılan 1410 tescil başvurusundan 181'ine olumlu, 347'sine olumsuz cevap verilmiş, 890 başvuru da yeterli belge olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir (Hrant Dink Vakfı, 2012, 78). Belge yetersizliğinden dolayı reddedilen başvuruların oranının yüzde 65 olması yapılan düzenlemenin yetersizliğinin bir göstergesidir. Nitekim, bu yetersizliği gidermek için 27 Ağustos 2011'de yasaya 11. geçici madde⁴⁸ eklendi ve iki ay sonra da bu

47 Geçici 7. madde: "Cemaat vakıflarının; a) 1936 Beyannamelerinde kayıtlı olup, halen tasarruflarında bulunan nam-ı müstear veya nam-ı mevhumlar adına tapuda kayıtlı olan taşınmazlar; b) 1936 Beyannamesi'nden sonra cemaat vakıfları tarafından satın alınmış veya cemaat vakıflarına vasiyet edildiği veya bağışlandığı halde, mal edineme gerekçesiyle halen Hazine veya Genel Müdürlük ya da vasiyet edenler veya bağışlayanlar adına tapuda kayıtlı olan taşınmazlar; tapu kayıtlarındaki hak ve mükellefiyetleri ile birlikte bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren on sekiz ay içinde müracaat edilmesi halinde, Meclisin olumlu kararından sonra, ilgili tapu sicil müdürlüklerince cemaat vakıfları adına tescilleri yapılır."

48 Geçici 11. madde: "Cemaat vakıflarının; a) 1936 Beyannamesi'nde kayıtlı olup malik hanesi açık olan taşınmazları, b) 1936 Beyannamesinde kayıtlı olup kamulaştırma, satış ve trampa dışındaki nedenlerle Hazine, Vakıflar Genel Müdürlüğü, belediye ve il özel idaresi adına kayıtlı taşınmazları, c) 1936 Beyannamesi'nde kayıtlı olup kamu kurumları adına tescilli olan mezarlıkları ve çeşmeleri, tapu kayıtlarındaki hak ve mükellefiyetleri ile birlikte bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren oniki

geçici maddenin uygulanması için bir yönetmelik çıkarıldı. Fakat bu sefer de 1936 Beyannamesi'nde yer almayan mülkler kapsam dışında tutuluyordu ki bu da el konan birçok mülkün iade edilmemesi anlamına geliyordu. Bu beynamede yer alan ancak daha sonra el konan mülklerin de yalnızca bir kısmı için iade olanağı sağlanıyordu. VGM'nin web sayfasında yer alan bilgilere göre,

“5737 sayılı Vakıflar Kanunu'nun Geçici 11. Maddesi ile yapılan düzenlemede; 333 adet taşınmaz malın vakfı adına tesciline, 21 adet taşınmaz için bedel ödenmesine karar verilerek çözüme ulaşılmıştır. Ayrıca; 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'na 27.03.2018 tarihinde eklenen Geçici 13. Madde kapsamında kalan mezarlık ve ibadethane (kilise, manastır, vb.) vasıflı 55 taşınmazın mülkiyeti 4 Süryani vakfına devredilmiştir. Yukarıda belirtilen düzenlemeler ile 2003-2018 yılları arasında TOPLAM; 1084 taşınmaz malın cemaat vakıfları adına tesciline, 21 taşınmaz malın da cemaat vakıflarına bedelinin ödenmesine karar verilmiştir.”⁴⁹

Fakat VGM sitesinde veya başka kaynaklarda bulamadığımız bilgi, 2008'den sonra yürürlüğe giren düzenlemeler temelinde yapılan iade başvurularından kaçta kaçının iadeyle sonuçlandığıdır ki iadelerin ölçüsüne ilişkin asıl gösterge bu olacaktır. Bu açıdan elimizde sadece Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı'nın (TÜSEV) 2012 tarihli bir verisi vardır: 18 Eylül 2012 itibarıyla Vakıflar Meclisi, iadesi için başvuru olan 1568 adet taşınmazdan 58 taşınmazın iadesine, sekiz taşınmaz için tazminat ödenmesine karar vermiş; 53 başvurunun uygun olmadığına karar vermiştir. Geriye kalan 1449 başvurunun incelemesi ise o tarih itibarıyla devam ediyordu.⁵⁰ Maalesef, Ermeni vakıflarından da bu düzenlemeler kapsamında kaç başvuru yapıldığı, kaç iade alındığı bilgisini alamadık ki bu da yönetim biçimine, şeffaflığa dair bir soruna işaret eder.

ay içinde müracaat edilmesi halinde, Meclisin olumlu kararından sonra, ilgili tapu sicil müdürlüklerince cemaat vakıfları adına tescil edilir.

Cemaat vakıfları tarafından satın alınmış veya cemaat vakıflarına vasiyet edildiği veya bağışlandığı halde, mal edineme gerekçesiyle Hazine veya Genel Müdürlük adına tapuda kayıt edilen taşınmazlardan üçüncü şahıslar adına kayıtlı olanların Maliye Bakanlığınca tespit edilen rayiç değeri Hazine veya Genel Müdürlük tarafından ödenir. Bu maddenin uygulanmasına ilişkin usul ve esaslar yönetmelikle düzenlenir.” <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=15356&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>

49 <https://www.vgm.gov.tr/vakiflarimiz/vakiflarimiz/cemaat-vakiflari>.

50 <https://www.tusev.org.tr/usrfiles/images/CemaatVakiflariVakaAnaliziTR.31.10.13.pdf>

İade süreci boyunca karşılaşılan eksiklikler ve güçlükler

Buradaki ilk aksaklık geçici 7. maddenin hemen başında karşımıza çıkıyor; geçici bu madde bir mülkün vakıf adına tescili için hem 1936 Beyannamesi'nde yer almasını hem de başvuru tarihinde vakfın tasarrufu altında bulunmasını şart koşuyor. El konan mülklerin iadesi için yapılan bir düzenlemede söz konusu mülkün vakfın tasarrufu altında olmasını beklemek amaçla tutarsız bir şarttır. El konmuş bir mülk, adı üstünde el konmuştur, nasıl tasarruf altında olur? Bununla bağlantılı olarak vakıf yönetimlerinin karşı karşıya kaldığı en büyük güçlüklerden biri, mülklere sahip olduklarını gösteren belgelere ulaşmak oldu.

Vakıfların el konmuş mülklerine dair kadastro ve tapu kayıtları gibi bilgiler devlet kurumlarının elinde olmasına rağmen, taşınmazların kendilerine ait olduğunu ve/veya nerede yer aldığını ispat etme sorumluluğunun vakıflara, yani mağdura yüklenmesi, üstelik bu yükümlülüğü yerine getirmesi için vakıflara sınırlı süreler verilmesi, tazminat niteliği taşıyan bir düzenlemeyle çelişmekte ve yeni hak ihlalleri yaratmaktaydı. Vakıf yöneticilerinin, söz konusu mülklerin vakfa ait olduğunu yetkili kurumlara ispat edebilmek için, zaten devlet kurumlarının elinde bulunan belgeleri toplamak zorunda olması, idarenin ve bürokrasinin, hak gaspına uğramış vakıflar için işleri kolaylaştırmak yerine zorlaştırdığının bir işaretidir. Ayrıca, gerekli belgeleri toplamaya çalışan vakıf yöneticileri ve avukatları, arşivlerde de genelde olumsuz bir tavırla karşılaştıklarını, belgeleri edinmekte güçlük yaşadıklarını söylüyorlar.

Avukatlardan aldığımız bilgilere göre 1936 Beyannamesi'nde kayıtlı mülkler için işleri zorlaştıran başka bir husus da bu mülklerin o zamanlar henüz kadastro işlemleri yapılmadığı için ada ve parsel numaralarının bulunmamasıdır. O tarihte zabıt tapusu olarak adlandırılan tapularda, mülk etrafına göre, yani kuzeyinde ve güneyinde neler olduğuna göre tarif edilip kaydediliyordu. Aradan geçen uzun sürede mülkün etrafındaki fiziksel çevrede, sokak isimlerinde yaşanan değişikliklerden dolayı bugün bazı mülklerin tam yerini tespit etmede güçlük yaşanıyor. Yukarıda da söylediğimiz gibi, bu güç işin bir de sınırlı bir sürede yapılma zorunluluğu sonuç almayı zorlaştırmıştır.

Vakıf yöneticilerinden ve avukatlarından aldığımız bilgilere göre diğer bir sorunlu durum da malik hanesi açık olduğu için mazbut vakfa devredilmiş ve VGM adına kaydedilmiş taşınmazlara ilişkin başvurulara olumsuz yanıt verilmiş olmasıdır.

Ayrıca, mülklerin iade edilmesi veya mağduriyetin tazminatla giderilmesi konusunda karar mercii Vakıflar Meclisi olduğu için, VGM, davalı vakıflar karşısında hem davalı, hem de yargıç pozisyonundadır. Üçüncü şahıslara geçmiş taşınmazlar için yapılan tazminat başvurularının kimisinin olumlu sonuçlanmasına rağmen tazminatların belirlenmesinde, rayiç bedelin, rayiç bedeli ödeyecek kurum tarafından tayin ediliyor olmasının, hem bedellerin düşük tespit edilmesine hem de ödemelerin gecikmesine yol açtığı ifade edildi. Buna ek olarak, geçici 11. maddedeki düzenlemeye rağmen idare, vakıfların bu tür başvurularını, taşınmazı hukuki yollarla elde eden üçüncü kişiye karşı kadastro veya tapu iptal tescil davası açılması tavsiyesiyle reddetmiş. Halbuki açık ve emredici bir hüküm içeren bu maddeye göre, taraflar idare ve vakıf olarak belirlenmiştir. Üçüncü kişilerin zarara uğratılması mümkün değildir, ilgili taşınmaz iyi niyetli üçüncü kişinin yedinden çıkamayacağına göre, mülkün bedelini vakfa ödemesi gereken taraf kamudur.

Geçici 11. maddedeki, üçüncü şahıslar adına kayıtlı mülklerin Maliye Bakanlığı'na tespit edilen rayiç değerinin Hazine veya Genel Müdürlük tarafından ödeneceğine dair düzenlemenin mülk edinememe gerekçesiyle sınırlı olması, tazminatlara ilişkin bir başka önemli kısıtlama getirmektedir, zira 1936'dan sonra alınmış ve hukuk dışı yollarla el konmuş taşınmazlar sadece mal edinememe problemi nedeniyle değil, örneğin tapu iptal tescil davaları neticesinde veya vasiyetname iptali nedeniyle de elden çıkmıştır.

İdari işlemler veya mahkeme kararlarıyla vakıflara ait olduğu tescillenen ve hatta iade edilen mülkler üzerinde kamu kuruluşlarının hak iddia etmeye devam etmesi sorununa da değinmek yerinde olur. Vakıfların açtığı ve yerel mahkemenin kabul ettiği ancak idarenin temyiz ettiği iade davalarına ilişkin Yargıtay kararlarında, geçici 7. ve 11. maddelerin Kadastro Kanunu'ndaki hak düşüştürme bir sınırlama getirmediği, ilgili idari kurum ilgili taşınmazı kadastroda elde ettiğinden dolayı, davacı vakfın bu maddelere dayanarak herhangi bir talepte bulunamayacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla, kadastroda bir kamu kuruluşu adına tescillenmiş mülklerin, kadastro ile tescil edilen mala karşı 10 yıl itiraz hakkı olduğu ve dolayısıyla zaman aşımı gerçekleştiği gerekçesiyle vakfa iadesinin reddedilmesi mümkün olabilmektedir. Ayrıca, geçici maddeler kapsamında vakfa iade edilen mülkler için kamu kuruluşları tarafından tapu tescil ve iptal davası açılması, bu tür mülklerin iadesini güvence altına alacak hukuki düzenlemelere ihtiyaç olduğuna işaret ediyor. Benzer şekilde, bu maddeler kapsamında iadesine hak kazanılan mülklerin tescili ve mahkeme kararlarının uygulanması konusunda tapu dairelerinde fiili güçlükler çıkarıldığını da öğrendik.

İade talebinin idari işlemlerle mümkün olmadığı dönemlerde olduğu gibi bugün de iade talebiyle açılmış davalar bulunmaktadır. Devam etmekte olan dava sayısına ilişkin net bir veriye ulaşamadık. Öte yandan, davaların çok uzun sürdüğü, özellikle yerel mahkemelerde vakıflar lehine sonuçlanan kararlara karşı temyize taşınan davaların Yargıtay'da uzun yıllar bekletildiği ifade ediliyor. Ayrıca, üst mahkemenin kararı beklenmeksizin, özellikle belediyeler tarafından, ihtilafa konu olan arazinin park gibi kamusal alanlara çevrilerek, ilgili vakfın söz konusu araziye gelecekte akar elde edecek şekilde değerlendirmesine ipotek konulduğu durumları da not ettik. Benzer şekilde, vakıfların geri aldıkları bazı araziler üzerinde tapusuz yerleşimler bulunması sebebiyle tahliye işlemlerinin gerçekleştirilmesinin güçleştiği durumlar olduğu da ifade edildi.

Vergi yükümlülüğü

Azınlık vakıfları da dahil olmak üzere Türkiye'deki vakıflar 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu gereğince kurumlar vergisine tabi değildir. Eğer bir iktisadi işletme kurmuşlar ise ilgili işletmeler kurumlar vergisine tabidir. Ermeni vakıfları içinde iktisadi işletmesi olanlar, Yedikule Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Vakfı ve Surp Agop Hastanesi Vakfı'dır. Bu hastaneler sağlık hizmetlerinin bir kısmını iktisadi işletme olarak veriyor, fatura kesiyor ve kurumlar vergisi ödüyorlar. Okullarla ilgili bölümde ele alacağımız gibi, devlet zaman zaman Ermeni okullarına özel okul, yani iktisadi işletme muamelesi yaparak, okullardan KDV ve bazı harçları ödeme talebinde bulunuyor ama bu okullar fiilen özel okul gibi çalışmazlar.⁵¹

Vakıflar, kurumlar vergisi mükellefi değillerdir ama bir mal veya hizmet satın alma karşılığında yaptıkları ödemelerden, ödeme yaptıkları kişinin gelir vergisine mahsuben yaptıkları kesintileri muhtasar beyanname yoluyla bildirerek devlete ödemekle yükümlüdürler. Örneğin, azınlık okulları yönetimleri öğretmen maaşlarından bu kesintiyi yaparak devlete öderler.

Vakıflar kira geliri üzerinden de yüzde 20 vergi öderler. Ayrıca arazi, bina ve maden suları, memba suları, madenler, taş ocakları gibi pratikte azınlık vakıflarını ilgilendirmeyen kiralamar haricinde kalan kira bedelleri üzerinden KDV ödemekle de yükümlüdürler.

⁵¹ Bu konunun ayrıntılarını raporumuzun okullarla ilgili bölümünde bulabilirsiniz.

VAKIFLARIN KATILIM VE TEMSİLİYET HAKKI

Demokrasilerde karar alma süreçlerine tabandan, aşağıdan yukarıya katılımın önemli ve gerekli olduğu malumdur. Her ne kadar Türkiye'nin AB üyelik süreci hızını ve heyecanını kaybetmiş olsa da aday ülkelerin bir demokratik ölçüt olarak takip etmeleri beklenen Avrupa Birliği Antlaşması'nın 11. maddesi vatandaşların ve kurumların sivil ve siyasal katılımı konusunda ilgili resmî kurumların yükümlülüklerini tanımlamıştır: "1. Kurumlar, uygun vasıtalarla, Birliğin tüm eylem alanlarında, vatandaşlara ve temsilci kuruluşlara kendi görüşlerini ortaya koyma ve kamuya açık biçimde görüş alışverişinde bulunma imkanı tanılır. 2. Kurumlar, temsilci kuruluşlarla ve sivil toplumla açık, şeffaf ve düzenli bir diyalog kurarlar."

Azınlık vakıflarının öteden beri karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan biri de, özellikle kendilerini ilgilendiren konularda karar alma süreçlerine yeterince katılamamaktır. Türkiye'de genel yönetim alışkanlığı olduğu üzere kararlar, muhatap kurumlarla yeterince tartışılmadan, istişarede bulunulmadan yukarıdan aşağı indirilmektedir. Azınlık vakıflarının karar alma süreçlerine katılımını sağlamak üzere ilk defa mevcut Vakıflar Kanunu'nun 96. maddesinde bir düzenlemeye gidilerek, cemaat vakıfları tarafından seçilecek bir cemaat vakıfları temsilcisinin Vakıflar Meclisi'nde yer alması öngörülmüştür.

Azınlık vakıflarına söz hakkı tanıma yönünde atılmış pozitif bir adım olsa da bu düzenlemeyle ilgili bazı sorunlar olduğu görülüyor. Özel olarak azınlık temsilcisinin konumuna değinmeden önce Vakıflar Meclisi'nin genel temsiliyet yeteneğine ve etkinliğine dair bir hususa dikkat çekmek gerekiyor ki bu da Meclis'in kompozisyonuyla ilgilidir. Meclis, Vakıflar Genel Müdürü, onun üç yardımcısı ve VGM'nin hukuk müşavirinin yanı sıra vakıf konusunda bilgi ve deneyim sahibi yükseköğrenim mezunları arasından Cumhurbaşkanı'nca atanan beş, yeni vakıflarca seçilecek üç, mühlak ve cemaat vakıflarınca seçilecek birer üye olmak üzere toplam 15 üyeden oluşur; ayda en az iki defa, üye tam sayısının üçte ikisi ile toplanır, üye tamsayısının salt çoğunluğu ile karar alır. Görüldüğü gibi karar için sekiz oyun gerektiği Meclis'teki on üye, VGM'de görevli memurlardan ve Cumhurbaşkanı'nca atanan üyelerden oluşmak suretiyle, idare tarafından belirlenmektedir. Başka bir deyişle, Meclis'te vakıfların temsili genel olarak yetersizdir. Bunun yanı sıra 167 cemaat vakfının sadece bir üye seçiyor olması, dolayısıyla farklı azınlık

toplumlarını temsilen Meclis'te tek bir üyeye yer verilmesi, bu temsilin de yetersiz ve etkisiz kalmasına sebep oluyor. Buna ek olarak, Meclis'te görev yapmış ve yapmakta olan cemaat vakıfları temsilcileriyle görüşmelerimizde de gündeme geldiği üzere, temsilcilerin Meclis'te defaatle dile getirdikleri sorunların çözüme kavuşturulamamış olması, katılım ve temsiliyet hakkına ilişkin daha detaylı ve etraflı düzenlemelere ihtiyaç olduğuna işaret etmektedir.⁵²

Yukarıda ele aldığımız azınlık vakıflarının yönetim kurullarının seçim krizi boyunca da bu temsiliğin hükümet ve VGM tarafından yeterli ve etkin biçimde muhatap alındığını söylemek mümkün değildir. Temsilcilik, 2021 sonlarından itibaren sürdürüldüğü söylenen seçim yönetmeliği hazırlama çalışmalarında sürece b aşından beri düzenli şekilde dahil edilmemiştir. Temsiliğin taslağın hazırlanmasında aktif bir taraf olmaması bir yana, vakıflarla da yaygın, sistematik ve şeffaf bir çalışma içine girilmemiştir. Sadece kısıtlı sayıda yöneticiyle kapalı kapılar ardında görüşmeler yapılmış, görüşmelerde konuşulanlar konusunda da kamuoyu şeffaf biçimde bilgilendirilmemiştir. Seçim yönetmeliği taslağı sınırlı sayıda kişiye, 'başkalarıyla paylaşılması kaydıyla' verilmiştir. Son aşamada da, hâlihazırda Cemaat Vakıfları Temsilcisi Can Ustabaşı'nın cemaat vakıflarıyla ve eski temsilcilerle istişare ederek sunduğu değişiklik önerileri VGM tarafından kabul görmemiştir. Dolayısıyla, en azından seçim konusunda temsiliğin varlığı sonuç üzerinde etkili olamamıştır.

Genel olarak baktığımızda ise sivil toplumun karar alma süreçlerine katılımı önündeki belli başlı engel veya güçlükler şunlardır: Siyasal veya yasal teşebbüslerle ilgili bilgilere erişimin sınırlı olması; katılım hakkının uygulanmasına ilişkin asgari standartların veya açık kuralların olmaması ve dolayısıyla tutarsız uygulamalar bulunması; etkili ve anlamlı katılıma ilişkin çeşitli yöntemlerin ve bu yöntemlere ilişkin farkındalık ve becerinin eksik olması; kamu hizmetlerinde katılıma ilişkin zamansal ve mali kaynak ve insan kaynağı tahsisi bulunmaması.⁵³ Bu minvalde, Ermeni vakıflarının ulusal ve yerel resmî kurumlarla iletişim kanallarının son yıllarda geliştiğine ilişkin tespitlere rağmen, bu gelişimin niteliğinin ve niceliğinin, gayriresmî münasebetlere ve siyasal konjoktüre bağlı olduğunu

⁵² Ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://www.cemaatvakiflaritemsilcisi.com/>

⁵³ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Temel Haklar için Avrupa Birliği Ajansı'nın (*European Union Agency for Fundamental Rights*) şu raporuna, özellikle 10. ve 11. sayfalara bakılabilir: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-challenges-facing-civil-society_en.pdf

söylemek gerekir. Nitekim, yaptığımız görüşmelerde, örneğin belediye'deki veya kamu kuruluşlarındaki kadroların değişmesi sebebiyle, iletişim ve bilgi kanallarının ve hatta hizmetlerin süreklilik kazanmamasının ve tamamen riske girmesinin söz konusu olduğunu gözlemledik.

REFORM PAKETİ

Buraya kadar özetlemeye çalıştığımız sorunlara ilişkin bazı çözüm önerilerimiz aşağıdadır. Bu sorunların hemen hemen hepsinin gelip bağlandığı nokta cemaat vakıflarının hukuki statüsüdür. Dolayısıyla, çözüme de oradan başlamak gerekir.

Hukuki statü

Bölüm başında da söylediğimiz gibi azınlık vakıflarının vakıf olarak belirlenen hukuki statüleriyle tarihî ve fiilî kimlikleri örtüşmemektedir. Vakıf, temel olarak bir mal birliğidir; hâlbuki azınlık vakıfları, okul, kilise, hastane gibi canlı, hareketli, zamanın değişen koşullarına ayak uydurması gereken, kişilerin katılım gösterdiği kurumları bünyesinde barındırıyor. **Vakıf statüsü, vakıfları donmuş bir konuma; hareketlerini, imkânlarını kısıtlayan bir kalıba sıkışmasına yol açıyor.**

Vakıfların mevcut hukuki statüsüne alternatif olarak, hukukta kişi birliği olarak tanımlanan dernek statüsü gündeme gelebilir, fakat dernek statüsü de vakıfların karakteriyle tam uyuşan bir statü değildir. Örneğin, kendine özgü bir dinî cemaatinin olması bu kurumların dernek olarak tanımlanmasını zorlaştırır; zira bu, üyeliğin kategorik olarak belli bir etnik-dinî grupla sınırlanmasını gerektirir ki bu da hukukten sorun yaratabilir.

Gerekli olan, bu kurumlara özgü bir statü tanımlamaktır, çünkü bu ülkede bu statüyü gerektiren bir grup vatandaş var ve demokratik haklar rejimi açısından kamu otoritesinin bu gerçeği görmesi gerekir. Aslında devlet de 'cemaat vakıfları' şeklinde ayrı bir kategori yaratarak bunu bir ölçüde kabul etmiştir. Dolayısıyla, vakıfların sorunlarının çözümünü ele alırken onların klasik vakıf tanımı ve statüsüyle uyuşmayan yönleri olduğunu ve bu se-

bepile de klasik vakıflardan farklı düzenlemelere ihtiyaç duyulduğunu kabul etmek gereklidir. Bu kurumlara, vatandaşların bir kısmının hem kendi azınlık topluluklarıyla hem geniş toplumla ilgili siyasi ve sosyal meselelerde karar alma süreçlerine katılımının aracı(sı) olarak da bakmak, demokratik bir yaklaşım olacaktır.

Ayrıca, isimlendirmenin, tanımlamanın -dolayısıyla hukuki statünün- ayrılmaz bir parçası olduğu düşünülecek olursa ve raporumuzun 'Amentü' başlıklı bölümünde terim konusunda söylediklerimizden yola çıkarak bu vakıfları 'cemaat vakıfları' yerine 'azınlık vakıfları' olarak nitelendirmek de daha doğru olacaktır.

Azınlık vakıflarıyla yeni vakıflar birbirlerinden temel farklılıklara sahip oldukları için bunları aynı kanun kapsamında ele almak hem kavramsal bakımdan hem de hukuk tekniği açısından sorunlara yol açıyor. Azınlık vakıfları için belli bir şekilde düzenlenmesi gereken bir husus, yeni vakıflar için gereksiz ya da farklı bir şekilde düzenlenmesi gereken bir husus olabiliyor. Sonuç olarak, bu tür karışıklıklardan kaçınmak için birinci tercih olarak azınlık vakıflarına özgü bir kanun hazırlanması düşünülmelidir; bu olamıyorsa azınlık vakıfları eski vakıflar için hazırlanacak ayrı bir kanunda ayrı bir bölümde ele alınmalıdır.

Ayrıca, her bir azınlık grubunun demografik ve sosyal yapısının, ihtiyaçlarının farklı olduğu dikkate alınırca, bu farklı ihtiyaçların her bir azınlık grubu için farklı yönetmelik hazırlamak suretiyle karşılanması karmaşaya son verecek, sorunların kalıcı çözümüne katkıda bulunacaktır.

Önemli bir husus da mazbut vakıf statüsüyle ilgilidir. 10 yıl süreyle yönetici atanamayan mülhak vakıflar, mahkeme kararıyla Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yönetilir ve temsil edilirler ve bunlara mazbut vakıf denir. Mazbut vakıflar arasına alınan vakıflara bir daha yönetici seçimi ve ataması yapılamaz,⁵⁴ yani vakıf, sahiplerinin elinden çıkmış olur. Bu alanda fiilen çalışan avukatlardan aldığımız bilgiye göre, mazbutluk kararı da bugüne kadar objektif kriterlerden uzak, tamamen idarenin tek yanlı ve tutarsız bir kararı olarak uygulanagelmiştir; öyle ki, İstanbul Balat'ta sırtları birbirine yapışık, Yahudi toplumunun iki vakfından biri mazbutaya alınmışken diğeri alınmamıştır.

⁵⁴ <https://www.vgm.gov.tr/vakiflarimiz/vakiflarimiz/mulhak-ve-esnaf-vakiflar>

Bir azınlık vakfının ve onun uhdesindeki mülklerin kolektif olarak o azınlık grubunun tamamına ait olduğu ve o grubun kolektif haklarının hayata geçirilmesi için vasıta niteliği taşıdığı, dolayısıyla azınlık vakıflarının mazbut vakıf statüsüne alınmasının ilgili azınlık grubunun haklarının ihlali anlamına geldiği göz önüne alınacak olursa, azınlık vakıfları için hazırlanacak yasada bu vakıfların mazbut vakıf statüsüne alınamayacakları da hükme bağlanmalıdır. Mazbutaya alınsa dahi uhdesindeki mal varlığının aynı azınlık grubunun benzer amaçlı vakıf veya vakıflarına devrini hukuken mümkün kılacak bir düzenleme olmalıdır. Ayrıca, bu yasal düzenlemenin geçmişte bu şekilde mazbut vakıf statüsüne alınmış azınlık vakıflarının canlandırılması ve ait olduğu topluma iadesini de mümkün kılması gerekiyor. Geçtiğimiz yıllarda tekrar canlandırılan Ayasofya Vakfı bu konuda bir emsal teşkil edebilir.

Vakıfların finansal kaynakları ve sürdürülebilirliği

Mülkiyet hakları

Raporumuzda açıklamaya çalıştığımız gibi, mülklere el konması ve mülklerin iadeleri on yıllara yayılan karmaşık bir sorun hâline gelmiştir. İadeler konusunda 2008'den itibaren atılan adımlar olumlu olsa da her düzenlemede hep birtakım eksiklikler olmuştur. İdare, bu sorunu kökten ve bir kerede çözecek bir yasal düzenlemeye gitmekten kaçınmıştır. Yapılması gereken budur. 1936 Beyanname-si'nde olup olmadığına, türüne ve hangi gerekçeyle el konduğuna bakılmaksızın azınlık vakıflarının el konan mülklerinin iadesi ve zaman içinde üçüncü şahıslara geçen mülklere karşılık adil ve hızlı bir tazminat ödenmesi için kesin ve kapsayıcı ifadeler içeren bir yasal düzenleme ihtiyacı vardır. Gerekli bütün belgelerin zaten devlet kurumlarında olduğu düşünülecek olursa ispat yükümlülüğünün de vakıfların üzerinden kaldırılması gerekmektedir. Bu konuda daha evvel yazılmış bir rapordaki yerinde saptamayı tekraren söyleyecek olursak, “cemaat vakıflarının yasal yollarla elde etmiş oldukları taşınmazlara el konulduğunu asgari karinelerle ortaya koymaları durumunda ispat yükü devlete geçmeli, vakıfların iddialarının geçersiz olduğuna dair bir şüphe mevcutsa gerekli bütün bilgi ve belgelere zaten

sahip olan veya sahip olma olanağı olan devlet aksini ispat etmekle yükümlü olmalıdır.” (Kurban & Hatemi, 2009, 29)

Vakıfların yapacağı iade veya tazminat başvuruları için de bir süre kısıtlaması olmaması gerekir veya bu sürenin kadastro itiraz süresi emsal alınarak 10 yıla sınırlandırılması önerilebilir. Şunun altını çizmek gerekir ki, bahsettiğimiz sınırlandırma mülkün, idari kararlar, ilgili vakfa tesciline ilişkindir. Yoksa mülkiyet hakkı dokunulmaz haklardan olduğu için iade davası açmak her zaman mümkündür.

Mülkiyet haklarına ilişkin düzenlemeler tartışılır ve yapılırken bir şeyi unutmamak gerek: Burada kamu otoritesinden beklenen, bu vakıflara bir imtiyaz veya ayrıcalık tanınması değil, geçmişte yapılan haksızlıkların ve hukuksuzlukların tazmin edilmesidir. Tazminat miktarı, gaspın büyüklüğüyle doğru orantılı olmalıdır. İade veya tazminat talebinin hacmi gaspın hacmiyle belirlenir. Ne kadar gasp edilmişse o kadar talep edilmektedir.

Vergi yükümlülüğü

Azınlık vakıflarını mali açıdan rahatlatacak bir uygulama, sahip oldukları iktisadi işletmeler dolayısıyla ödedikleri hariç, diğer vergi, harç, resim ve katılım paylarından muaf olmalarıdır ki bu da kanuni düzenlemeyi gerektirir. Bu itibarla, bu vakıfların idare tarafından kamu yararına çalışan vakıf olarak tanınmaları, hem vergi muafiyetlerini güvenceye alacak hem de bu vakıflara yapılacak bağışlar bağışçıların gelir vergilerinin matrahından düşüleceği için bağışların artışı teşvik edilmiş olacaktır. Dolayısıyla, azınlık vakıflarının vergi yükümlülüğü açısından yapılması gereken, yasal bir düzenlemeyle bu kurumlara vergi muafiyeti getirmek ve idari bir kararla bu kurumları kamu yararına çalışan vakıf olarak tanımlamaktır. Öte yandan, şunu da eklemekte yarar var: Hâlihazırdaki yasal düzenlemeye göre, vergi muafiyeti için gerekli belgeler arasında vakıf senedinin bir örneği de bulunuyor ki bu da bizi tekrar azınlık vakıflarının vakıf senedi olmaması sorununa getiriyor. Dolayısıyla, azınlık vakıflarına kamu yararı statüsü verilirken vakıf senedi şartının aranmaması gerekir.

Vakıfların etkili ve etkin yönetişimi

Bu başlık altında belki de ilk olarak söylenmesi gereken, Lozan Barış Antlaşması'na da aykırı bir şekilde örgütlenme özgürlüğü'nün önünde genel bir engel olarak duran Medeni Kanun'un 101. maddesindeki belli bir ırk ya da cemaat mensuplarını desteklemek amacıyla vakıf kurulamayacağı'na dair kısıtlamanın kaldırılması gerekliliğidir.

Çeşitli konularda azınlık vakıflarının önüne çıkarak onların hareket alanlarını ve faaliyetlerini kısıtlayan bir başka genel engel de, çeşitli faaliyet, girişim ve ortaklıklar için yasa ve yönetmelikte bunların vakıf senedinde belirtilmiş olma şartı aranmasıdır. Azınlık vakıflarının kahir ekseriyetinin vakıf senedi olmadığı, yani daha başından bu şartı yerine getirmedikleri, daha doğrusu getiremeyecekleri için vakıflar birçok imkândan mahrum kalmaktadırlar. Nitekim, Vakıflar Kanunu yazılırken, 26. maddede sözü edilen iktisadi işletme kurma hakkının kullanılabilmesi için bunun vakıf senedinde belirtilmiş olma şartı kaldırılmış ve gerekçe olarak da tüm vakıfların kanun önünde eşitliğinin sağlanması gösterilmiştir. Dolayısıyla, ilgili kanun ve yönetmeliklerin benzer bir bakışla taranarak cemaat vakıflarının faaliyetlerine ilişkin vakıf senedi ön şartının bütün maddelerden eşitlik prensibi gereği kaldırılması gerekiyor.

şimdi vakıfların etkili ve etkin yönetişimiyle ilgili daha spesifik iki konu üzerinde duracağız: Yönetici seçimleri ve vakıflar arası koordinasyon.

Yönetici seçimleri

Yönetici seçimleri için 18 Haziran 2022'de çıkarılan yönetmeliği yukarıda ele almış ve bu yönetmeliğin seçimlerle ilgili belli başlı sorunları nihai anlamda çözmek bir yana azınlık vakıfları üzerindeki VGM vesayetini arttırdığını söylemiştik. Seçimlerin öncesinde, sonrasında, aday listelerinin belirlenmesi de dahil olmak üzere her aşamasında VGM kontrolü ve onayı gerektiren, örgütlenme özgürlüğü'nü kısıtlayıcı bu düzenlemenin değişmesi gerekmektedir. VGM'nin seçimlerdeki rolü, ancak azınlık toplumlarından gelebilecek şikâyetler üzerine harekete geçen bir ilk hakem rolü olarak tanımlanabilir.

Yönetmelik seçim çevresini İstanbul'daki vakıflar için milletvekili seçim bölgeleri, İstanbul dışındakiler için buldukları il olarak tanımlıyor ve İstanbul dışındakilere

seçim çevresini genişletme imkânı veriyor. Bu durum ilçe bazında seçim yapmaktan daha iyi olsa da İstanbul'daki vakıflara da seçim çevrelerini İstanbul geneline genişletme imkânının tanınması gerekmektedir. Unutmayalım ki burada asıl amaç, Ermeni toplumunun tamamına ait imkânları ellerinde bulunduran vakıfların, kısıtlı sayıda seçmenle yapacakları seçimleri manipüle ederek, Ermeni toplumunun bu kaynaklara erişimini keyfi biçimde engellemelerini veya sınırlamalarını önlemektir. Bu tür manipülasyonları engellemenin yolu, seçmen tabanını mümkün olduğu kadar genişletmektir. Buradan bakınca milletvekili seçim bölgeleri ilçe bazında seçim yapmaktan iyidir ama il de seçim bölgelerinden iyidir. Böylece, adaylar önüne konan 'seçim çevresinde ikamet etme' şartı gibi kısıtlamalar ve seçim bölgeleri arasındaki demografik ve vakıf sayısı dengesizliklerinin yaratacağı sorunlar ortadan kalkmış olur. Kaldı ki bugün artık bütün Ermeni vakıfları fiilen il bazında hizmet vermektedirler. İstanbul'da belli bir semtte oturan bir aile çocuğunu başka bir semtteki okula gönderebilmekte veya düğün, cenaze gibi kilise törenlerini ikamet ettiği semtin kilisesinden başka bir kilisede düzenleyebilmektedir. Seçimlerin bölge bazında yapılması durumunda ise adaylar için seçim çevresinde ikamet şartının kaldırılması gerekmektedir. Aksi takdirde, yukarıda belirttiğimiz gibi bu durum azınlık vakıflarının mazbutaya alınmasına kadar gidecek bir yolu açmış olur.

Seçimlerin düzenleyicisi ve hakemi konumundaki seçim tertip heyetlerinin nasıl oluşturulacağı, açıklığa kavuşturulması gereken bir başka husustur. Yeni yönetmelik, eskiden de olduğu gibi bu işi mevcut yönetimlere bırakmış ama yöntem belirtmemiştir. Böyle olunca da öteden beri şikâyet edilen tarafsız seçim tertip heyetleri olmaması durumu değişmemiş oluyor. Seçmen listelerinin güncelliğini, güvenilirliğini ve güvenliğini sağlamak, seçim süreçlerinde yaşanabilecek keyfi ve usulsüz uygulamalara engel olmak, seçimlerin adil, şeffaf ve geniş katılımlı bir şekilde yapılmasını güvence altına almak, seçim sürecine ve sonuçlarına yapılacak itirazları değerlendirmek ve hatta seçimleri gerektiği zamanda ve şekilde yenilemeyen vakıflar için seçim sürecini başlatmak üzere yetkilendirilmiş, bağımsız seçim kurullarına ihtiyaç vardır. Dolayısıyla, yönetmelikte bütün toplumun veya en azından bütün vakıfların oylarıyla seçilecek tek bir seçim tertip heyetini mümkün kılan bir düzenleme olmalıydı. Belli bir süre için seçilecek bu heyet, görev süresi boyunca yapılan bütün seçimleri düzenleyebilir, denetleyebilir ve görev süresi dolunca da yerine yenisi seçilebilir.

Yeni yönetmeliğin atladığı bir düzenleme de yöneticilerin görev yapabilecekleri azami dönem sayısı ile ilgilidir. Yönetmelik buna bir kısıtlama getirmemiştir. Demokrasinin esasıyla bağdaşmayacak şekilde aynı kişiler çok uzun süreler yöneticilik yapabilmektedirler. Bu bakımdan, her demokratik düzenlemede olduğu gibi yöneticilerin görev süresine dair bir sınırlama getirmek gereklidir ki bu da yine demokratik teamüller gereği iki dönemdir.

Yukarıda zikrettiğimiz, belli bir bölgedeki bütün vakıflar için yeterli sayıda aday çıkarmaması ihtimaline karşı da mülkü ve iş yükü az vakıfları iş yükü daha fazla vakıflarla gruplama yoluna gidilebilir, zira yeni yönetmelik bir kişinin üç vakıfta birden yönetici olmasına el veriyor. Yani, aynı yedi kişi hem iş yükü fazla olan bir vakfa hem de iş yükü az olan bir veya iki vakfa aynı anda aday olur, seçilir ve bu vakıfların yönetimini bir arada yürütür.

Hastaneleri olan vakıfların diğer vakıflardan ayrılarak, ayrı bir düzenlemeyle bir yıl sonra seçime gidecek olmalarını öngören hükmün hukuki bir dayanağı olmadığını söylemiştik. Aynı statüdeki bir vakfı, sadece hastanesi var diye diğerlerinden ayırmanın haklı bir gerekçesi bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bu uygulamadan vazgeçilmelidir.

Vakıflar arası koordinasyon ve denetim konusundaki olası çözüm önerilerine geçmeden şunu söylemek gerekir ki cemaatler veya azınlıklar olarak tarif ve tabir edilen grupların demografik durumları, yani nüfusları ve bu nüfusların coğrafi dağılımı, ihtiyaçları ve beklentileri farklı olabilmektedir. Buradan yola çıkarak her bir grup için farklı seçim yönetmelikleri çıkarmak da seçenekler arasına alınmalıdır.

Vakıflar arası koordinasyon ve denetim

Sorunları ele aldığımız bölümde de değindiğimiz üzere vakıflar arasındaki gelir-gider ve mülk dengesizliği, özellikle okulu olan birçok vakfın sürekli bütçe açığı vermesi, düzenli ve bağımsız denetim ihtiyacı, kaynakların kullanımının ve vakıfların yönetiminin koordinasyon hâlinde yürütülmesini gerekli kılıyor. Kanunen bakıldığında her bir vakıf ayrı bir tüzel kişiliktir, kararlarında bağımsızdır ve o kararların sorumluluğunu taşır. Fakat her bir vakıf yönetiminin diğer vakıflarla istişare etmeden attığı adımlar, okulların bütçe açıklarını kapatacak finansal desteği verip vermeme kararının tek tek vakıflara ait olması, vakıfların, okulların, dolayısıyla Ermeni toplumunun geleceğini tehdit eder hâle gelmiştir.

Vakıflar arası koordinasyon şarttır ama bunun nasıl gerçekleştirileceği, sınırlarının ne olacağı konusunda farklı yaklaşımlar geliştirilebilir. Vakıf yönetimlerinin özerkliğini ortadan kaldırmayacak ama kaynakların verimli biçimde, her bir vakfın ve okulun geleceğini güvence altına alacak şekilde kullanılmasını sağlayacak bir düzenleme gereklidir. Böyle bir düzenlemenin tamamen gönüllülük esası üzerine kurulabileceği düşünülebilirse de VADİP ve ERVAB örnekleri böyle bir koordinasyonun salt gönüllülük esası üzerinden işlemediğini göstermiştir. Bir ara formül bulmak ihtiyacı vardır. Bir-iki vakfın hükmetmediği, demokratik usullere göre işleyen, çalışma, toplanma, karar alma yöntemleri yazılı kurallara bağlanmış, daimi sekreteryası olan bir yapı, mesela bir çalışma ofisi kurulabilir. Bu ofis, vakıfların iradesinin üzerinde bir karar alma yetkisine sahip kılınmasa da vakıf yönetimleri belli projelere girerken, belli kararları alırken bu ofisten danışmanlık ve görüş almaya teşvik edilebilir, yönlendirilebilir. Bu danışmanlığı aldıktan sonra hangi doğrultuda hareket edeceklerine yine vakıf yönetimlerinin kendileri karar verir ama bu ofisin tavsiyelerinin aksine hareket ettiklerinde bunu Ermeni toplumuna, yani seçmenlerine açıklamaları gerekecektir.

Bu yapı veya ofis bir dernek olarak kurulabilir. Derneklerin kişi birlikleri olduğu düşünülecek olursa, Ermeni azınlık vakıflarının yöneticileri bu dernek-ofise üye olabilirler ve yöneticilerin her bir vakfın bütçesinden ve her bir vakfın mali gücüne oranla ödeyecekleri üyelik aidatları dernek-ofisin bütçesini oluşturur. Bu bütçeyle de gerekli istihdam yapılarak yukarıda saydığımız işlevler yerine getirilebilir. Dernek şeklinde faaliyet gösterecek bu ofisin eğitim, finans işleri, hukuk işleri, gayrimenkul yönetme ve geliştirme, yönetim ve siyasi işler, sosyal işler bölümleri olabilir. Ofisin yapabileceği işlerin bazıları arasında,

- vakıfların bütçe açıklarını ve açıkların nasıl kapanacağını incelemek,
- hangi vakfın hangi vakfa ne kadar mali destek aktarabileceği hakkında raporlar hazırlamak,
- başvurabilecekleri ulusal ve uluslararası fonlar konusunda vakıflara danışmanlık vermek,
- vakıfların yıllık mali denetimini düzenlemek,
- vakıf seçimlerini düzenlemek,
- vakıfların açtığı davaların takibini ve arşivlemesini yapmak, gerekirse hukuki danışmanlık vermek,

- vakıflara gayrimenkul yönetimi konusunda danışmanlık vermek,
- eğitimcilerin ve okul idarecilerinin düzenli toplantılar yapması için gerekli alt-yapıyı ve organizasyonu sağlamak,
- eğitim bursu ihtiyacı içinde olan öğrencilerle burs verecek kişi ve kurumları eşleştirmek sayılabilir.

Bu işlerle ilgili birkaç ayrıntı vermek gerekirse, bu ofis, uluslararası ve güvenilir denetim firmalarıyla anlaşmalar yapabilir ve vakıfların detaylı mali denetimini bu firmalar yaparak bu ofise teslim ederler, ofis de raporlar vasıtasıyla denetim sonuçlarını kamuoyuyla paylaşabilir. Daha evvel açıkladığımız üzere seçimle ilgili iki temel iş, seçmen listelerinin hazırlanarak seçimlerin organize edilmesi ve muhtemel ihtilafların çözüme kavuşturulmasıdır. Hem pratik zorluklardan hem ilkesel gerekliliklerden dolayı bu görevlerin vakıf yönetimlerinden farklı kimsele-re verilmesi gerekir. İşte bu ofis, seçimler öncesinde ve sırasında organizasyon ve seçim güvenliği ile ilgili işleri yapmakla da yükümlü olabilir.

Ayrıca bütün bu söylediklerimiz ve ofisin çalışma usul ve esasları o derneğin tüzüğünde⁵⁵ kaleme alınabilir ve böylece, şimdiye kadarki girişimlerin aksine, elde takip edilecek yazılı bir kurallar bütünü olur ve daha istikrarlı, disiplinli, adil, eşitlikçi ve verimli bir çalışma biçimi yaratılabilir.

Vakıflar arası koordinasyonun böyle bir dernek şeklinde, yani kişi birliği olarak kurulması, Vakıflar Kanunu'nun 25. maddesinden kaynaklanan, vakıfların tüzel kişilikler olarak birlikler veya ortak yapılar kurup kuramayacağı konusundaki tartışmayı da aşmış olur. 'Uluslararası faaliyet' başlığı altında yer alan madde şöyle diyor: "Vakıflar; vakıf senetlerinde yer almak kaydıyla, amaç veya faaliyetleri doğrultusunda, uluslararası faaliyet ve işbirliğinde bulunabilirler, yurt dışında şube ve temsilcilik açabilirler, üst kuruluşlar kurabilirler ve yurt dışında kurulmuş kuruluşlara üye olabilirler." Azınlık vakıfları açısından buradaki birinci sorun, "vakıf senetlerinde yer almak kaydıyla" ifadesinden kaynaklanıyor zira defaatle söylediğimiz gibi, bu kuruluşlar vakıf olarak kurulmadıkları için vakıf senetleri yok. Eğer bu bir şart olarak konursa, bu demektir ki bu vakıflar kanunda sayılan imkânlardan yararlanamazlar. Ayrıca, maddenin başlığının 'uluslararası faaliyet' olması, sayılan işlemlerin uluslararası alanla sınırlı olup olmadığı konusunda da

55 Bir örnek olarak RUMVADER'in tüzüğüne bakılabilir: <http://www.rumvader.org/Assets/Upload/ContentImage/rumvader-tuzugu-pdf14082015034541.pdf>

belirsizliğe yol açmaktadır. Fakat, dediğimiz gibi, vakıflar arası koordinasyon, vakıf yöneticilerinin kişi olarak üye oldukları bir dernek-ofis vasıtasıyla hayata geçirilebilirse bu tartışma aşılabılır.

Öte yandan, vakıflar arası koordinasyonun hayata geçirilme şekli nasıl olursa olsun, yasadaki muğlaklık giderilerek azınlık vakıflarının yurt içinde ve dışında eşgüdüm veya başka bir amaçla ortak yapılar, birlikler, federasyonlar kurması hukuken mümkün hâle getirilmelidir. Azınlık toplumlarına ait vakıfların eşgüdüm içinde çalışmasının esas olduğu ve bunun nasıl hayata geçirileceğine ilgili azınlık toplumunun vakıfları tarafından karar verileceği kanunla düzenlenmelidir.⁵⁶ Böylece her bir vakfın özerkliğini ortadan kaldırmayan ama vakıflar arasında koordinasyonu esas kılan çözümler üretmek mümkün olabilir ki yukarıda zikrettiğimiz ofis-dernek bu çözümlerden biri olabilir. Ayrıca, son derece hayati başka bir husus olarak, vakıflar arası koordinasyon amacıyla kurulacak yapıların vakıflar üzerinde devlet vesayetine imkân vermeyecek şekilde olması şarttır. Bu yapıların oluşumu ve çalışmasında inisiyatif tamamen azınlık toplumlarında olmalıdır. Ortak yapının yukarıda açıkladığımız şekilde bir dernek olarak kurulması bu tür bir riski de azaltacaktır.

56 Cumhuriyet tarihinde buna emsal teşkil edecek örnek de mevcuttur. “1954 yılında Demokrat Parti hükümeti Ermeni vakıflarının yönetimini üstlenen heyetler arasında eşgüdümü sağlamak üzere 14 kişilik seçilmiş bir ‘merkez mütevelli heyeti’ kurulmasına izin vermiş, 1955’da görev süresi biten heyet, resmi makamların onayıyla görevini sürdürmüştür. Ancak, yeni bir yasal düzenlemeye gidilmeden hükümetin özel iznine bağlı olarak görev yapan merkez mütevelli heyeti, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrasında İstanbul Askeri Valisi Refik Tulga’nın emriyle lağvedilmiştir.” (Bakar, 2001, 265-268; Özdoğan & Kılıçdağı, 2011, 100).

AZINLIK OKULLARI

Raporumuzun 'Amentü' başlıklı bölümünde de belirttiğimiz üzere, azınlık gruplarının diğer alanlardaki sorunlarına olduğu gibi eğitim alanındaki sorunlarına yaklaşırken de Lozan Barış Antlaşması'nın ilgili maddelerini, insan haklarının ve azınlık haklarının günümüzde ulaştığı standartları temel ölçüt olarak kabul etmek gerekir. Lozan Barış Antlaşması'nın 40. ve 41. maddeleri azınlıkların eğitim haklarına atıfta bulunur ve grupların kendi eğitim kurumlarını kurma, yönetme, denetleme ve bu kurumlarda kendi dilinde eğitim verme hakkını güvence altına alır. Ayrıca, bu grupların, eğitim haklarından Türkiye'nin geri kalanıyla eşit biçimde yararlanacağını kayda geçirir.

Uluslararası literatüre baktığımızda da özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde eğitim haklarında ciddi bir gelişme yaşandığını, temel eğitim hakkının vazgeçilmez insan haklarından biri olarak kabul edildiğini görüyoruz. Eğitim ve dilin ayrı düşünülmemeyeceği, eğitimle dilin korunması arasında yakın bir ilişki olduğu malumdur. Devletin yükümlülüklerinden biri de azınlık kimliğinin temel bileşenlerinden olan dili sürdürülebilir kılmaktır. Lozan Barış Antlaşması'yla varlığı kamu otoritesi tarafından tanınmış azınlıklar olan grupların kendi dillerini korumak için devlet desteği alacakları da yine aynı antlaşmayla kayda geçirilmiştir. Yalnız dili konuşan insanların değil dilin de korunması, yani o dil hakkında çalışmalar yapılması, eğitim verilmesi ve bir politika olarak devletin bu konuda yatırım yapması gerekir.

Birleşmiş Milletlerin eğitimle ilgili organı olan UNESCO, ayrımcılıktan uzak, fırsatta ve muamelede eşit, erişilebilir eğitimi temel bir insan hakkı olarak belirliyor ve üye devletleri bu hakkı sağlamakla yükümlü kılıyor.⁵⁷ BM Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, eğitim için dört temel ilke belirliyor ve bu ilkelerin hayata geçirilmesinde de yine devletleri

⁵⁷ <https://en.unesco.org/themes/right-to-education/fundamental-principles>

sorumlu kılıyor: mevcudiyet (*availability*), erişilebilirlik (*accessibility*), kabul edilebilirlik (*acceptability*) ve uyarlanabilirlik (*adaptability*).⁵⁸

Her bir ilkeyi kısaca açıklamak gerekirse; mevcudiyetten kasıt, bir devletin egemenlik alanı içinde yeterli sayıda ve işler durumda eğitim kurumunun var olmasıdır. İşlerlik için gerekli şartlar da bina, tesis gibi fiziksel koşullardan, yeterli maaşa sahip eğitimli öğretmen teminine kadar oldukça geniş bir yelpazede tanımlanmıştır.

Erişilebilirlik ilkesi ise bir devletin egemenlik alanı içindeki herkesin eğitime ulaşma hakkına işaret eder. Komite, bu ilkenin kendi içinde üç boyutu olduğunu tespit ediyor. Birincisi, kimsenin, özellikle de toplumdaki daha zayıf grupların, ki bunlara etno-dinsel azınlıklar da dahildir, hiçbir yasal veya fiili ayrımcılığa uğramadan eğitime erişmesidir. İkincisi, eğitim fiziksel olarak da erişilebilir olmalıdır. Bundan ilk anlaşılması gereken coğrafi yakınlıktır; yani eğitim kurumu makul ulaşım vasıtalarıyla ulaşılabilir olmalıdır. Öte yandan, teknolojik imkânların günümüzde ulaştığı seviye göz önüne alınacak olursa, erişilebilirliği sadece fiziksel manada düşünmek artık yetersiz kalacaktır. Örneğin, çevrimiçi eğitim söz konusu olduğunda yeterli ve yaygın internet altyapısını sağlamak da erişilebilirliğin bir parçası olarak düşünülmelidir. Erişilebilirliğin üçüncü boyutu, parasal boyuttur ve hiç kimsenin parasal sebeplerle temel eğitim hakkından mahrum olmaması anlamına gelir. Başka bir deyişle, parasızlıktan dolayı eğitim alamayan çocuk olmamalıdır.

Kabul edilebilirlik, verilen eğitimin içerik, müfredat ve yöntem itibarıyla öğrenciler ve bazı durumlarda ebeveynler için kabul edilebilir olmasıdır. Kabul edilebilirliğin, eğitimin kalitesi veya kültürel uygunluk gibi farklı boyutları vardır. Başka bir deyişle, verilen eğitimin belli evrensel standartları karşılıyor olması beklenir.

Uyarlanabilirlik, eğitimin toplumun ve toplulukların zaman içinde değişen ihtiyaçlarını olduğu kadar farklı sosyal ve kültürel ortamlardaki öğrencilerin ihtiyaçlarını da karşılayacak esnekliğe sahip olması demektir. Eğitim hayatını düzenleyenlerin tek bir modeli ülkedeki bütün okullara ve öğrencilere uygulamaktansa farklı gruplara mensup öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılayacak esnekliği yasal düzenlemelere ve uygulamalara yansıtması manasına gelir. Dolayısıyla uyarlanabilirlik, bu raporda ele aldığımız okulların sorunlarının çözülebilmesi için temel bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁵⁸ [https://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Compilation/Pages/d\)GeneralComment-No13TheRighttoEducation\(article13\)\(1999\).aspx](https://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Compilation/Pages/d)GeneralComment-No13TheRighttoEducation(article13)(1999).aspx)

Bunlara ek olarak, UNESCO'nun tanımladığı⁵⁹ ve T.C. Millî Eğitim Bakanlığı'nın da yayınlarında rehber ilke olarak yer verdiği kapsayıcı eğitim (*inclusive education*) ilkesi (Öztürk et al., 2017, 15-16), farklı toplumsal gruplara mensup, farklı kültür çevresinden gelen öğrencilerin farklı gereksinimlerini dikkate alan bir eğitim anlayışının hayata geçirilmesini destekler ki buna göre, esas olan, öğrencilerin okula değil okulun öğrencilere uymasındır. Ayrıca, Türkiye her ne kadar taraf olmasa da, azınlık haklarında günümüz standartları söz konusu olduğunda referans verilecek belgeler bununla da sınırlı değildir. 1993 tarihli BM Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup olan Kişilerin Haklarına dair Bildiri'nin 4. maddesi “devletler, mümkün olduğu kadar, azınlıklara mensup kişilerin anadillerini öğrenmeleri veya anadillerinde eğitim almaları için yeterli imkanlara sahip olabilecekleri gerekli tedbirleri alır” ve “devletler gerektiği takdirde, kendi ülkelerinde var olan azınlıkların tarih, gelenekler, dil ve kültürleri ile ilgili bilgiler almalarını özendirme için eğitim alanında tedbirler alır” diyerek, azınlıkların kendi anadillerinde ve tarihleri konusunda eğitim haklarını güvence altına almıştır.⁶⁰ Ayrıca, 1995 tarihli Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme, devletleri azınlık gruplarının kültürünün, tarihinin, dilinin ve dininin tanıtılması ve bu bağlamda öğretmen yetiştirilmesi ve ders kitaplarına ulaşım için gerekli tedbirleri almakla yükümlü kılar (Madde 12). Aynı sözleşmenin 13. maddesi, azınlıkların kendilerine özgü öğretim kurumları kurma ve yönetme hakkını güvence altına alırken, 14. madde taraf devletlerin azınlık toplumlarına mensup bireylerin kendi dillerini öğrenme hakkını taahhüt ettiğini belirtmekle kalmaz; yeterli talep olduğu durumlarda, taraf devletleri kendi eğitim sistemleri çerçevesinde azınlık grubuna mensup bireylerin anadillerini öğrenmelerini veya o dilde ders almalarını sağlayacak imkânları sunmakla yükümlü kılar.⁶¹

Yukarıda söylediklerimizi tek bir cümlede ifade edecek olursak, günümüzün ileri eğitim anlayışı, eğitimde birliği değil çeşitliliği esas alır. Dolayısıyla, aşağıda tartışacağımız sorunların çözümünde de eğitimde esnekliği, çeşitliliği, farklı öğrenci ihtiyaçlarını gözetten bir yaklaşımın benimsenmesi uygun olacaktır.

59 http://www.ibe.unesco.org/sites/default/files/Guidelines_for_Inclusion_UNESCO_2006.pdf

60 <https://www.ombudsman.gov.tr/document/mevzuat/716b2--Ulusal-veya-Etnik%2C-Dinsel-veya-Dilsel-Azinliklara-Mensup-Olan-Kisilerin-Haklarina-Dair-Bildiri.pdf>

61 <https://rm.coe.int/16800c131f>

TÜRKİYE'DEKİ ERMENİ OKULLARININ SORUNLARI

Türkiye’de bugün hepsi İstanbul’da ve beşi lise düzeyinde olmak üzere 16 Ermeni okulu vardır. Bunların her biri bir Ermeni azınlık vakfına bağlıdır ve vakfın hayratı olarak çalışır. Bu okullardaki öğrenci sayısı 2021-2022 öğretim yılında 3016 iken, 2022-2023 öğretim yılında 2865’e düşmüştür.⁶² Okul ve öğrenci sayılarının Ermeni nüfusuna paralel olarak çok daha yüksek sayıda olduğu cumhuriyetin ilk yıllarından 1970’lere kadar olan dönemi bir kenara koysak bile, 1970’lerin başında okul sayısının 32, öğrenci sayısının 7400 civarında; 2000’lerin başında ise okul sayısının 18, öğrenci sayısının 3800 civarında olduğu göz önüne alınacak olursa mutlak manada ciddi bir erimeyle karşı karşıya olduğumuz görülecektir. Bu sayıların yıllar içinde Türkiye’deki toplam okul ve öğrenci sayılarına oranına bakacak olursak, erimenin daha da dramatik olduğu ortaya çıkar.⁶³ Devlet politikaları, makro ölçekli siyasi ve sosyolojik koşullar şüphesiz okul ve öğrenci sayılarındaki erimede etkilidir. Ayrıca, bu koşulların eğitim hayatına yansımalarıyla ortaya çıkan, doğrudan eğitim faaliyeti ve kurumlarıyla ilgili sorunlar da erimenin sebepleri arasındadır. Bu bölümde eğitim faaliyeti ve kurumlarıyla ilgili o sorunları açıklamaya ve çözüm önerileri sunmaya çalışacağız.

HUKUKİ STATÜ SORUNU

Hukuki statü sorunu okulların diğer sorunlarını da etkileyen hatta belirleyen bir ‘ana sorundur’. Bu okulların hukuki statü sorunundan kasıt, kurum olarak tabi oldukları yasal mevzuatın ve hukuki tanımlanma biçimlerinin, gerçek kimlik ve işlevleriyle uyumlu olmamasıdır. Daha somut söyleyecek olursak, Türkiye’deki Ermeni okulları, diğer azınlık okulları gibi, 1973 tarih ve 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu’na, 2007 tarih ve 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu’na,

⁶² Agos. 23 Eylül 2022.

⁶³ Bir kıyaslama imkânı vermesi için 2021-2022 öğretim yılında Türkiye’deki toplam okul ve öğrenci bakacak olursak, toplum okul sayısının 70.383, toplam öğrenci sayısının ise 19.155.571 olduğunu görürüz. Bu da Ermeni okulları ve öğrencileri dediğimiz zaman ne kadar küçük bir kesimden bahsettiğimizi gösterir. 2021-2022 ÖRGÜN EĞİTİM İSTATİSTİKLERİ AÇIKLANDI (meb.gov.tr)

2012 tarih ve 28239 sayılı MEB Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği'ne tabi olarak faaliyet gösterir; yani kâr amacı güden özel öğretim kurumları olarak tanımlanır. Hâlbuki bu okullar, öğrencilerden ücret alınmayan, dolayısıyla hiçbir öğrencinin parasızlık nedeniyle geri çevrilmediği, hatta yemek, okul servisi gibi masrafların da zaman zaman okul yönetimi tarafından karşılandığı kamusal eğitim hizmeti veren kurumlardır. Başka bir deyişle, hukuki mevzuatta özel okul olarak tanımlanmalarına rağmen fiiliyatta devlet okulu gibi çalışan kurumlardır. Yasal mevzuat bu okulları özel öğretim kurumlarının mali, idari ve hatta mimari yükümlülükleriyle sorumlu kılmasına rağmen bu okulların eğitim ücreti alarak kâr etmeleri ve dolayısıyla ilgili yasal yükümlülükleri yerine getirmeleri söz konusu değildir. Tam tersine, eğitim giderlerini karşılayamamaktan dolayı okulların birçoğu her sene geniş bütçe açığı vermektedir. Öte yandan, aşağıda göreceğimiz üzere, öğretmen istihdamı gibi hususlarda da bir özel okul gibi tamamen serbest değillerdir.

Bu okullar, Ermeni dili, edebiyatı, kültürü ve kimliği açısından özellikli işlevlere sahip öğretim kurumlarıdır ve bu işlevlerin hâlihazırda Türkiye'deki devlet okulları tarafından yerine getirilemeyeceği düşünülecek olursa bu okulların varlıklarını sürdürmelerinin Ermeni toplumu için hayati önem taşıdığı açıkça görülmektedir.

Ermeni okulları, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının yönettiği, bu toprakların kadim topluluklarına hizmet veren kurumlar oldukları için tabiatıyla yabancı okul statüsünde de değerlendirilemezler. Öte yandan, 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı gerçek kişiler ve özel hukuk tüzel kişileri veya özel hukuk hükümlerine göre yönetilen tüzel kişilerce açılan özel öğretim kurumlarının yanı sıra yabancılar tarafından açılmış bulunan özel öğretim kurumlarını da kapsar (Madde 1). Böylece, geçmişleri ve kimlikleri farklı olan azınlık okulları ve yabancı okullar özel okul statüsü altında kanunda birlikte sınıflandırılmış olur. Aynı kanunun 5. maddesinde 'Milletlerarası özel öğretim kurumları, yabancı okullar ve azınlık okulları' başlığı altında bu okullar beraber ele alınmıştır. Azınlık okulları bu maddenin c fıkrasında şu ifadelerle ele alınır: "23/8/1923 tarihli ve 340 sayılı Kanuna bağlı Antlaşmanın [Lozan Barış Antlaşması] 40 ve 41 inci maddeleriyle ilgisi bulunan okulların özellik göstermesi gereken hususları yönetmelikle tespit edilir. *Bu yönetmelik, ilgili ülkelerin bu konulardaki müteakabil mevzuat ve uygulamaları dikkate alınmak suretiyle hazırlanır.*" (Vurgu eklenmiştir.)⁶⁴

64 Raporumuzun 'Amentü' başlıklı bölümünde de açıkladığımız üzere, devletin bu gruplarla ilişkisinin hukuki ve idari çerçevesini belirlerken, müteakiliyet ilkesi atıfta bulunulmaması gereken bir ilke ve uygulamadır.

Sonuç olarak, işlevlerine, kimliklerine ve çalışma biçimlerine baktığımızda Ermeni okulları ne devlet okuludur ne yabancı okuldur ne de özel okuldur; özelliikli okullardır. Bu okulların, vatandaşların bir kısmının kamusal bir hak olarak temel eğitim ihtiyacını karşılayan kurumlar olarak değerlendirilmesi, sahadaki gerçeklikle daha uyumlu olacaktır. Nitekim yasa koyucu da 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun yukarıda atıfta bulunduğumuz 5. maddesinin 'Azınlık Okulları' başlıklı "c" bendinde bu okulların "özellik göstermesi gereken hususları yönetmelikle tespit edilir" derken bu hususiyeti kabul etmiştir. Fakat hâlihazırda bu okullara has bir yönetmelik mevcut değildir.

Ermeni okullarının özel okul olarak tanımlanmasının getirdiği bir sorun da Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği ve Özel Öğretim Kurumları Standartlar Yönergesi'nin okul binası ve araç gereçlerle ilgili getirdiği standartlar ve fiziksel mecburiyetlerdir. Örneğin, bu mevzuat okul binalarında belli bölümlerin olmasını, öğrenci başına belli bir metrekare kapalı ve açık alan bulunmasını zorunlu kılar. Dolayısıyla, öğrenci kontenjanını belirli fiziksel ölçütler temelinde sınırlar. Aynı binada farklı seviyede okul, örneğin ilkökul ve ortaokul, varsa/olacaksa giriş-çıkışların, oyun bahçesinin, koridorların, tuvalet ve lavaboların her okul için ayrı düzenlenmesi gerekir.⁶⁵ Objektif olarak bakıldığında olumlu olan bu ölçütler, binalarının çoğu 19. veya erken 20. yüzyılda inşa edilmiş Ermeni okulları için yerine getirilmesi pratik olarak mümkün olmayan standartlardır. Bu binaların, yeni inşa edilmiş çağdaş binalarla aynı standartlara sahip olmasını beklemek hakkaniyetli olmaz. Nitekim, bu standartları sağlayamayan Ermeni okullarına devlet yetkilileri göz yummaktadır. Fakat bu, karşı karşıya olunan sorunun nihai çözümü olmaktan uzaktır. Hâlihazırda tabi oldukları yönetmelik ve standartlar yönergesi sebebiyle söz konusu fiziksel standartları karşılayamayan okullar her an ciddi sorunlarla, kapatılma tehdidiyle karşı karşıya kalabilirler.

65 Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği Madde 12: https://ookgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_02/21165820_OzelLOYretim_KurumlarY.YonetmeliYI.19.02.2022.pdf

MALİ SORUNLAR

Hukuki statü sorununun en ciddi sonucu mali sorunlardır ki bu da, birkaçı hariç, bütün Ermeni okulları için gelirlerin giderleri karşılayamaması, yani düzenli bütçe açığı manasına gelir. Bu okulların hukuken özel okul olarak tanımlanması mali tarafta temel olarak iki duruma, daha doğrusu soruna yol açıyor. Birincisi, bir gelir kalemleri varmış, yani düzenli olarak okul ücreti tahsil ediyorlarmış gibi kabul edilip, bunun üzerinden vergi ve diğer harçların tahsilatının yapılmaya çalışılması; ikincisi, özel kurum kabul edildikleri için, aşağıda anacağımız kısa bir dönem hariç, kamu desteğinden yararlanamıyor olmalarıdır.

Kaynak eksikliği ve vergi sorunu

Ermeni okullarının temel gelir kaynağı bağlı buldukları vakfın akarlarıdır. Çok az örnekte bu akarlar okulun masraflarını karşılamaya yeter (veya artar). İkinci gelir kaynağı ise bağışlardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu okulların her öğrenciden aldığı sabit bir okul ücreti yoktur. Hiçbir öğrenci, velisi tarafından belli bir ödeme yapılamadığı için geri çevrilmez. Fakat okullar bağış kabul eder. Bağışçılar arasında, o okulda çocuğu olan veliler olduğu gibi, eski mezunlar ve hayırseverler de vardır. Tahmin edileceği üzere, bağışlar madden ve manen kıymetli olmakla birlikte hem miktar olarak yetersiz kalır hem de istikrarlı olmaktan uzaktır.

Öte yandan, MEB, özel okul statüsünde değerlendirdiği bu okullardan her yıl Mayıs ayı sonuna kadar gelecek yılın kayıt ücretini bildirmelerini bekler. Okullar da öğrencilerden ücret almadıkları için bu miktarı 'sıfır' olarak bildirirler. Buna rağmen, azınlık okullarının özel okul olarak tanımlanması, bu okulları özel okul işletme harcı, kurumlar vergisi, KDV gibi mali yükümlülüklerle karşı karşıya bırakıyor. Nitekim, kimi velilerin yaptığı bağışlar ücret olarak kabul edilip okullardan kurumlar vergisi tahsil edilmeye çalışılmıştır. 2015'te Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM), okulların ailelerden bağış almaları durumunda iktisadi işletme olarak kabul edileceklerini ve kurumlar vergisine tabi olacaklarını, bu durumda okul faaliyetlerinin kurulacak iktisadi işletmeler bünyesinde sürdürülmesi gerektiğini bildiren bir yazı göndermiş, akabinde de maliye müfettişleri bazı Ermeni okullarını teftişe gelmiştir. Okulların yöneticilerinden aldığımız bilgilere göre, müfettişler

mali kayıtları incelemekle yetinmemişler, okullara ücret ödenip ödenmediğini anlamak için okul öğrencilerini de birebir görüşmelerde sorgulamışlardır. Bu sorunun çözümü için zamanın Maliye Bakanı Mehmet Şimşek’le Ermeni toplumdandan bir heyet arasında görüşme yapılmış, fakat bakan bu uygulamaların yasa gereği olduğunu, devletin Kızılay’dan dahi vergi aldığını söylemiştir.⁶⁶

Geçmişte Ermeni okulları mali ihtilaflar yüzünden birtakım davalarla da karşı karşıya kalmıştır. Birkaç örnek vermek gerekirse, 1984 yılında Üsküdar Vergi Dairesi Müdürlüğü tarafından Kalfayan Ermeni Yetimhanesi ve Okulu Vakfı’na karşı, vakfın kurumlar vergisi beyannamesi vermediği gerekçesiyle İstanbul 3. Vergi Mahkemesi’nde açılan ve 1993 yılında sonuçlanan davada, vakfın gelir getiren bir iktisadi işletmesi olmadığı gerekçesiyle vakıf lehine verilen karar, 1994 yılında da İstanbul Bölge İdare Mahkemesi tarafından onanmıştır. Üsküdar Vergi Dairesi Müdürlüğü tarafından, 1988 yılında, bu kez Surp Haç Tıbrevank Ermeni Lisesi Vakfı’na karşı, yine aynı gerekçeyle, İstanbul 2. Vergi Mahkemesi’nde açılan davada da mahkeme 1997 yılındakine benzer bir karar almış ve bu karar 1997 yılında Danıştay 4. Dairesi tarafından onanmıştır. Üstelik, aynı dava farklı zamanlarda farklı mahkemelerde tekrar açılabilmiştir. Örneğin, yine Üsküdar Vergi Dairesi Müdürlüğü tarafından, 1991 yılında, yine Surp Haç Tıbrevank Ermeni Lisesi Vakfı’na karşı, yine aynı gerekçeyle, bu kez İstanbul 9. Vergi Mahkemesi’nde açılan davada da mahkeme 1995 yılında aynı kararı almış ve bu karar 1996 yılında yine Danıştay 4. Dairesi tarafından onanmıştır.

Bunlara ek olarak, 2005’te Bakırköy Vergi Dairesi Yeşilköy Ermeni Okulu’nun özel okul olduğu, nitekim tabelasında da “özel” ibaresinin bulunduğu gerekçesiyle özel okul işletme harcı ve ilgili gecikme cezalarını okuldan talep etmiştir. Okul bu talebe karşı dava açarak, okulun kâr amaçlı bir kurum olarak değil, Yeşilköy Surp İstapanos Ermeni Kilisesi Mektebi ve Mezarlığı Vakfı’nın hayratı olarak faaliyet gösterdiğini; tabeladaki “özel” ibaresinin, azınlık okullarının devlet okullarından farkını belirtmek için kullanıldığını mahkemeye bildirmiştir. Vakfın talebi üzerine İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü’nün, okulun “kazanç temin gayesi bulunmayan genel eğitime yararlı cemaat okulu” olduğunu kayda geçiren 12 Mart 2008 tarihli yazısı da dava dosyasına eklenmiştir. Netice itibarıyla okul davayı kazanmıştır.

⁶⁶ <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/12955/vergi-krizine-formul-araniyor>

Yargı sürecinde davalar kazanılsa da bunlar var olan sorunu çözmekten uzaktır, zira geçmiş örneklerden görüldüğü üzere, bu konudaki bir davanın kazanılmış olması takip eden zamanlarda başka davaların açılmayacağı anlamına gelmiyor. Yasal mevzuat şimdiki hâliyle kaldığı sürece dava tehdidi okulların üzerinde Demokles'in kılıcı gibi sallanmaktadır. Sonuç olarak, bu soruna bugüne kadar nihai bir çözüm üretilememiştir ve bu çözüm yargıdan değil, bölümün sonundaki reform önerilerinde ele alacağımız üzere yasamadan geçer.

Kamu desteği eksikliği

Ermeni okullarının özel okul olarak tanımlanmasının yarattığı bir diğer sorun da bu okullara kamu bütçesinden *düzenli ve anlamlı bir miktarda* pay aktarılmamasıdır. Azınlık okullarına kamu bütçesinden kaynak aktarma talepleri gündeme geldiğinde devlet yetkililerinin bu talepleri karşılamama gerekçelerinden biri, bu talebin Lozan Barış Antlaşması'na aykırı olduğudur. Bu iddiaya zemin teşkil ettiği ileri sürülen ifade, 40. maddedeki, azınlıkların “masrafları kendilerine ait olmak üzere” her türlü sosyal, dinî, hayır ve eğitim kurumu kurma, yönetme ve denetleme hakkına sahip olduğu ifadesidir. Fakat takip eden 41. maddede bu grupların nüfus olarak “mühim nispette” buldukları şehir veya kazalarda, sosyal, din ve eğitim faaliyetlerinde harcanmak üzere, devlet, belediye bütçelerinden “veya sair” bütçelerden pay ayrılması gerektiği hükme bağlanmıştır.⁶⁷ Nitekim, enfasyon karşısında güncellenmediği için cüzi miktarlara düşse de 1970'lere kadar 41. madde gereği azınlık okullarına kamu bütçesinden pay verilmişti, ancak daha sonra bu uygulamaya son verildi.

2014-2017 yılları arasında özel okul öğrencilerine maddi destek kapsamında Ermeni okullarında okuyan bazı öğrencilere de mali destek verildi. Bu teşvik kurum olarak okullar adına değil tek tek öğrencilerin başvurusu üzerine öğrencilere veriliyordu ama okullar bu başvurular için aracı görevi görüyor, hak edilen meblağı da öğrenci adına alıyorlardı. Öte yandan, başvurularda gelir durumu, öğrencinin babasının olup olmadığı gibi kriterlere bakılıyordu ve fakat bu kriterlerin muğlak olduğunu söyleyen müdürler de oldu. Her bir öğrencinin mezuniyetine dek devam eden öğrenci desteği, sonraki eğitim-öğretim dönemlerinde tekrarlanmamış

⁶⁷ Nitekim, konumuzdan farklı bir alanda da olsa, Basın İlan Kurumu azınlık gazetelerine yaptığı yıllık mali yardımın gerekçesi olarak Lozan Barış Antlaşması'na atıfta bulunmuştur. İlgili haber için bakınız: <https://www.agos.com.tr/tr/yazi/25430/basin-ilan-kurumu-ndan-yeni-aciklama-azinlik-basinina-yardim-yapilacak>

ve bugün bu teşvikten faydalanmaya devam eden çok az sayıda öğrenci kalmıştır. Uygulamanın ilk senesinde Ermeni okullarındaki öğrencilerin yaptığı tüm bireysel teşvik başvuruları kabul edilmiş olmasına rağmen uygulamanın son senesi olan 2016-2017 öğretim yılında başvuran 800 Ermeni öğrenciden sadece 60'ına teşvik verilmişti.⁶⁸

Doğrudan nakdi yardım yapılmamasının yanı sıra okulların elektrik, su, ısınma masrafları gibi masraf kalemlerinde de kamu desteği söz konusu değildir. Azınlık okullarının elektrik, telefon, su, doğalgaz gibi giderleri, tıpkı özel okullar gibi ücretlendiriliyor. Ayrıca, bazı müdürlerden aldığımız bilgiye göre, okulların isminde “özel” ibaresinin geçmesi, belediyelerin kamu okullarına sundukları hizmetleri azınlık okullarına sunma yükümlülüklerini yerine getirmemelerine kimi zaman gerekçe olabiliyor.

Öğretmen maaşlarına gelince, ayrıntısını aşağıda vereceğimiz üzere, devlet tarafından atanan ve maaşı devlet tarafından verilen Türkçe ve Türkçe Kültür Dersleri (TTKD) öğretmenleri ve müdür başyardımcısı hariç Ermeni (ve diğer azınlık) okullarında görev yapan öğretmenlerin maaşlarına da kamu bütçesinden yapılan bir katkı yoktur.

İDARİ SORUNLAR

Müdür Başyardımcısı

Bugün azınlık okullarında, okulun bağlı bulunduğu vakfın yönetiminin atadığı bir müdürün yanı sıra devlet tarafından atanan ve mevzuatta, resmî belgelerde ve yazışmalarda, zaman zaman “Türk” sıfatıyla tanımlanan bir müdür başyardımcısı vardır.⁶⁹ Ayrıca, müdürlerle yaptığımız görüşmelerde il ve ilçe eğitim

68 <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/16571/azinlik-okullarinda-tesvik-dibe-vurdu>

69 Örneğin, 11 Kasım 2009 tarihinde Beyoğlu İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü'nden okullara gönderilen bir yazıda, zamanın İl Millî Eğitim Müdürü Muammer Yıldız'ın, “Özel Azınlık Okul Müdürleri ve Türk Müdür Başyardımcıları ile” bir toplantı yapacağı haber veriliyor. Aynı şekilde, İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü'nden 24 Haziran 2010 tarihinde İstanbul Valiliği'ne gönderilen bir yazıda azınlık okullarında aday öğrenci kayıtlarının “Türk müdür başyardımcıları tarafından kontrol altında tutulduğu” ifadesi vardır. Bu sıfatın kullanıldığı resmî belge ve yazışma örneklerini arttırmak mümkün. Öte yandan, bunun istikrarlı bir kullanım olmadığını da belirtelim. Ayrımcılık çağrıştıran bu tanımlamanın kullanımdan tamamen kaldırılması en doğrusu olacaktır.

müdürlüklerinde müdür başyardımcılarından “okulun Türk müdürü” olarak bahsedildiğini öğrendik.

İlk defa 1937’de zamanın Maarif Vekaleti azınlık ilkokullarına müdür yardımcısı, liselerine ise müdür başyardımcısı atıyor. 1948-1949 öğretim yılında bu uygulamadan vazgeçilmiş, fakat 1962’de 5887 sayılı genelgeyle bu makam tekrar ihdas edilip günümüze kadar gelmiştir. Bu kronolojiye baktığımızda eğitsel kaygılardan ziyade siyasi motivasyonların ön plana çıktığını görüyoruz. Şöyle ki, söz konusu makam, 1930’larda dünyada ve Türkiye’de yükselen faşizm etkisiyle oluşturulmuş, İkinci Dünya Savaşı ertesinin gelecekte ümitvar liberal ortamında ve Türkiye çok partili hayata giderken kaldırılmış, Kıbrıs sorununun yarattığı gerginliğe paralel olarak ve azınlıklara karşı düşmanlığın arttığı bir ortamda tekrar tesis edilmiştir. Bu kişilere biçilen rol eğitimle ilgili olmaktan çok bir nevi muhbirlik ve polislik olmuştur ki bu da devleti yönetenlerin azınlıkları “güvenilmez, dolayısıyla göz altında tutulması gereken unsurlar” olarak görmesinin bir sonucudur. Nitekim, yakın zamana kadar bu kişiler, devletin azınlıklara bakışının vücut bulmuş hâli olarak çalışmış; okullarda gergin bir çalışma ortamının oluşmasına sebep olmuşlardır. Bir müdür şöyle diyor: “Müdür başyardımcısından dolayı çok acı çektiğim zamanlar da oldu 23 yıl içinde. 2000’lerin ortalarında biri her gün Millî Eğitim’e gidip ‘Ermeniler şunu yaptı, Ermeniler bunu yaptı’, diye şikâyet ediyordu.” Yakın geçmişte, müdürlerden aldığımız bilgiye göre, ayrımcılık sebebiyle şikâyet edilen ve görevden alınan müdür başyardımcısı da olmuştur ki bu bir ilerlemedir, çünkü daha uzak geçmişte müdür başyardımcılarının ayrımcı uygulamaları karşısında ne okul idaresi şikâyet edebilir ne de o kişiler bu şikâyet üzerine görevden alınır.

2012 tarihli Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği ve 28 Haziran 2015 tarihli MEB genelgesiyle birlikte TTKD öğretmenleri ve Türk müdür başyardımcıları konusunda ‘gözle görülür’ bir iyileşme yaşandığı da söylenebilir. Şöyle ki, söz konusu genelgeye göre, TTKD öğretmenleri, görevlendirme yapılacak okul ve branş listesinden seçim yaparak, görev almak istedikleri okullara bizzat başvuruyor; okul müdürü bu başvurular arasından bir teklif listesi hazırlayarak, il millî eğitim müdürlüğüne sunuyor. MEB bu liste uyarınca görevlendirme yapıyor ve müdür başyardımcısı da okul müdürünün görüşü alınarak bu listeden seçiliyor.⁷⁰ Okul müdürlerinden aldığımız bilgilere göre, bu uygulama, sorunları tamamen ortadan

70 https://ookgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_06/06025012_azinlik_okullarina_ogrenci_kaydi_28_06_2015.pdf

kaldırmasa da okullardaki çalışma ortamını eskiye göre rahatlatan bir uygulama olmuş. Öte yandan, bu iyileşmenin ölçüsünün ve sürekliliğinin müdür başyardımcısının karakterine ve kişisel iyi niyetine bağlı olduğunu ve önerilen kişinin müdür başyardımcısı olarak atanmasının kimi zaman mümkün olmadığını da not etmek gerek. Ayrıca, okul müdürünün, bizzat istihdam etmediği ve görev ve yetkileri devlet tarafından tanımlandığı için, yardımcısı konumundaki bir kişiye talimat veremiyor olması, yönetim mantığı açısından da bir çarpıklıktır.

Müdür başyardımcılığı makamının iş yükü, görev, yetki ve sorumlulukları bir başka tartışmalı konu olarak karşımıza çıkıyor. Bazı müdür başyardımcılarının müdür yardımcılığı görevini hakkıyla yerine getirdiğini ifade eden müdürler olsa da, müdür başyardımcılarının çoğunun okuldaki idari ve akademik iş yükünü paylaşmaya istekli olmadıkları; ikinci durumda müdürlerin bir yardımcıya ihtiyaç duydıkları ve fakat mali kaynak eksikliği sebebiyle, maaşının devlet değil vakıf tarafından ödeneceği bir müdür yardımcısını işe alamadıkları dile getiriliyor.

Kayıt kararı ve sınırlamaları sorunu

Azınlık okulları özel okul olarak tanımlanmalarına rağmen, herhangi bir özel okuldan farklı olarak, istedikleri öğrencileri okula kabul edemezler, ancak ilgili azınlığa mensup öğrencilerin kayıt başvurularını alabilirler. Bu uygulamanın kaynağı, yürürlükteki 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun, hem azınlık okullarının tarif edildiği 2. maddesinde hem de 5. maddesinde yer alan, bu okullarda yalnız kendi azınlığına mensup Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının çocuklarının okuyabileceği ifadesidir. Lozan Barış Antlaşması'nda böyle bir kısıtlama yoktur. Bir kere böyle bir kural getirildikten sonra bu kuralı kaçınılmaz olarak takip eden soru, ilgili azınlığa mensubiyetin neye göre ve nasıl tespit edileceğidir. 2001'deki Medeni Kanun değişikliğine kadar sadece babası Ermeni olan çocuklar bu okullara kabul edilirken, yapılan değişiklik sonucu evlilikte eşlerin birliğinin kabul edilmesiyle birlikte babası veya annesi Ermeni olan çocuklar Ermeni okullarına kaydedilmeye başlandı. Fakat bu değişiklik, 'Ermeniliğin ispatı' gereğini sadece çocuktan ebeveyne öteleyen bir anlayış. Ebeveynlerin Ermeniliği kim tarafından, nasıl tespit edilecek(ti)? Özellikle Müslümanlaştırılmış Ermenilerin varlığı ve bunların bir kısmının sonradan tekrar Hıristiyan oldukları göz önüne alındığında mesele daha da karmaşık hâle gelmektedir.

2010'a kadar veliler MEB'in oluşturduğu komisyonlara müracaat ederek kayıt yaptırabileceklerine dair belge almak zorundaydılar. Bu belgenin verilir verilmeyeceği de bu komisyonların yapacağı nüfus kütüğü araştırmasına bağlıydı ki bu araştırmanın amacı da söz konusu velinin 'gerçek ve saf' bir Ermeni olup olmadığını tespit etmektir. O kadar ki eğer ailenin geçmişinde herhangi bir zamanda bir ihtida tespit edilirse o çocuğa kayıt izni verilmeyebiliyordu. 2010'da bu işin takibi komisyonlardan alınarak söz konusu okullardaki müdür başyardımcılarına verildi. Kayıt onayı yine nüfus müdürlüklerinden gelecek sonuca göre yapılacaktı; tek fark, kayıt onayının bu sonuca göre komisyonlar tarafından değil müdür başyardımcıları tarafından verilecek olmasıydı.

Nüfus müdürlüklerinin bu takibi nasıl yaptığı ise 2013 yılında bir skandalla ortaya çıktı. 27 Haziran 2013'te İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü'nden Şişli İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü'ne gönderilen resmî bir yazıda, bir öğrencinin ilçede bulunan bir Ermeni okuluna kaydının mümkün olup olmadığının anlaşılması için "gizli soy koduna" bakılması, eğer nüfus kayıt örneğinde Ermenilerin "gizli soy kodu" olan "2" çıkarsa bu öğrencinin kaydının yapılabileceği bildiriliyordu. Yine aynı yazıda belirtildiğine göre, bu fişleme 1923 yılından beri yapılmaktaydı.⁷¹

Devlet yetkililerinden "gizli soy kodu" konusunda resmî bir açıklama gelmese de 2015 yılında gönderilen bir genelgeyle kayıt kararı bu sefer müdür başyardımcılarından alınarak okul müdürlerine verildi.⁷² Bu olumlu bir değişiklikti, fakat Ermeni okullarına sadece Ermeni azınlığa mensup kişilerin çocuklarının kaydedileceği kuralı hâlâ geçerli olduğundan Ermeniliğin nasıl tespit edileceği sorusunu ve sorununu ortadan kaldırmadı. Okul müdürleriyle yaptığımız görüşmelerde Ermeniliğin somut ispatının ne olması gerektiği konusunda bir belirsizlik ve kafa karışıklığı olduğunu gördük. Kimisi velinin beyanını yeterli kabul ederken kimisi vukuatlı nüfus kayıt örneği veya soyağacı kaydı istiyor. Ayrıca, tartışmalı olsa da vaftiz belgesi isteyen müdürler de var ama vaftiz belgesi, Ermeniliği yanlış bir şekilde dinle eşitlemesi bir yana, devlet tarafından kabul gören resmî bir belge de değil. Öte yandan, karma evliliklerden doğan çocukların okuldaki din dersine sorunsuz devam edebilmeleri için, Hıristiyan olmayan ebeveynlerden izin belgesi alındığı ya da çocuğun vaftiz belgesinin istendiği kaydedildi.

71 <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/5383/90-yildir-soy-kodu-ile-fislemisler>

72 https://ookgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_06/06025012_azinlik_okullarina_ogrenci_kaydi_28_06_2015.pdf

Bu konuda müdürler arasında belli ölçüde bir tedirginlik olduğunu da söylemek mümkün, zira ağır bir sorumluluk olarak tarif ettikleri kayıt kararından dolayı geçmişte idari soruşturmaya uğrayan okul müdürleri bulunuyor. Böyle bir soruşturmanın tekrarlanması durumunda verdikleri kayıt kararını hangi somut belgeyle savunacaklarını bilemiyorlar. Devlet kayıt konusunda müdürlere sorumluluk veya inisiyatif alma hakkı vermiş olmakla birlikte açık bir yetki vermemiş, bu yetki hem devlet hem de Ermeni toplumu tarafından muğlak bir şekilde sınırlandırılmış.

Bu okullarda yalnız kendi azınlığına mensup Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının çocuklarının okuyabileceği hükmünün doğurduğu bir başka sorun da Türkiye’de yaşayan Ermenistan ve Suriye Ermenileriyle ilgilidir. Vatandaş olmadıkları için Ermeni okullarında asli öğrenci olamayan bu çocuklar, 2012 tarihli Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği’nin 51. maddesinde belirtildiği üzere, ancak misafir öğrenci statüsünde bu okullarda eğitim görebiliyorlar ve diploma alamıyorlar; okul idaresi tarafından, aldıkları derslere ve notlara ilişkin bir belge düzenleniyor. Bu öğrencilerin devlet okullarına devam etmeleri durumunda diploma almaları mümkünken Ermeni okullarına devam etmeleri durumunda diploma alamamalarının adil ve makul bir izahı bulunmuyor. Ayrıca, yaptığımız görüşmelerde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı bir erkekle evlenen Ermenistanlı bir kadının çocuğunu Ermeni okuluna kaydettirmek istemesine ve çocuk vatandaş da olmasına rağmen Ermeni azınlığa mensup sayılmayarak okula kaydedilmediğini öğrendik. Başka bir örnekte ise Suriye’den gelen Ermeni ailelerin, oturum izni (ve 99 ile başlayan kimlik numarası) ile çocuklarını bu okullara kaydettirmeleri teknik olarak mümkün olmuş, ancak bu çocukları okullara kaydettikleri için okul müdürleri hakkında daha sonra soruşturma açılmıştır.

ÖĞRETMEN SORUNLARI

TTKD öğretmenleri

27 Mayıs 1955’te çıkarılan 6581 sayılı kanun ‘Türkçe ve Türkçe kültür dersleri’ olarak adlandırılan Tarih, Coğrafya, Türk Dili ve Edebiyatı, Sosyoloji (ilkokulda Sosyal Bilgiler) derslerini devlet memuru olan ve MEB tarafından atanan öğretmenlerin vermesini hükme bağlamıştır. Bu düzenleme okullara destek olmanın

değil, onları kontrol ve baskı altına almanın bir aracı olarak yürürlüğe konmuştu. Bu dersler devleti yönetenlerin gözünde içerikleri itibarıyla 'tehlikeli' derslerdi ve 'rastgele' öğretmenlerin eline bırakılamazdı. Bu uygulama, devletin vatandaşların bir kısmına karşı kategorik olarak gösterdiği şüphenin bir sonucuydu. Aşağıda ele alacağımız iyileştirmeye rağmen söz konusu derslerin devlet tarafından atanan ve devlet memuru olan öğretmenler tarafından verilme mecburiyetinin devam ediyor olması bu tutumun hâlâ değişmediğini gösteriyor.

2012 tarihli Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği'ne kadar okul yönetimlerinin bu atamalarda herhangi bir inisiyatifi veya bakanlık tarafından atanan öğretmenlere itiraz hakkı yoktu. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, ilgili yönetmelik ve 2015 tarihli genelgeyle birlikte, okul müdürlerine, TTKD öğretmenliği için kendilerine başvurular arasından seçtikleri öğretmenleri il millî eğitim müdürlüğüne önerme hakkı tanındı. Okul yönetimlerine söz hakkı veren bu uygulama okullarda daha uyumlu bir çalışma ortamı sağladı. Ayrıca, 24 Nisan 2011'de *Resmî Gazete*'de yayımlanan MEB Sicil Amirleri Yönetmeliği uyarınca, bir zamanlar sicil bakımından müdür başyardımcısına bağlı olan TTKD öğretmenlerinin sicil amirinin artık müdür olarak belirlenmiş olması da idari hiyerarşideki bozukluğu düzelten olumlu bir adım oldu.

Öte yandan, bu öğretmenlerin devlet memuru olma mecburiyetlerinin devam ediyor olması ve atamalarının, süre bitiminde bir yıl uzatma seçeneğiyle, ilk etapta beş yıl için yapılması bazı sorunları beraberinde getiriyor. Şöyle ki, TTKD öğretmenlerinin azınlık ilköğretim okullarındaki haftalık ders yükü, diğer okullarda görev yapan meslektaşlarının aksine, daha az oluyor; bu durum iş yükünü azaltmakla birlikte, öğrenci sayısının düşüklüğüyle orantılı bir şekilde, ek gelir elde edebilecekleri etüt sınıfları açma imkânından (ve okul dışı sınavlarda gözetmenlik yapma hakkından) mahrum olmaları sebebiyle, devlet okullarındaki muadillerinden daha az ücret almalarına yol açıyor. Liselerde benzer bir sorun yaşanmamasının sebebi, az sayıda Ermeni lisesi olmasının bir sonucu olarak, her bir lisenin öğrenci sayısının, ek şubelere ihtiyaç duyulacak kadar yüksek olması.

Okul idarecilerinden aldığımız bilgilere göre, sonunda uzatma seçeneği olsa da atamaların beş yıl için yapılıyor olması bu öğretmenlerde iş güvencesi endişesi yaratıyor, zira diğer okullarda görev yapan öğretmenlerin, öğretmenler istemedikçe görev yerleri değiştirilmiyor. Ayrıca, şu ana kadar birkaç örnek olarak kalsa da, 2021-2022 öğretim yılında bazı TTKD öğretmenlerinin beş değil bir yıl için görevlendirilmesi, bunun kalıcı bir uygulamaya dönüşmesine yönelik endişeleri artırmış.

Sonuç olarak, azınlık okullarında görev yapan TTKD öğretmenlerinin diğer okullardaki muadillerine göre ortalama olarak daha az kazanç elde etmeleri ve görece iş güvencesizliği yaşamaları, bu okullara bu branşlarda yapılan öğretmen başvurusunu azaltıyor ki bu da kimi okulların bu branşlar için öğretmen bulamamasına, ilgili derslerin boş geçmesine sebep oluyor.

Ayrıca, devlet memuru olan bu öğretmenler ile okul idareleri arasında zaman zaman sorunlar yaşandığını da öğrendik. Şöyle ki, eğitimin kalitesini arttırmak için, okul idarecileri, tüm öğretmenlerden olduğu gibi bu öğretmenlerden de ek aktivitelere, meslek içi eğitimlere katılmalarını istediklerinde kimi TTKD öğretmenleri, iş yüklerini arttıracığı gerekçesiyle buna direnç gösteriyorlar. Kimi müdürlerin ifade ettiği şekilde söyleyecek olursak, TTKD öğretmenlerinin okulla bağlarında, kuruma aidiyetlerinde sorunlar yaşanabiliyor. Başka bir deyişle, bu öğretmenler devlet memuru oldukları için okul idaresinin direktiflerine riayet etmeme ayrıcalığına sahip oldukları düşüncesiyle hareket edebiliyorlar. Bu durum doğrudan okul idaresinin istihdam ettiği öğretmenlerle TTKD öğretmenleri arasında iş yükü açısından ciddi dengesizlikler yaratıyor. Özellikle bütçe açığı bulunan okullardaki Ermeni öğretmenlerin maaşları ile TTKD öğretmenlerinin maaşları arasında oluşan farklar, iş yükü dengesizliğini daha çarpıcı kılan bir maddi dengesizliğe yol açıyor. Okulda birbirinden farklı iki grup öğretmen ortaya çıkmış oluyor ki bu da eğitim ve çalışma ortamını olumsuz etkiliyor.

TTKD öğretmenlerinin yeterliliği ve kalitesi de ayrı bir sorun. Okul idareleri bu öğretmenleri görece kısıtlı bir havuzdan seçtikleri için her zaman istenilen kalitede öğretmen bulamıyorlar. Ayrıca, bu öğretmenlerin siyasi karakterleri, dolayısıyla okulda takınacakları tavır da potansiyel bir endişe kaynağı olduğundan, kimi zaman “ırkçı-ayırıcı biri olmasın diye vasat TTKD öğretmenlerine razı olunabiliyor.”

Ermeni Dili ve Edebiyatı ve sınıf öğretmenleri

Ermeni okullarında Ermeni Dili ve Edebiyatı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Ermenice yapılması öngörülen matematik ve fen gibi branş derslerinin öğretmenlerini ve Ermenice eğitim vermesi gereken ilkokul sınıf öğretmenlerini temin etmede güçlük yaşanıyor. Özellikle Ermeni Dili ve Edebiyatı dersini verecek ve sınıf öğretmeni olacak düzeyde Ermenice bilgisi ve gerekli eğitimi olan öğretmen bulmakta ciddi sorun var.

Türkiye’deki Ermeni okullarında kullanılan ve en eski dillerden biri olan Batı Ermenicesi, UNESCO’nun ‘tehlike altındaki diller’ grubundadır. Türkiye’de Batı Ermenice dili ve edebiyatı üzerine yüksek öğrenim imkânı bulunmadığı için⁷³ fiiliyatta mecburiyetten Ermeni Dili ve Edebiyatı dersini pedagojik formasyonu olan herhangi bir yükseköğretim mezunu verebiliyor. Yeni öğretmenler daha eski, daha bilgili ve tecrübeli öğretmenlerden ders alarak veya Türk Ermeni Azınlık Okulları Yardımlaşma Vakfı’nın (TEAOV) açtığı kurslara devam ederek açığı kapatmaya çalışıyorlar.

Özetle söyleyecek olursak, Türkiye’de Ermeni okullarının Ermenice Dili ve Edebiyatı ve sınıf öğretmeni ihtiyacını karşılayacak kurumsal ve istikrarlı bir kaynak olmaması bir sorundur.

DERS PROGRAMI VE MATERYALLERİ SORUNU

Ermenice ders kitabı ihtiyacı

Hâlihazırda Ermeni okullarında günün gereklerine, yeni dil öğretim metotlarına göre hazırlanmış Ermenice dil kitabı ve ortaokul-lise düzeyinde okutulacak güncel bir Ermenice edebiyat kitabı yoktur. Kullanılan kitap 1920’lerden kalmadır. Ayrıca, her okul ilgili öğretmenlerin çabalarıyla kendi dil ve edebiyat dersi materyallerini üretmektedir. Üretilen materyallerin niteliği bir yana, her okulun ayrı materyal üretmesi, zaman ve işgücü gibi kaynakların etkin kullanılmamasına yol açmaktadır.

Lise hatta ortaokul (yani ikinci 4 sene) düzeyinde fen derslerinin Ermenice işlenmesi konusunda öğretmen, öğrenci ve veliler arasında belli bir talep olduğunu söylemek mümkün değil. Bunun başlıca sebebi, liseye ve üniversiteye giriş sınavlarıdır. Bu sınavların öğrencilerin geleceği üzerindeki etkileri sebebiyle, sınavlara en iyi şekilde hazırlanma motivasyonu Ermenice ders yapma arzusuna ağır basıyor. Öte yandan, ilköğretim düzeyinde Ermenice dersinin yanı sıra Matematik, Hayat Bilgisi, Fen Bilimleri derslerinin de Ermenice işlenmesi, çocuğun dille ve

73 Türkiye’de Kayseri Erciyes Üniversitesi’nde ve Ankara Üniversitesi’nde iki Ermeni Dili ve Kültürü Bölümü, Trakya Üniversitesi’nde ise bir Ermeni Dili ve Edebiyatı Bölümü vardır. Fakat, bunların hepsi de Doğu Ermenicesi üzerine eğitim vermektedir. Ayrıca, Ermenice Dili ve Edebiyatı öğretmeni yetiştirmekten ziyade uluslararası ilişkiler veya turizm gibi başka alanlara yönelmişlerdir.

onun etrafında şekillenen hayatla kurduğu bağ açısından hayati öneme sahiptir. Dolayısıyla, bu derslerin Ermenice olarak işlenebiliyor olması için Ermenice ders kitaplarına ihtiyaç vardır. MEB, ilköğretim okullarının ilk üç sınıfında okutulan matematik ve fen kitaplarını Ermeniceye çevirterek, 2010-2011 eğitim yılı başında Ermeni okullarına ücretsiz dağıtmıştı. Fakat bu kitaplarda Ermeni kimliğini görünmez kılmak için Ermenice isimler kullanılmasından dahi kaçınılmıştı. Bu görünmezlik temsiliyeti zedelediği için tepki çekmişti. Ayrıca bu kitapların hazırlık ve onay süreci öyle uzun sürmüştü ki kitaplar dağıtıldığı sırada müfredat çoktan değişmişti; daha sonra da yeni kitaplar basılmadı. Dolayısıyla, bu derslerde de ders kitabı eksikliği sorunu devam ediyor.

Tarih dersi

Türkiye’de okullarda okutulan tarih dersinin içeriğinde ciddi sorunlar vardır. Bunlardan biri, aralarında Ermenilerin de olduğu, öteki olarak tanımlayabileceğimiz, Türk ve Sünni olmayan gruplara karşı takınılan tutum ve bu grupların tarih dersinde ele alınma biçimidir. Başlı başına uzun bir konu olmakla birlikte bu sorunu kısaca tanımlamak gerekirse, Türkiye Cumhuriyeti devletinin hâlihazırda hüküm sürdüğü coğrafyanın tarihi anlatılırken, bu coğrafyanın kadim halklarından olan Ermenilerden neredeyse hiç bahsedilmez; Ermeniler ancak yakın tarih anlatılırken, birdenbire sahneye girerler ve o zaman da kategorik olarak ‘hain’, ‘terörist’, ‘katil’, ‘düşman’, ‘sırttan bıçaklayan’, ‘gavur’ gibi olumsuz sıfatlarla tanımlanırlar. Ders kitaplarında ve genel olarak tarih derslerinde ‘Ermeni’ tabirinden kaçınılır. Milattan evvelinden bile bahsediyor olsanız, ‘Ermeni krallığı’, ‘Ermeni devleti’ gibi ibareler kullanmak tam bir tabudur. Hatta, bu uygulama geçmişte trajikomik noktalara vardırılmıştır. Örneğin, MEB Talim ve Terbiye Başkanlığı’nın 1 Temmuz 1983 tarihli ve 611 sayılı genelgesi, kimi tarih atlaslarında bulunan ‘Armenia’ veya ‘Ermenistan’ tabirlerinin haritalardan silinmesi talimatını vermiştir!

Bu, sadece Ermeni çocuklar için değil, bütün çocuklar için bir sorundur çünkü yaşadıkları toprakların tarihini eksik ve yanlış öğrenmiş oluyorlar. Ermeni çocuklar ise eksik bilgi edinmekten öte kimliklerinin olumsuzlanmasına maruz kalıyorlar; anlatılan tarihte ya kendilerini hiç görmüyorlar ya da ancak olumsuz hatta ırkçı sıfatlarla birlikte görüyorlar. Üstelik sadece ellerindeki ders kitaplarında değil, kimi zaman ‘Ermeni meselesi’ çerçevesinde okullara gönderilen ‘destekleyici eğitim materyallerinde’ veya yapılması istenen ödevlerde de aynı bakışa maruz kalıyorlar.

DİĞER SORUNLAR

Eğitim Komisyonu eksikliği

Okul idarecileriyle yaptığımız görüşmelerde okullar arasında yeterli bir iletişim, görüş alışverişi ve işbirliği olmadığına ilişkin genel bir şikâyet dile getirildi. Müdürler hem okullar arasında hem de okullarla MEB arasında koordinasyonu sağlayacak, okulların ortak sorunlarına ortak çözümler arayacak, ortak projeler geliştirecek, böylece zaman ve insan kaynağından tasarruf edilmesini sağlayacak ortak bir eğitim komisyonu eksikliğinden bahsettiler.

Bu tür bir komisyon her ne kadar ancak gayri resmî olarak oluşturulabilmiş olsa da geçmişte bu tür girişimler, resmî bir hüviyet, daimi bir yapı kazanamadığı için bir zaman sonra dağılmıştır. Hem böyle bir yapıyı istikrara kavuşturmak hem yetki ve sorumluluklarını belirlemek hem de bürokrasi tarafından muhatap alınabilir kılmak amacıyla bu tür bir komisyona yasal bir altyapı sağlamak daha sağlıklı bir seçenek olacaktır. Hâlihazırda böyle bir yasal altyapı yoktur. Böyle bir komisyonun ayrıntılarına çözüm bölümünde değineceğiz.

Ermeni okullarına yönelik talebin yetersizliği

Tam sayıyı bilmemekle birlikte bazı tahminlere göre Ermeni toplumunun okul çağındaki çocuklarının ancak yarısı, belki yarısından biraz fazlası Ermeni okullarına devam etmektedir. Bu durumun birçok sebebi vardır. Takip eden başlıkta değineceğimiz gibi, demografik dağılımın değışmesi, bazı ailelerin Ermeni okulu olmayan semtlere taşınması, ailelerin lise ve üniversite giriş sınavlarında başarı kaygısıyla çocuklarını daha iyi olduklarını düşündükleri özel kolejlere gönderme motivasyonu ve bu raporda ele aldığımız kısıtlayıcı ve dolayısıyla eğitimin kalitesini etkileyen uygulamalar, başlıca sebepler olarak sayılabilir. Okulların mali imkânlarının artması, dolayısıyla daha kaliteli eğitim verir hâle gelmeleri, kayıt ve okul profiline ve stoğunun aşağıda belirteceğimiz gibi yeniden şekillendirilmesi, okullardaki öğrenci sayısının da artmasını sağlayacaktır.

Okul profilinin ve stoğunun yeniden yapılandırılması

Ermeni okullarının niceliğinin ve niteliğinin günün değişen demografik, sosyal ve teknolojik gerçeklerine göre yeniden yapılandırılması ve çeşitlendirilmesi ihtiyacı vardır. İstanbul'daki Ermeni nüfusu öteden beri Feriköy, Kurtuluş, Bakırköy, Yeşilköy, Kadıköy gibi belli semtlerde yoğunlaşsa da Ermeni aileler de İstanbul'daki genel akıma paralel olarak eski merkezlerden uzak semtlere yerleşmeye başladılar. Bu semtlerin hemen hiçbirinde Ermeni okulu bulunmamaktadır. Bu ihtiyacın boyutlarını belirleyebilmek için İstanbul'daki Ermeni nüfusunun yaşadığı yerleri, okul çağındaki çocukların sayısını ve velilerin Ermeni okullarına bakış açısını ortaya koyan bir çalışma yapılması gereklidir.

Türkiye Ermeni toplumunu son yıllarda meşgul eden bir başka tartışma da mevcut okulları birleştirme önerisidir. Bu öneri, kimi okulların öğrenci azlığına ve bütçe açıklarına bir çözüm olarak ileri sürülüyor. Birleştirme vasıtasıyla, ayrı ayrı binaların işletme masraflarının bir binada toplanacağı, böylece de öğrenci başına yapılan masrafın azalacağı hesaplanıyor. Görüştüğümüz müdürler arasında, yeni okul açma imkânı elde edilmediği sürece okulların birleştirilmemesi, özellikle anaokulların ve ilköğretim okullarının aynen kalması gerektiğine ilişkin ortak bir kanaat bulunduğu söylenebilir. Yaşı küçük çocukların mümkün olduğunca evlerine yakın okullara gitmeleri gerekliliğinin altı çizildi. Her okulun ayrı bir öğrenci profili ve özel bir kültürü olduğuna istinaden, okulların birleşmesi durumunda bu tür farklılıkların kaybolacağı endişesi de var. Ayrıca, örneğin iki ilkokulun tek bir okulda birleştirilmesi durumunda, aynı binada yeniden bir ortaokul açma ihtiyacı nasıl oluşur? Bu soruların yanı sıra, mevcut okulların kapatılması durumunda yaşanacak izin alma vb. sorunlara dikkat çekildi. Bazı müdürler, okulların öğrenci birleşimine gidebileceğini ama kurumların kapatılmaması gerektiğini ifade etti. Kısaca söyleyecek olursak, okul birleştirmelerinin yalnız mali açıdan değil ihtiyaçlar doğrultusunda da tartışılması gerekiyor.

Sık karşılaştığımız bir başka görüş ise liseleri çeşitlendirmek. Örneğin, sağlık, ticaret, bilgisayar, kuyumculuk gibi branşları kapsayan bir meslek lisesi ihtiyacı var. Ayrıca, liselerde bir tür branşlaşmaya gidilmesi de faydalı olabilir. Yani, mevcut liselerin sözel, sayısal, eşit ağırlık, yabancı dil gibi branşlarda uzmanlaşması ve o alanlarda öğrenci yetiştirmesi, toplumun eğitim ihtiyaçlarına daha uygun bir yapılanma olabilir.

Hem çeşitlendirmenin başka bir ayağı hem de günümüz dünyasının bir gerçeği olarak, Ermeni okullarında daimi çevrimiçi eğitimin mümkün hâle gelmesi gerekmektedir ve birçok konuda olduğu gibi, bu konuda da yasal zemine ihtiyaç

duyulmaktadır. Böylece, fiziksel mesafeye bağlı kalmaksızın bu okullara devam mümkün hâle gelecektir. Türkiye’de sadece İstanbul’da Ermeni okulu olduğu düşünülecek olursa, düzenli çevrimiçi eğitim, İstanbul dışındaki Ermeni çocuklar için de eğitimde fırsat eşitliği yaratacaktır.

REFORM PAKETİ

Yukarıda sıraladığımız sorunların çözümü bütünlüklü bir yaklaşımı gerektiriyor. Her bir sorunu tek tek çözmeye çalışmak karmakarışık olmuş bir yumaktan ipin ucunu bulmaya çalışmak gibi olacaktır. Onun yerine, her şeyi temelinden itibaren tekrar kurmak, daha kapsayıcı ve kalıcı bir çözüm sağlayacaktır. Bu da Ermeni okullarının (ve yanı sıra diğer azınlık okullarının) yeniden yapılandırılmasını gerektiriyor ki bu gerekliliğin ilk adımı, bu okulların hukuki statülerinin yeniden tanımlanmasıdır.

Hukuki statü

Yukarıda belirttiğimiz gibi, diğer birçok sorunun kaynağı olan hukuki statü sorunu, çözümün de başıdır, diğer önerilerin üzerine oturacağı zemindir. Hukuki statü sorununu çözecek olan adım, yasa marifetiyle bu okullara, bu okulların özellikleriyle uyumlu, devlet, özel ve yabancı okulların yanı sıra dördüncü bir statü tanımlamaktır. Söz konusu yasa, bütün Lozan azınlıklarını kapsayacak şekilde genel hükümler içerebilir ki bu da zaten Lozan Barış Antlaşması’nın uygulama yasası statüsünde olacak ve orada belirtilen soyut ilkelerin nasıl hayata geçirileceğini tarif edecektir. Fakat yönetmelik düzeyine indiğimizde, her bir azınlık grubunun sosyal ve demografik özelliklerini gözeten, ihtiyaçlarını karşılayan yönetmelikler çıkarılması daha uygun olacaktır. Her bir azınlık grubuna yönelik talimatname veya yönetmelik çıkarılması, geçmişte de emsalleri bulunan bir uygulamadır. Şöyle ki, zamanın hükümeti Kasım 1936’da bir ‘İstanbul Ermeni Okulları Talimatnamesi’ yayımlamış; Şubat 1976’da ise bunun yerini ‘Özel Ermeni Lise ve Ortaokulları Yönetmeliği’ ve ‘Özel Rum ve Ermeni Azınlık İlkokulları Yönetmeliği’ almıştır. Bunlar günümüzde kadük kalmıştır ama bu okullar için yeni bir statü belirlemek kaydıyla aynı kategorizasyon temelinde yeni yönetmelikler hazırlanabilir.

Bu yasa ve yönetmeliğin muhteviyatını da aşağıda değineceğimiz uygulamalar oluşturacaktır. Bahsedeceklerimiz, söz konusu yasa ve yönetmeliğin başlıkları veya maddeleri olarak da okunabilir. Başka bir deyişle, aşağıda sayacaklarımızın bu yasa ve yönetmelikte tanımlanması ve güvence altına alınması kalıcı bir çözümün ve iyileşmenin anahtarıdır. Şu hatırlanmalıdır ki bu raporda atıfta bulunduğumuz birçok sorunun kaynağı yakın veya uzak geçmişte çıkarılan kanunlardır. Bunlar ezelden gelip ebede giden uygulamalar değildir, dolayısıyla öyle kabul etmemek gerekir. Kanunla gelen kanunla değişebilir, yeter ki bunun için istek ve irade olsun.

Son derece önemli olan bir başka husus da bütün bu yasal metinlerin söz konusu topluluklarla istişare hâlinde, hatta ortak çalışmayla hazırlanmasıdır. Tecrübe göstermiştir ki yukarıdan sürpriz bir şekilde indirilen yasal düzenlemeler, sorun çözmek yerine başka sorunların doğmasına yol açmaktadır.

Mali düzenleme ve kamu desteği

Yeni tanımlanacak statüyle birlikte Ermeni (azınlık) okullarına MEB bütçesinden yıllık bazda düzenli bir pay ayrılmalıdır. Lozan Barış Antlaşması'nda azınlık kurumlarına kamu desteği konusunda muğlak bir durum olsa da 41. maddede bu kurumlara kamu bütçesinden kaynak aktarılacağı ve bu meblağın “alakadar müessesatın sahibi salahiyet mümessillerine” yani yetki sahibi temsilcilerine verileceği açıkça belirtilmiştir. Kaldı ki çelişkili durumlarda, yorum ve uygulama tercihinin haklardan, hakların genişletilmesinden yana kullanılması, günümüz azınlık ve insan haklarının, demokrasi standartlarının gereğidir. Ayrıca, söz konusu azınlık gruplarının da vergi veren vatandaşlar olduğu unutulmamalı. Dolayısıyla, vergi mükellefi her vatandaş gibi kamusal eğitim bütçesinden pay almaları, eşitlikçi ve adil bir uygulama olacaktır.

Söz konusu kamu kaynağını aktarmanın farklı yolları bulunabilir ancak okul başına sabit bir miktara ek olarak, öğrenci başına belli bir miktar kaynak ayrılması, hakkaniyete uygun bir yol olacaktır. Öğrenci başına aktarılacak kaynak, devletin kendi okullarında öğrenci başına harcadığı miktar kadar olabilir. Halihazırda Ermeni okullarında okuyan öğrenci sayısının 3000 civarında olduğu düşünülecek olursa, ortaya çıkacak meblağ bakanlık bütçesi içinde çok küçük bir rakama tekabül edecektir, fakat bunun dahi okullara aktarılması ciddi bir rahatlama sağlayacaktır. Bunlara ek olarak, azınlık okullarının elektrik, telefon, su, doğalgaz gibi giderleri için de kamu desteği verilmelidir.

Yeni tanımlanacak bu statüde azınlık okulları, kamu okullarının tabi olmadığı, vergi, harç vs. gibi hiçbir mali yükümlülüğe tabi olmamalıdır. Yasaya konulacak bir hükümle bu durum güvence altına alınmalı ve ileride doğabilecek dava, soruşturma, vb. risklerin önü kesilmelidir.

Öğrenci kaydı

Azınlık okullarında yalnız kendi azınlığına mensup Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının çocuklarının okuyabileceği kısıtlaması, kaynağını Lozan Barış Antlaşması'ndan alan bir uygulama olmadığından ve ayrımcı uygulamaların yolunu açtığından, kaldırılmalıdır. **Okul idareleri, kayıt kararlarında, hangi kriterlere göre öğrenci seçeceklerinde tamamen özgür bırakılmalıdır.** Bu okulların ders programını ve derslerin içeriğini bilen ve kabul eden herkes **teorik olarak çocuğunu bu okullara gönderebilmeli.** Öte yandan, genel olarak Ermeni toplumunda ve özel olarak okul idarelerinde, Ermeni kimliğinin korunmasındaki rolünden dolayı okulları herkese açma konusunda bir tedirginlik olduğunu da gözardı edemeyiz. Bu tedirginliği aşmanın yolu, okulların kontenjan belirleme, kademeli kayıt gibi enstrümanları kullanmasına imkân tanımak olabilir. Başka bir deyişle, okullar belli bir süre Ermeni toplumundan kayıt kabul edebilir, kontenjanlarının el vermesi durumunda, o süre sonunda kayıtları genele açabilirler. Fakat esas ilke, bu gibi uygulamaları okulların inisiyatifine bırakmak olmalıdır.

Aynı şekilde, vatandaş olmayanların bu okullarda okuyamaması kısıtlamasının da haklı bir gerekçesi yoktur. Vatandaş olmayanların diğer okullardan diploma alabiliyorken azınlık okullarından alamamaları, bir ayrımcılık örneğidir. Ermenistanlı ve Suriyeli veya başka bir ülkeden Ermeni çocukların Türkiye'de Ermenice eğitim alabilecekleri tek yer bu kurumlardır. İstanbul Gedikpaşa'da Ermenistanlı çocukların devam ettiği Hrant Dink Okulu vardır ama o okul da mevzuattaki engeller sebebiyle bu öğrencilere resmî diploma verememektedir. Bu çocukların Ermeni okullarına devamının kısıtlanması, eğitim haklarının ihlali manasına geldiğinden bu kısıtlamanın kalkması doğru olacaktır.

Eğitim kadrosunun ve idari kadronun yeniden yapılandırılması

Dönemden döneme değişen siyasi konjonktürün etkisiyle ihdas edilmiş; kayıt kararının, olması gerektiği gibi, müdürlere bırakılmasından ve TTKD öğretmenlerinin sicil amirliğinin de, yine olması gerektiği gibi, müdür başyardımcısından alınıp

müdürlere verilmesinden sonra görev tanımı muğlaklaşmış müdür başarımcılığı makamının devamı için bir neden yoktur. Konuştuğumuz müdürlerin büyük çoğunluğunda bu yönde bir mutabakat var. Müdürlerin idari işlerde yardımcıya ihtiyacı mutlaka olacaktır, fakat bu kişi veya kişileri kendileri seçebilmelidir.

Aynı özgürlük TTKD öğretmenlerinin seçiminde de olmalıdır. **Okul idareleri, TTKD dersleri için, aynı diğer derslerde olduğu gibi, istedikleri öğretmeni, devlet memuru şartı olmadan, eğitim kadrosuna katabilme olanağına sahip olmalıdırlar.** Okul idarelerinin bu konudaki tek endişesi, bu öğretmenleri kendileri seçmeleri durumunda, zaten zorda olan mali tabloya ek bir maaş yükü binmesidir. Dolayısıyla, *yukarıda zikrettiğimiz mali desteğin sağlanması koşuluyla*, okulun idareci ve öğretmenlerinden herhangi bir bölümünün devlet memuru olma şartı ortadan kaldırılmalı, bütün idarecileri ve öğretmenleri okul yönetiminin kendisi seçebilmelidir.

Ermenice bilen sınıf öğretmeni ve Ermenice Dili ve Edebiyatı öğretmeni açığı sorununun çözümü konusunda ise hem devlete hem de Ermeni toplumuna düşen yükümlülükler vardır. Fakat başlatılması gereken ilk proje, İstanbul'da, Batı Ermenicesi dilinde, vizyonu, Ermeni okullarına Ermenice Dili ve Edebiyatı öğretmeni yetiştirmek olan lisans program(lar)ı açmaktır. Türkiye dışında bu alanda eğitim veren bir yükseköğretim kurumuyla, bu programın açılması konusunda işbirliği yapılması, hatta ortak bir program açılması da gözden geçirilebilecek seçeneklerden biridir.

Bütün bunlar yapılırken, Ermeni toplumundan bir-iki kişiyle değil mutlaka bir heyetle ortak çalışma yürütülmelidir.⁷⁴ Yeri gelmişken şunu da söyleyelim; eksikliğini vurguladığımız ortak eğitim komisyonu, böyle çalışmaların ve işbirliklerin yürütülmesi için de gereklidir.

Böyle bir lisans programı oluşturuluncaya kadar başvurulacak bir başka yol da Türkiye dışındaki benzer programlara öğrenci göndermek olabilir. Bu kişilerin Türkiye'deki Ermeni okullarında görev yapmaları için diplomalarının tanınması konusunda kolaylık sağlayacak bir mevzuat hazırlanması gerekecektir.

⁷⁴ 2018 yılında Patrikhane'nin de içinde olduğu bir çalışma yapılarak, Marmara Üniversitesi bünyesinde, Ermenice Dili ve Edebiyatı ve Din dersi öğretmeni yetiştirecek bir bölüm kurulması önerisinin YÖK'e sunulduğunu ve fakat bu konuda henüz bir gelişme yaşanmadığını not edelim.

Fakat hem öğretim kadrosu ve diğer gereklilikler sağlanarak böyle bir bölüm açılması hem de Türkiye dışına gönderilecek öğrencilerin eğitimlerini tamamlamalarını beklemek görece uzun zaman alacak yollardır. Daha hızlı bir çözüm, Türkiye dışından Ermenice Dili ve Edebiyatı öğretmeni getirtmektir. Hâlihazırdaki mevzuatta da bunu peşinen engelleyen bir hüküm yoktur, fakat bürokratik gecikme olmaması da takdir edileceği üzere hayati bir husustur. Ermeni toplumuna düşense bu kişileri bulmak üzere kaynakları ve iletişim ağlarını mobilize etmektir ki burada bir kere daha eğitim komisyonu akla gelir, çünkü bu gibi işler de o eğitim komisyonunun görevleri arasında olacaktır.

Ermeni toplumuna düşen bir başka görev de sınıf öğretmeni yetiştirilmesi konusundadır. 2010'ların başında, üniversitelerin sınıf öğretmenliği bölümünde eğitim alan Ermeni öğrencilere çeşitli vakıflar tarafından burs verilmiş, ancak bu öğretmenlerin çoğu burs karşılığı olan görev sürelerini tamamladıktan sonra Ermeni okullarından ayrılmışlardır. Burs şartları ve ayrıntıları ayrıca düşünülme üzere bu uygulamanın tekrarlanması gerektiği konusunda bir fikir birliği vardır.

Müfredat ve ders materyalleri

MEB'in devlet okullarında okutulan ders kitaplarını basıp ücretsiz olarak dağıttığı göz önüne alınacak olursa, Ermeni okullarında Ermenice olarak okutulan ders kitaplarını da aynı şekilde hazırlayıp,⁷⁵ basıp, ücretsiz olarak dağıtması, hem Lozan Barış Antlaşması'nda hem de Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda esas kabul edilmiş eşitlik ilkesinin bir gereğidir. İşin pratik yanına bakacak olursak, 3000 öğrenci için basılacak kitabın bakanlık bütçesine getireceği ek yük yok mertebindedir. Daha evvel şikâyet konusu olan, kitaplarda Ermenice özel isimlere yer verilmemesinin de rasyonel ve pratik temelde bir açıklaması yoktur. Çocukların, özellikle de ilkokul çocuklarının kimliklerinin temsilini ders kitaplarında görmelelerinin pedagojik önemi göz önüne alınacak olursa, bu gibi kısıtlamalardan kaçınılması gerektiği aşikârdır.

75 Bu kitapları okulların bağlı bulunduğu vakıflar da kamudan bütçe desteği olarak hazırlayabilir ve Bakanlığın onayına sunabilirler.

Türkiye'deki Ermeni okulları çift dilli (*bilingual*) eğitim kurumlarıdır. Dolayısıyla, Türkçe, Ermenice, İngilizce gibi dil dersleri hariç diğer derslerin sadece tek bir dilde yapılacağına dair kısıtlama getirmek, bu okulların karakterine uymayacağı gibi aynı zamanda bir hak ihlalidir. 'Türkçe kültür dersi' olarak adlandırılan ama sadece Türkçe olması için herhangi bir neden olmayan tarih, coğrafya, sosyoloji gibi dersler çift dilli yapılabilir. Çocukların ve gençlerin dille kuracakları ilişkide ve o dile dair kavram dünyalarını ve kelime hazinelerini geliştirmelerinde önemli rol oynayan bu derslere Ermenice'nin entegre edilebilmesinin önündeki yasal engeller kaldırılmalı, tercih ve düzenleme okullara bırakılmalıdır. Pratik şartlar ve gereklilikler göz önüne alınacak olursa bu dersleri sadece Ermenice yapacak bir okul zaten olmayacaktır, fakat esas olan kısıtlamaları kaldırmak, insanları özgür bırakmaktır.

Eğitim komisyonu

İletişim, koordinasyon ve ortak sorunlara ortak çözümler arama amacıyla okullar arasında kurulacak daimi bir ortak eğitim komisyonu ihtiyacı olduğundan ve bunun yasal bir altyapısı olması gerektiğinden bahsetmiştik. Eğitim komisyonunun temel işlevi, Ermeni okullarını ortak bir eğitim stratejisi temelinde koordine etmek olacaktır. Komisyon aynı zamanda bu stratejinin tartışılacağı ve belirleneceği zemin olacaktır.

Azınlık okullarına ilişkin yeni statüyü belirleyecek yasada böyle bir komisyona da yer verilebilir; ilgili yönetmelikte de komisyonun kimlerden ve nasıl oluşacağı, görev ve yetkileri, bütçesi, çalışma esasları gibi pratik hususlar belirlenebilir. En akla yakın ve makul olan, komisyonun okul temsilcilerinden oluşmasıdır. Gerekli görüldüğünde veya proje bazında uzmanlardan da destek alınacaktır. Ders kitabı hazırlama, okulların yeniden yapılandırılması gibi konularda alt çalışma grupları da oluşturulabilir. Ayrıca, bu yapının daimi bir ofisi ve sekreteryası olması verimli çalışmasını sağlayacaktır.

Kritik bir husus da bu komisyonların kararlarını nasıl bir oy oranıyla alacağıdır. Birçok konuda oybirliği aramak, komisyonun pratik olarak kilitlenmesine yol açacak, komisyonu çalışamaz hâle getirecektir. Öte yandan, salt çoğunlukla karar

almak da okullar arası bölünmeyi ve okulların bir yarısının diğer yarısı üzerinde dengesiz hakimiyetini doğurabilir. Bu açıdan bakınca, üçte iki veya dörtte üç gibi nitelikli çoğunlukla karar alınabilir. Oylama sonucunda çıkacak kararın bağlayıcı olması, yasal mevzuatın buna göre düzenlenmesi gerekecektir.

Okul açılması, birleştirilmesi

Eğitim komisyonunun başlıca görev veya işlevlerinden biri de okul nicelik ve niteliklerini yeniden düzenlemek olacaktır. Bu komisyon, toplumun değişen nüfus yapısına ve ihtiyaçlarına göre yeni okul açılması, okulların birleştirilmesi ve meslek lisesi gibi Ermeni toplumunun hâlihazırda sahip olmadığı yeni türde eğitim kurumları açılması konularının tartışılacağı zemini ve mekanizmayı sağlayacaktır. Yasal mevzuatın da bütün bu yeniden yapılanmayı mümkün kılan şekilde olması gerekmektedir.

Yukarıda da söylediğimiz gibi yaşlı küçük öğrencilerin evlerine mümkün olduğu kadar yakın okullarda öğrenim görmeleri önemli olduğundan ilköğretim okullarının birleştirilmesine gerek yoktur. Öte yandan, beş lisenin daha gelişmiş binalara ve fiziksel şartlara sahip olacağı bir kampüste toplanması ve mesleki eğitim, fen-matematik, sosyal bilimler ve dil gibi branşlara göre ayrılması, somut bir proje olarak tartışmaya açılabilir. Böylece hem kaynaklar daha verimli kullanılabilir hem de öğrenciler ilgi ve yeteneklerine uygun daha fazla seçeneğe sahip olabilirler.

ERMENİ PATRIKHANESİ, ERMENİ TOPLUMU VE TEMSİLİYET

Türkiye Ermeni Patrikhanesi, etki ve yetki alanı zamanla genişlemiş olmakla birlikte, temelleri 15. yüzyılda atılmış kadim bir kurumdur.⁷⁶ Bu temelleri atan Osmanlı devletinin kendisi olduğu için de imparatorluğun son gününe kadar Patrikhane ve patrikler devlet tarafından muhatap alındılar. Patrikhane resmî bir kurum olarak tanındı ve daha da ötesi, çoğu zaman Osmanlı bürokrasisinin bir parçası gibi çalıştı. Bir parçası olduğu işler de dinî alanın çok ötesine geçiyordu. Örneğin, Ermeni Patrikhanesi, Ermeni toplumundan çeşitli vergilerin toplanmasında, orduya insan gücü temin edilmesinde, Ermeni toplumunun sorunlarının devlete iletilmesinde aracılık işlevini yerine getiriyordu. Buna paralel olarak da, 18. yüzyıl sonu, 19. yüzyıl başlarından itibaren Ermeni toplumunda etkisini hissettirmeye başlayan modernleşme ve aydınlanma hareketlerine kadar Patrikhane ve patrikler, iktidarı zaman zaman amira denen sarraf, tüccar ve saray teknokratı Ermenilerle paylaşsalar da Ermeni toplumunun devlet katındaki birincil temsilcileri ve Ermeni toplumu içinde de otorite figürü oldular.

Sözünü ettiğimiz zamanlarda, Batı'dan kaynaklanıp farklı fazlarla da olsa dünyanın çeşitli yerlerine ve toplumlarına yayılan akılçılışma, bilimsel düşünce ve metot, sekülerleşme fikirlerinin Osmanlı Ermeni toplumu üzerinde de etkili olması, Ermeni Kilisesi'nin ve Patrikhane'nin iktidarını ve temsiliyet yetkisini tamamen ortadan kaldırmamakla birlikte, kanaat önderliği söz konusu olduğunda Batı'nın üniversitelerinde eğitim almış entelektüeller gibi rakiplerle karşılaşmasına sebep oldu. Osmanlı Ermeni toplumu içinde 1830'lardan itibaren kilise, amiralar, esnaf ve yeni Ermeni entelektüellerin taraf olduğu toplumsal çatışma ve 1855-56 Kırım Savaşı sonrası Osmanlı devletinin müttefikleri olan Fransa ve Büyük Britanya'nın Osmanlı ülkesindeki Hıristiyanların durumunu iyileştirmek için yaptığı baskı,

⁷⁶ Ermeni Patrikhanesinin kuruluşu ve tarihi için şu kaynağa bakılabilir: Bardakjian, K. (1982). *The Rise of the Armenian Patriarchate of Constantinople. Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society* içinde. Benjamin Braude ve Bernard Lewis. (Der.) Holmes & Meier Publishers.

Ermenilerin ‘anayasa’, Osmanlı devletinin ‘nizamname’ dediği bir belgenin devlet tarafından da onaylanarak 1863’te yürürlüğe girmesiyle sonuçlandı.⁷⁷ Osmanlı Ermeni toplumunun iç işleyişini, eğitsel, medeni, dinî ve sosyal işlemlerini düzenleyen bu belge, patriğin ve Patrikhane’nin yetkilerini kısıtlamakla ve sivilin kontrolüne tabi kılmakla birlikte, her ikisinin de temsilcilik vasıflarını tanıyor, görev ve yetkilerini yazılı bir belgeye dayandırıyor. Bu nizamname, sivil kurulların denetimini ve toplumun temsiliyetini dinî bir figür olan patriğe vermekle birlikte, patriği sivilin seçimine, denetimine ve hatta azline tabi bir pozisyona oturtarak ortaya denge-fren mekanizmaları olan, sivil-dinî şeklinde karma bir yapı ortaya çıkarmıştı.

Türkiye Cumhuriyeti’ne geldiğinde ise devlet tarafından Patrikhane’ye karşı muallak bir yaklaşım geliştirildi. Cumhuriyet, ne 1863 Nizamname-si’ni kendi hukuk mevzuatının bir parçası hâline getirdi ne de Patrikhane’yi ve Patrikhane’nin görev, yetki ve sorumluluklarını tanımlayan başkaca bir yasa çıkardı. Böylece Ermeni Patrikhanesi günümüze kadar gelen süreçte yasal bir zeminden yoksun kaldı.⁷⁸ Başka bir deyişle, Patrikhane’nin hiçbir tüzel kişiliği yok ve yasal açıdan bakıldığında böyle bir kurumun varlığından bahsedemiyoruz. Tüzel kişiliği olmadığı için de Patrikhane kurum olarak idari veya iktisadi bir işlemde bulunamıyor, diğer Ermeni kurumları üzerinde de yasal bir yetkisi bulunmuyor.

Öte yandan, yasal zemin yokluğuna rağmen, Cumhuriyet tarihi boyunca, günümüze kadar gelen süreçte hükümetler ve bürokrasi fiiliyatta patriklerin şahsına Türkiye Ermenilerinin temsilcisi muamelesi yapageldi. Patrik, bir gerçek kişi olarak, kağıt üstünde Kumkapı Meryem Ana Kilisesi Vakfı’nın maaşlı elemanı olarak gözükmüyor. Hâlihazırdaki Patrik Sahak II Maşalyan, devletin Ermenileri dinî bir topluluk, patriği de o dinî topluluğun lideri olarak gördüğünü şöyle

⁷⁷ Bu belgelerin muadilleri Rum ve Yahudi milletleri için de kabul edilip yürürlüğe girdi.

⁷⁸ Ermeni Patrikhanesi’nden bahsediyoruz ama söylediklerimiz Rum Ortodoks Patrikhanesi, Yahudi Hahambaşılığı gibi dinî kurumlar için de büyük ölçüde geçerlidir.

de,⁷⁹ devlet, aynı Osmanlı döneminde olduğu gibi, yalnız dinî değil sosyal ve siyasi mevzularda da patriği muhatap kabul ediyor, kendisiyle Ermeni toplumlarının sorunlarını görüşüyor, kendisini millî ve dinî bayramlardaki kutlamalara Ermeni toplumunun temsilcisi olarak davet ediyor. Böylece, hem Patrikhane'nin ve patriğin yasal ve fiili durumuna hem de Türkiye Ermeni toplumunun tanımına ve konumuna dair ikircikli, belirsiz, tutarsız bir hâl ortaya çıkmış oluyor. Patrik Maşalyan bu durumu şöyle ifade ediyor:

“Laik devlet karşısında biz, dinî bir cemaatin dinî başkanı olarak duruyoruz. Böylece bütün cemaat dinî alana sıkışmış oluyor ve devlete ulaşmasının tek yolu bu dinî yol ve bu anlamda elbette orada sıkıntılar başlıyor. En temelde başlayan sıkıntı cemaatin ne olduğu, Ermeni toplumunun ne olduğu, bu toplumun örgütlenmesinin devlet karşısındaki, Türkiye'deki genel toplumdaki yerinin ne olduğunun açık seçik belirlenmemesi, duruma göre çözümler üretilmesi, en büyük sorun.”

Bu fiili durum içinde, gerek seçilmiş farklı hükümetler gerekse de bürokrasi, patriklerden yazılı olmayan bazı sınırlar içinde çalışmalarını bekliyor. Genel hatlarıyla söylemek gerekirse, patriklerden beklenen, Ermeni toplumunun sorunlarını sözlü olarak yetkililere bildirmeleri, onlardan gelecek cevabı ne kadar uzun sürerse sürsün beklemeleri ve çıkan sonucu kabullenmeleri, bunun ötesine geçerek ulusal veya uluslararası mahkemelerde hak arama yoluna gitmemeleridir.⁸⁰ Patrik Maşalyan da devlet idarecilerinin dava açılmasından, özellikle de uluslararası mahkemelerde dava açılmasından hoşlanmadıklarını, bunu ülkeye ihanet gibi algıladıklarını söylüyor.

Burada açıkça görülüyor ki devlet yetkilileri, çok uzun bir geçmişi olan ‘işbirlikçi azınlıklar’ imajını hak arama faaliyetlerinin önüne bir set olarak koyuyorlar. Bu imajı bir sindirme aracı olarak kullanıyorlar. Fakat bu sindirmenin tek kaynağı devlet yetkilileri de değil. Kamuoyu da dolaylı diyebileceğimiz bir şekilde bir sindirme unsuru olarak karşımıza çıkıyor. Şöyle ki, kamuoyunda ‘üretkar ve talepkâr’ bir şekilde görünecek patriğin (aslında sadece onun da değil herhangi bir Ermeninin) Ermenilere karşı nefret söylemini yükselteceğinden endişe ediliyor.

79 Kendisiyle 18.05.2022 tarihinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nde yapılan görüşme. Bu metinde kendisinden yapılan alıntılar, başka bir kaynak gösterilmemişse, bu görüşmedeki ifadeleridir. Raporun bu bölümü, büyük oranda, Sahak Maşalyan ile yapılan görüşmeye dayanılarak hazırlanmıştır.

80 Zaten yukarıda zikrettiğimiz tüzel kişilik sorunundan dolayı bir kurum olarak Patrikhane'nin değil, bir kişi olarak patriğin dava açması söz konusu olabilmektedir.

Patrik Maşalyan, dava açmak gibi yöntemlerle öne çıkacak, medyada böyle yanıtılacak bir patriğin Ermenilere karşı nefret söylemini körükleyeceğini, patrik olan kişinin de bu riski alamayacağını söylüyor. Ermeni'nin hain olduğuna dair söylemin ilkokul sıralarından başlayarak insanlara aşılındığını hatırlatıyor. Bunun sonucu olarak da Ermeni toplumu üyeleri cumhuriyet tarihi boyunca çoğu zaman kendi kabuklarına çekilerek yaşadılar. Bu noktadan devamla Patrik Maşalyan 'devletle çatışan patrik' görüntüsünün Ermeni toplumu içinde de rağbet görmediğini, örneğin patriğin herhangi bir konuda dava yoluyla hak araması durumunda, kendisinin "entelektüeller" olarak tanımladığı kısıtlı bir kesim hariç, Ermeni toplumundan destek bulamayacağını belirtiyor: "Kısacası ne devlet ne de cemaatin ileri gelenleri, hayırseverleri, devletle çatışmaya girecek ya da o çatışma görüntüsünü verecek, devlete meydan okuyormuş gibi duracak bir patrik istemiyorlar ve Patrikler de böyle seçiliyor zaten. Yani o süzgeçten, o filtreden geçtikten sonra buraya patrik olabiliyorsunuz." (Vurgu eklenmiştir.)

Patriğin çalışabileceği, talepte bulunabileceği alanların da 'görünmez', şifahi olarak bildirilen sınırları vardır. Patrikhane'nin statüsü ve tüzüğü gibi, genel yapıyı tanımlayacak, Patrikhane'nin ve Ermeni toplumunun devletle ve birbirleriyle olan ilişkilerinin niteliğini belirleyecek temel düzenlemelerle ilgili talepler ya "biz buna bakalım" denilerek sürüncemede bırakılıyor ya da patriklerin "o konulara dokunmamaları", o konularda senelerce bir değişiklik olmadığı gibi gelecekte de olmayacağı, olabilecek taleplerde bulunmaları söyleniyor. Patrik Maşalyan devlet görevlileri tarafından iyi karşılandıklarını fakat yeterli kamuoyu baskısı olmadığı için devletin vermek istemediğini vermediğini, sonuçta ortaya bir kısır döngü çıktığını söylüyor.⁸¹

Bütün bunları bir araya getirdiğimizde ortaya çıkan genel manzara şudur: Patrikhane kurum olarak silinmiş, patrikler de kişi olarak büyük ölçüde etkisizleştirilmiş, varlıkları neredeyse sembolik, törensel bir seviyeye, görüntüyü kurtarmak için kullanılan bir meşruiyet üretme aracına indirilmiştir. Patrikler, Ermeni toplumunun

81 Patrik Maşalyan, devletin Ermeni ve Rum patrikhanelerine, Yahudi Hahambaşlığı'na tüzel kişilik vermemesinin sebeplerinden biri olarak, muhtemel mülkiyet davalarını gösteriyor. Devlet bu kurumlara tüzel kişilik tanırsa Osmanlı zamanında uhdelinde bulunan kilise, manastır ve okul arazileri için bu kurumların devlete dava açması mümkün hâle gelecektir, diyor. Patrik Maşalyan'ın belirttiği bir başka sebep ise bu kurumlara tüzel kişilik tanınması durumunda bunun diğer dinî topluluklar, özellikle de Aleviler ama onların yanı sıra tarikatlar için de tüzel kişilik talep etme yolunu açacak olmasıdır.

oyuyla seçiliyor olsa da, devlet, bir örneğini aşağıda son seçim krizini ele alırken anlatacağımız üzere, istemediği kişinin seçilmemesi için birçok yöntem kullanarak çeşitli engeller koyuyor, bulamazsa yaratıyor. Velhasıl, patrikler seçimle geliyor ama konan tahditler sebebiyle o seçimlerin toplumun hür iradesini yansıttığı tartışmalıdır. Ayrıca, patrik devlet tarafından kendisi için fiilen çizilmiş dar sınırlar içinde çalışabiliyor.

Ermeni toplumuna baktığımızda ise Patrikhane'nin Türkiye Ermenilerinin resmî temsilcisi olması gerektiğine dair bir fikir birliği olduğunu söylemek mümkün değil. Patrikhane nihayetinde dinî bir kurum, patrik de dinî bir figür. Bunları Ermeni toplumunun resmî temsilcisi olarak kabul etmek, Ermeni toplumunu dinî kimliğe sıkıştırmak demek olacaktır. Hâlbuki, Ermeniler arasında Patrikhane'nin temsil ettiği Apostolik mezhebinden farklı mezheplere mensup olanlar olduğu gibi, ateist olan veya dindar olmayan Ermeniler de tabiatıyla mevcuttur. Son 10-15 yıldır gündemde olan, geçmişte Müslümanlaştırılmış Ermenilerin bugün yaşayan toplumları böyle bir eşitlemeyi daha da tartışmalı hâle getirmektedir. Kaldı ki Ermeni Patrikhanesi'ni Türkiye Ermenilerinin resmî temsilcisi olarak kabul etmenin, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda yazılı laiklik prensibiyle bağdaşmayacağı da açıktır. Benzer şekilde, patriğin sivil alan olarak tanımlanan din dışı alanlara müdahalesi veya o alanlarda roller alması da Ermeni toplumunda üzerinde fikir birliği olan bir konu değildir. Örneğin, yüzde vermek mümkün olmasa da, patriğin eğitim, okullar gibi din dışı alanlara müdahale etmesini doğru bulmayan geniş bir kesim vardır. Diğer yandan, Türkiye Ermeni Patrikhanesi'nin Türkiye'deki Apostolik Ermenilerin dinî ve ruhani temsilciliği, dolayısıyla, bu grubun dinî hayatıyla ve kurumlarıyla ilgili sorunlar söz konusu olduğunda muhatap alınması gereken birincil makam olduğu konusunda bir şüphe yoktur.

Peki, Ermeni toplumunun devlet katında bir başka temsiliyete ihtiyacı var mıdır? Bu konuda da Ermeni toplumu içinde bir fikir birliği gözlemlenmiyor. Kimileri Patrikhane dışında sivil bir temsiliyet olması gerektiğini düşünürken, kimileri Ermenilerin sorunlarının devlet-vatandaş ilişkisi içinde çözülmesi gerektiği fikrindedir. Eğer sivil bir temsiliyet olacaksa bu temsiliyetin nasıl ve kimler tarafından hayata geçirileceği, takip eden sorudur. Öte yandan, devlet, en büyük vakıf olarak kabul edilen Yedikule Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı olan kişiye, aynı patrik örneğinde olduğu gibi, fiilen bir çeşit toplum lideri muamelesi yapagelmiştir. Kaynağını ve meşruiyetini nereden aldığı belli olmayan bu

uygulamanın hâlihazırda hiçbir yasal zemini bulunmamaktadır. Bu hastane vakfının başkanı, toplumdan sadece o hastaneyi yönetmek için yetki alır.⁸² Bunun ötesindeki roller emrivakidir.

PATRİK SEÇİMİ SORUNU

Yukarıda zikrettiğimiz 1863 Nizamnamesi, patrik seçimini de ayrıntılı biçimde düzenliyordu; patrik, halkoyuyla seçilen temsilcilerden oluşan Genel Meclis tarafından seçiliyordu. Cumhuriyet döneminde bu nizamnamenin fiilen uygulamadan kaldırılması sebebiyle patrik seçimlerinin nasıl yapılacağı konusunda da yasal bir boşluk ortaya çıktı. Cumhuriyet dönemine baktığımızda, Mesrop I Naroyan'ın 1927'de 1863 Nizamnamesi kurallarına göre patrik seçildiğini görüyoruz. Onun ölümünün ardından, 1944'ten 1951'e kadarki dönem, Ermeni toplumu içinde bölünmenin, gerginliklerin yaşandığı bir dönem oldu. Bu dönemde Kevork Aslanyan seçim olmadan patrik kaymakamı olarak görev yaptı ama Ermeni toplumu içinde kabul görmedi.⁸³ 1951'de ise Karekin Haçaduryan, Demokrat Parti iktidarının çıkardığı bir kararname yoluyla patrik seçildi. 1961, 1990, 1998'deki patrik seçimleri de o gün iş başında bulunan hükümetlerin çıkardığı talimatnamelerdeki kurallar çerçevesinde yapıldı. Fakat her defasında, çıkarılan talimatnamenin o seçime özel olduğunun, ileriye dönük hiçbir hukuki sonuç doğurmayacağını ve taahhüt içermediğinin altı özenle çizildi. Böylece, devlet kendini hiçbir kalıcı kural ve düzenlemeyle bağlamamış; aşağıda örneğini göreceğimiz üzere, istediği zaman, istediği şekilde, istediği şartlarda yeni talimatnameler çıkarma olanağını elinde tutmuş oluyordu. Ayrıca, bu durum, her patrik seçimi döneminde Ermeni toplumunu tekrar tekrar devletin kapısına gelmeye mecbur bırakıyordu. Başka bir deyişle, Ermeni toplumu devletten icazet almadan patrik seçimi yapamaz hâle getirildi.

Patrikhane'ye ve patrik seçimine dair başı sonu belli, yazılı ve kalıcı bir yasal mevzuat ve düzenleme olmamasının sonucunu 2019'daki son patrik seçiminden evvel yaşanan ve on seneden fazla süren krizde de gördük. Şu an makamda bulunan

⁸² Üstelik, vakıflar bölümünde açıkladığımız üzere, son seçim yönetmeliği hastane seçimlerini diğer vakıf seçimlerinden ayırarak ertelemiştir. Böylece, diğer vakıf yönetimleri seçilirken, liderlik iddiasında olan vakfın yönetim kurulu ve başkanı halkın onayını almamış olacaktır.

⁸³ Bu dönemin ayrıntıları için şu kaynağa bakılabilir: Suciyan, T. (2018). *Modern Türkiye'de Ermeniler: Soykırım sonrası Toplum, Siyaset ve Tarih*. Aras Yayıncılık.

Sahak II Maşalyan'dan önceki patrik Mesrop II Mutafyan, 2007 yılının sonlarından itibaren nörolojik bir rahatsızlığa yakalandı. Bu hastalık sebebiyle ilk önce görevini yerine getiremez hâle geldi ve bir süre sonra da bitkisel hayata girdi. Bu durumda nasıl bir yol izlenmesi gerektiğine dair Türkiye Ermeni toplumunda bir fikir ayrılığı ortaya çıktı, çünkü patrikler, istifa etmedikleri veya azledilmedikleri sürece, ömür boyu görev yapmak üzere seçilirler. Yukarıda zikrettiğimiz durumda bir istifa veya azil söz konusu değildi ve teknik olarak Patrik Mutafyan ölmemişti. Ermeni toplumunda kimileri bu durumda bir 'eş patrik' seçilmesi gerektiğini düşünürken, kimileri de böyle bir makam ve unvan olmadığını, yapılması gerekenin yeni patrik seçimi olduğunu ileri sürdüler. Böylece, biri patrik diğeri 'eş patrik' için olmak üzere, Ermeni toplumundan devlete iki farklı başvuru gitmiş oldu. Devlet ise, bu anlaşmazlıktan yararlanarak, o zamana kadar hiç öncülü olmayan bir unvan uydurdu ve sadece ruhaniler tarafından seçilecek bir 'patrik genel vekili' ile yola devam edilmesi talimatını verdi. Bu talimat, ayrışan iki talebin en önemli ortak noktası olan halk seçimini iptal etmiş oldu. Başepiskopos Aram Ateşyan, Ermeni toplumuyla istişare etmeksizin bu talimatı sahiplendi ve Ruhani Kurulu toplayarak, kendisini 2010 yılında 'patrik genel vekili' olarak seçti. Böylece yaklaşık on yıl sürecek gergin bir dönem başlamış oldu, çünkü Ermeni toplumu içinde bu emrivakiyi kabul etmeyenler vardı. Bu süreç boyunca Ermeni toplumu tarafından yapılan seçim girişimleri, devlet tarafından Mesrop Mutafyan'ın henüz hayatta olduğu gerekçesiyle bloke edildi, ta ki Mart 2019'da Mutafyan hayatını kaybedene kadar.

O tarihten sonra prosedür işletildi ve yine sadece o seçimde geçerli olmak üzere bir talimatname yayımlandı. Fakat, devlet daha evvelki talimatnamelerde olmayan bir şartı, "İstanbul Ermeni Patrikhanesine mahsus episkoposlar sınıfından olmak" şartını adaylık şartları arasına ekledi.⁸⁴ Bu ifade, cumhuriyet döneminde yayımlanmış talimatnamelerde yoktu ama 1863 Nizamnamesi'nden aynen alınmıştı. "Mahsusluk"tan ne kastedildiği tartışma konusu oldu. Kimi yazarlar bu tabirin 1860'ların tarihsel bağlamı ve Ermeni Kilisesi'nin kendi yapılanması içinde Eçmiadzin Katolikosluğu'nca takdis edilmiş episkoposlardan olmak manasına geldiğini açıklasalar da,⁸⁵ devlet ve Ermeni toplumu içinde seçimi yürüten ve seçim sonucunda patrik olacak olan Sahak Maşalyan ve Müteşebbis Heyet, mahsus

⁸⁴ <https://www.agos.com.tr/tr/yazi/22949/icisleri-nin-patrik-secimi-talimatnamesi-tartisma-yaratti>

⁸⁵ <https://www.agos.com.tr/tr/yazi/22968/Patrikhaneye-mahsus-episkoposlar-ile-ne-kastediliyor>,
<https://www.agos.com.tr/tr/yazi/22998/tekrar-istanbula-mahsus-episkoposlar-uzerine>

olma hâlini ilk rahiplik takdisinin İstanbul Ermeni Patrikhanesi tarafından yapılmış olması şeklinde yorumladılar. Cumhuriyet tarihi boyunca unutulmuş bu şartın 2019’da hatırlanmasının arkasında yatan asıl sebep ise Türkiye dışında bulunan ve özellikle Malatya doğumlu, Ermenistan Gugark Bölgesi ruhani önderi Başepiskopos Sebuğ Çulçıyan gibi devletin patrik olarak görmek istemeyeceği kimi aday adaylarının önünü kesmekti. Nitekim, öyle de oldu. Birçok aday adayı seçime girmeden elendi. ‘Mahsusluk’ şartını yerine getiren Almanya Ermenileri dini önderi Karekin Bekçıyan’ın talimatnameyi protesto ederek seçime girmesiyle birlikte, Aram Ateşyan ve Sahak Maşalyan’ın katılımıyla gerçekleşen iki adaylı seçim sonucunda Sahak Maşalyan patrik seçildi.

Burada çok kısaca özetlemeye çalıştığımız bu kriz, devletin patrik seçiminde kalıcı bir yasal düzenlemeyle elini bağlamadan, anın şartlarına göre keyfi biçimde kural koyma tutumuna tam bir örnek oluşturdu. Cumhuriyet tarihi boyunca devletin yürütme organı tarafından hiçbir zaman resmen tanınmamış 1863 Nizamnamesi, muhtemelen Ermeni toplumu içinden birilerinin sufle vermesiyle de, 2019 yılında birdenbire patrik adaylık şartlarının kaynağı oldu.

Patrik Maşalyan’ın, patriğin halk tarafından seçilmesini doğru bulmadığını da not edelim. Maşalyan’a göre, din adamlarından ve “toplum işlerine ve adaylara hakim sivillerden” oluşacak karma bir meclisin patriği seçmesi daha sağlıklı olacaktır. Bu konuya çözüm önerileri kısmında geri döneceğiz ama şimdilik, bu karma mecliste yer alacak sivillerin hangi objektif kriterlere göre seçileceğinin de ayrıca cevaplanması gereken bir soru olduğunu, bunun da çeşitli ihtilaflara yol açacağını belirtelim. Ayrıca, çok önemli bir ölçüt olarak şunu da eklemek gerekir ki görev, yetki ve temsil alanlarının dinî alanla sınırlandırılması durumunda patriğin sadece din adamları tarafından seçilmesinde bir mahsur olmaz ama fiilen bütün Ermenilerin temsilcisi olarak kabul edilen bir makama oturacak kişi bütün Ermeniler tarafından seçilmelidir.

Anayasa Mahkemesi Kararı

Bu süreçte Türkiye Ermeni toplumundan Ohannes Garbis Balmumcuyan ve Levon Berç Kuzikoğlu, 30 Ekim 2014’te patrik seçimi yapılması taleplerinin engellenmesinin din özgürlüğünün ihlali olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi’ne (AYM) bireysel başvuruda bulundular. AYM, bu dava hakkındaki gerekçeli kararını 22 Mayıs

2019’da verdi ve seçimi bloke etmenin dinî özgürlüklerin ihlali olduğuna hükmetti.⁸⁶ İhlal hükmünün ötesinde, AYM’nin bu kararı hem Ermeniler hem diğer azınlıklar için çok önemli saptamalarda bulunmuştur. Öyle ki, bu karar Türkiye’deki ‘Lozan azınlıklarına’ dair cumhuriyet tarihi boyunca alınmış en önemli yüksek yargı kararıdır denebilir. Bu kararın ayrıntılı bir değerlendirmesini yapmak bu raporun kapsamı dışında olsa da, AYM’nin temel tespitlerini özetlemek, hem Patrikhane’nin yasal statüsü hem de patrik seçimi sorunlarının çözümünde yol gösterici olacaktır.

AYM’nin bu kararıyla hatırlattığı birincil evrensel ilke, “din özgürlüğüne yapılan müdahalenin, zorunlu bir toplumsal ihtiyacı karşılamıyorsa ya da zorunlu bir toplumsal ihtiyacı karşılamakla birlikte orantılı değilse demokratik toplum düzeninin gereklerine uygun bir müdahale olarak değerlendirilemeyeceğidir” (kararın 93. fıkrası). AYM, “Din özgürlüğü, dini toplulukların devletin keyfi müdahalesinden uzak bir şekilde örgütlenmesini de içerir. Buna göre devlet dini toplulukların iç işlerine demokratik bir toplumda zorunlu değilse karışmaktan kaçınmak zorundadır” diyerek normu ortaya koymuştur. Ayrıca AYM, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne (AİHM) referansla, içerisinde anlaşmazlık olan bir toplumda devletin taraf olmasını veya o toplumun bütününe tek bir liderliğe tabi olmaya zorlamasını özgürlüklerin ihlali olarak niteliyor ki bu, tam da yukarıda belirttiğimiz ‘patrik genel vekilliği’ dayatmasını işaret eden bir tespittir. Üstüne üstlük, patrik genel vekilliği Ermeni toplumundan gelen bir talep de değildir. Ermeni toplumu içinden patrik ve ‘eş patrik’ seçmek üzere iki farklı başvuru yapılmıştı ama sadece Ruhani Kurul üyelerinin inisiyatifleriyle belirlenen patrik genel vekilliği iki başvurunun da en önemli noktası olan halk seçimini devre dışı bırakıyordu. Halbuki, AYM’nin devlete biçtiği rol, toplum içi anlaşmazlıklarda taraflar arasında diyalog yolunu aramaktır:

“Eldeki başvuruda ise idare, meselenin diyalog yoluyla çözümlenmesi imkanını araştırmamıştır. Daha genel olarak devlet Ermeni kanaat önderleri, din adamları, entelektüelleri ve diğer toplumsal kesimleri bir araya getirerek meselenin *Ermeni gelenek ve görenekleri ile dinsel gerekliliklerine uygun bir biçimde* çözümlenmesi için politikalar geliştirmemiştir. Bunun yerine idare, kendi çözüm önerisini uygulatarak Ermeni cemaatinin inanç uygulamaları konusunda hangi tarzda hareket edilmesinin daha yerinde olduğunu belirlemiş olmaktadır” (126. fıkra, vurgu eklenmiştir).

⁸⁶ <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/17354>

Mahkemenin Ermeni gelenek ve göreneklerine yaptığı vurgu da, Ermeni toplumunun sorunlarının çözümünde devletin izlemesi gereken yola dair önemli bir referans olarak es geçilmemelidir.

AYM, “temel bir hak ve özgürlüğe yapılan müdahalenin süreklilik kazanarak ulaşılabilir ve öngörülebilir hale gelmesi[nin], müdahalenin dayanağı olan kamu gücü işlemini bir ‘kanun’ haline getir[meyeceğini]” (78. fıkra) ve devamla “Anayasa’nın 13. maddesine göre temel hakların sınırlandırılması için mutlaka kanuna ihtiyaç” (80. fıkra) olduğunu vurguluyor. Oysa, elimizdeki davada “başvurucuların din ve inanç özgürlüğünü sınırlandıran söz konusu yetkinin dayanağı olacak şekilde Anayasa’nın 13. maddesinin aradığı anlamda kamu gücünü kullanan organların keyfi davranışlarının önüne geçen ve kişilerin hukuku bilmelerine yardımcı olacak, erişilebilir, öngörülebilir ve kesin nitelikte bir kanun[i] hüküm” yoktur. *Dolayısıyla, patrik seçimlerinde gerek seçim talimatnamesi gerek idari işlem yoluyla daha evvel konulmuş kurallar, idare tarafından talep edilmiş uygulamalar, ne zaman ihdas edilmiş olursa olsun, eğer insan hak ve özgürlükleriyle çeliyorsa bugün geçerli sayılmak, kabul edilmek zorunda değildir.* Bu özgürlüklere getirilecek sınırlamalar zorunlu bir ihtiyacı karşılar nitelikte, ölçülü olmalı ve ancak kanun yoluyla yapılmalıdır. Böyle bir kanun olmadığı için de idarenin Patrikhane’ye ve patrik seçimine müdahaleleri hep keyfi olagelmıştır.

AYM’nin bu gerekçeli kararı, devlete biçtiği rol ve Ermeni toplumunu konumlandırması açısından Türkiye’nin azınlık politikaları bağlamında oldukça ileri bir anlayışı yansıtır. AYM, bu kararıyla geniş bir imkân ve ufuk açmıştır. Fakat, bu karar kullanılmaz, bu karara atıfta bulunulmazsa bu kararın faydası görülemez. Burada da genel olarak Ermeni toplumuna, özel olarak da hukukçulara iş düşmektedir. Kamu otoritesiyle olan ilişkilerde bu karar ve karardaki tespitler bir referans noktası olarak daima hatırlatılmalıdır. Sonuçta, söz konusu olan Türkiye Cumhuriyeti devletinin en üst mahkemesidir.

PATRİKHANE’NİN DİĞER SORUNLARI

Din adamı yetiştirilmesi

Rahip olarak ilk takdislerinden sonra kilise hiyerarşisinde üst düzey ruhban olmak isteyen Ermenilerin hâlihazırda Türkiye Cumhuriyeti’nde devam edebilecekleri bir yüksek teoloji okulu mevcut değildir. Bu tip bir yüksek öğrenim almak isteyenler yurtdışındaki ruhban veya ilahiyat okullarına gitmek durumundalar. Bu da hâliyle bazı zorluklara sebep olmakta ve finansman ihtiyacı yaratarak bu alanda ilerlemek isteyenlerin önünde bir engel oluşturmaktadır. Öte yandan, Patrik Maşalyan, buradaki esas sorunun din adamlığının revaçta olmaması, genç kuşaklar içinde din adamı olmak isteyenlerin, dolayısıyla ruhban okulunda okuyacak öğrencilerin bulunmaması olduğunu söylüyor. Eğitim açığını Patrikhane bünyesinde açtıkları kurslarla kapatmaya çalıştıklarını, ruhban okulu taleplerinin olmadığını, asıl sorunun öğrenci yetersizliği olduğunu sözlerine ekliyor. Bu sorunla ilişkili ikinci bir husus olarak da din adamı yetiştirecek öğretmen/akademisyen yokluğunu belirtmek gerekir.

Kiliselerin onarılması ve yeniden ibadete açılması

20. yüzyıl başında idaresi altında irili ufaklı 2000 kadar kilise olan İstanbul Ermeni Patrikhanesi’ne günümüzde bağlı olan kilise sayısı İstanbul’da 33, Diyarbakır’da 2, Kayseri’de 1, Vakıflıköy’de 1, İskenderun’da 1 olmak üzere toplam 38’dir.

Cumhuriyet tarihi boyunca kiliselerin onarılması meşakkatli bir iş oldu. Yöneticiler ve din adamları o durumu, “Bir çivi çakmak için dahi izin almak zorundaydık” diye anlatıyorlar. Bugün ise kiliselerin onarılmasıyla ilgili mevzuattan ve resmî uygulamalardan yana belirgin bir şikâyet mevcut değil. Patrik Maşalyan’ın dediğine göre, sorun olan kilise binaları değil, kimi vakıfların uhdesinde bulunan ve tarihî eser konumunda olan konutlar ve kapatılmış okul binaları gibi yapılar. Bunların restorasyonu çok yüksek maliyetli olduğu için vakıflar tarafından onarılmıyor ve bu yapılar atıl vaziyette çürümeye terk edilmiş durumdadalar.

Anadolu sathında ise tarihî eser konumunda bulunan, çoğu harap, kimisi restore edilmiş birçok Ermeni kilisesi bulunmaktadır ve bunların çoğu, Van Ahtamar Kilisesi gibi, Ermeni Patrikhanesi’nin mülkiyetinde ve yönetiminde değildir. Bunlar

ya Ahtamar örneğinde olduğu gibi müzedir veya Malatya Taş Horan Kilisesi örneğindeki gibi kültür merkezi veya kütüphane gibi tesislerdir ya da özel mülkiyet altında bulunmaktadır. Bunların çoğunda ibadet söz konusu değilken bazılarında senede bir gün ibadete izin verilmektedir. Patrik Maşalyan, bu tarihî kiliseleri restore etmenin, bakımını yapmanın ve korumanın Ermeni Patrikhanesi'nin kaynaklarını aşan bir iş olduğunu söylüyor ve Ahtamar Kilisesi veya Malatya Taş Horan Kilisesi gibi örneklerin şu anda olduğu gibi devletin veya yerel yönetimlerin koruması altında olmasının daha uygun olduğu görüşünü dile getiriyor. Fakat, restore edilmiş kiliselerde ibadet ve ayin imkânlarının kısıtlı olduğunu, bu konuda daha "müsamahakâr" davranılabileceğini de sözlerine ekliyor.

Bütün bunlar bir yana, tarihî kiliselerin bugün bazı kamu kuruluşlarının ve özel şahısların mülkiyetinde veya idaresinde olması başlı başına bir tuhaflık, bir çarpıklıktır. Şüphesiz bu, uzun bir tarihin sonucudur. O tarihi ele almak bu raporun boyutlarını çok aşsa da Anadolu'daki Ermeni kiliselerinin bugünkü hâlinin, bir asra yayılmış hak ihlallerinin ve gaspın açık bir göstergesi olduğunu söylemek gerekir.

Finansman sorunu

Patrik Maşalyan'dan aldığımız bilgiye göre İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin gelir kaynakları yetersizdir. Patrikhane'nin gelir kaynağı, kiliselerdeki düğün, cenaze ve vaftiz törenlerinden alınan bağış statüsündeki meblağlardan oluşmaktadır ve bunlar da Patrikhane'nin masraflarını karşılamada ve planlanan projeleri hayata geçirmede yetersiz kalmaktadır. Patrikhane'nin tüzel kişiliğinin olmaması finansal işlemlerde de güçlüğüle karşılaşmasına, sunduğu dinî hizmetler için doğrudan ücret alamamasına sebep oluyor. Yasal zemini yaratmayarak Patrikhane'nin finansal işlemlerini belirsizleştiren, yine devlet teşkilatı, yürütme ve bir ölçüde de yasama organları. Böylece, Patrikhane, kırılgan ve mahkum bir duruma sokulmuş oluyor.

Devlet Patrikhane'ye doğrudan düzenli bir finansal destekte bulunmuyor ki zaten Patrikhane tüzel kişiliğe sahip olmadığı sürece böyle bir destekte bulunması da ancak dolaylı yollardan olabilir. Din adamlarının maaşı devlet tarafından ödenmiyor. Patrikhane'nin elektrik, su gibi giderleri de devlet tarafından karşılanmıyor veya bu giderler için Patrikhane'ye katkıda bulunulmuyor, çünkü devlet sadece mabetlerin içinde harcanan elektriğin ücretini ödüyor ama müstemilat olarak görülen yapılarınkini ödemiyor. Patrik Maşalyan, Patrikhane'nin de müstemilat

olarak gözükmesinden dolayı bu giderlerin devlet tarafından karşılanmadığını söylüyor. Öte yandan, Patrik Maşalyan, “Bizim için önemli olan kendi vakıflarımızdan düzenli olarak yardım almamız” diyor ve bunun da merkezî bir yapı oluşturulmasıyla mümkün hâle geleceğini söylüyor. Ermeni vakıflarından Patrikhane’ye düzenli bir parasal kaynak aktarımı olması gerektiğini ileri sürüyor.

Güvenlik sorunu

İstanbul Ermeni Patrikhanesi binası ve patriğin şahsı dönem dönem sözlü ve fiili saldırılara maruz kalır. Patrik Maşalyan, kendisinin bu tür bir sorun yaşamadığını ama kendinden evvelki patrik Mesrop Mutafyan’ın tehditlere sıkça maruz kaldığını belirtmiştir. Hatta, o günlerden kalan bir uygulama olarak Patrikhane’nin camlarının keskin nişancılara karşı bir önlem olarak açılmadığını söylüyor: “Mesrop Patrik zamanında zırhlı bir minibüs alınmıştı, her gittiği yere işte haber verilirdi, polis korumaları giderdi. Bu elbette ki kendi başına bir baskı unsuru” diyerek de durumu tarif ediyor. Kendilerinin bu baskıyı daha düşük dozda olmakla birlikte İkinci Karabağ Savaşı sırasında hissettiklerini belirtiyor. Fakat, bu savaş sırasında kayda değer bir sorun yaşanmadığını, savaşı Azerbaycan’ın kazanmış olmasının bunda rolü olduğunu da ekliyor:

“Birinci Karabağ Savaşı’nda daha fazla sorun yaşadı Patrikhane [ve] Ermeniler, çünkü menfi propaganda vardı. Ama [son] savaştan sonra zaten bir şekilde galiplerin ruh durumu yansıdı; herhangi bir sorun, herhangi bir tehdit yaşamadık ama her an olabilir, çünkü dediğim gibi, burada insanların bilinç dünyasında, bilinçaltında ekilmiş bir azınlık fobisi var. İslamofobi’den bahsediyoruz biz ve doğrudur, vardır Batı’da, ama burada da Hıristiyan fobisi vardır; yani hatırlayalım, daha bir 10 sene falan önceydi; yani Zirve Yayıncılık’ta kıtır kıtır kestiler, misyoner diye. Yalanlar üstüne çok rahatlıkla inandırabiliyorlar kendi halklarını çünkü hazır orada. Onun için bunu her an hortlatabilirler... Tabii bu uzun mesele, okullardan başlayacak, eğitimle ilgili bu; öğretmenlerin yeniden eğitilmesi lazım.”

Patrik Maşalyan, Karabağ Savaşı sırasında gerekli koruma tedbirlerinin devlet tarafından alındığını söylüyor. Aynı şekilde, yalnız Patrikhane’ye değil kiliselere de koruma sağlandığını, kimi zaman yaşanan saldırılar sonrasında da gerekli ihtimamın devlet makamları tarafından gösterildiğini, olayların üstünün örtülmediğini aktarıyor.

Bu koruma tedbirlerinin sağlanıyor olması, ilgili makamların fiziksel güvenliği sağlama görevini yerine getirdiklerini göstermektedir. Fakat bunun ötesinde sorulanması gereken, bu tedbirleri gerekli kılan Türkiye şartlarıdır. Türkiye’de nasıl bir siyasi-kültürel ortam vardır ki Ermeniler ve diğer azınlıklar daimi bir güvenlik endişesi içinde yaşamaktadırlar?

Yerel yönetimlerle ilişkiler

Patrikhane’nin ve Ermeni toplumunun yerel yönetimlerle ilişkilerinin, hem konjoktüre hem de hangi yerel yönetimden bahsettiğimize göre değiştiği söylenebilir. Başka bir deyişle, bu konuda iyi veya kötü olarak toplu bir teşhiste bulunmaktan ziyade tek tek belediyelerin tutumlarına odaklanmak gerekiyor. Patrik Maşalyan, belediyelerin tutumunun genellikle hükümetin tutumuyla paralel gittiğini, hükümet olumluysa onların da olumlu olduğunu söylüyor. İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin kurduğu ve Patrikhane’nin tedarik ettiği bir papazın da belediyenin maaşlı çalışanı olarak bünyesinde görev yaptığı İnançlar Masası’nı da olumlu bir gelişme olarak zikrediyor. İnançlar Masası sayesinde çeşitli dinlerin mensuplarına hizmet açısından daha eşitlikçi bir tablonun ortaya çıktığını söylüyor.

Patrikhane’nin ve vakıfların belediyelerden hizmet almasıyla ilgili belirgin bir sorun gözüküyor. Öte yandan, özellikle vakıf mülkleri ve mülklerle ilgili davalar söz konusu olduğunda kimi belediyeler tarafından olumsuz tutum ve eylemler de gözlemleniyor. Patrik Maşalyan bu durumu şöyle ifade ediyor: “Ama elbette bazı şeyler var ki bunun artık hükümetle ilgisi yok, o yerel yönetimlerdeki tavırla da ilgisi var. Mesela bazı bize döndürülmüş olan mülkler hemen yeşil alan ilan edildi. Şimdi bu iyi niyet göstergesi değil, bir şey kazanmış olmuyorsun sen, yani tekrar malını kaybetmiş oluyorsun, artık sana verilmiş olanla yetinmek durumundasın.”⁸⁷

Arşiv yokluğu

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, İstanbul Ermeni Patrikhanesi yüzyıllar boyunca hem Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti bürokrasileriyle çeşitli konularda çalışmış hem de Ermeni toplumunun idaresinde başı çekmiştir. Ayrıca, 1863 Nizamanesi’yle kurulan sistemin de merkezlerinden biri olmuş, Anadolu sathında başında çoğu zaman bir piskoposun bulunduğu patriklik temsilcisi konumunda olan

⁸⁷ Bu konu raporumuzun vakıflar kısmında daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

murahhasalıklar vasıtasıyla birçok bilgi ve belge burada toplanmıştır. Bütün bu rollerinin ve işlevlerinin bir sonucu olarak, on binlerce dokümana sahip olması ve bugün bunların geniş bir arşiv olarak mevcut olması beklenir(di). Oysa, hâlihazırda Ermeni Patrikhanesi'nde tarihçilerin, araştırmacıların çalışabileceği bir arşiv yoktur. Bu durum, tarih ve sosyal bilim çalışmaları açısından önemli bir eksiklikler ve Patrikhane'nin sorunları veya eksiklikleri arasında belirtilmelidir.

Ermeni toplumunun bir asrı aşan bir süredir geçirdiği yıkım ve tahribat sebebiyle bugün Patrikhane'de dört başı mamur, eksiksiz bir arşiv olmaması anlaşılabilir ama arşiv namına erişilebilir neredeyse hiçbir şey olmaması anlaşılabilir. Nitekim, Birinci Dünya Savaşı sırasında Patrikhane arşivinin genişçe bir kısmının Türkiye dışına taşındığı biliniyor. Fakat, geride neler kaldığı bilinmiyor. Patrik Maşalyan, elde kalan arşivin araştırmacılara açık olmadığını çünkü tasnif edilmediğini söylüyor, fazla bir şey olmadığını da ekliyor. Fakat, bir tasnif çalışması yapmadan elde olan belgelerin niceliğinden ve niteliğinden emin olunamaz. Öte yandan, yalnız bugün değil, öteden beri Patrikhane yetkililerinin arşiv konusundaki kehtüm, paylaşımdan uzak tutumları da belirtilmelidir. Patrik Maşalyan, araştırmacıların randevu sistemiyle Patrikhane kütüphanesinden yararlanabileceklerini söylüyor. Bu da kıymetli olmakla birlikte esas önemli olan Patrikhane'nin devletle, murahhasalıklarla, taşraya gönderdiği din adamlarıyla, Ermeni Kilisesi'nin diğer unsur ve makamlarıyla yaptığı yazışmalardan oluşan resmî evraklardır. Bu konu hâlâ açıklığa kavuşturulmayı bekliyor.

REFORM PAKETİ

Hukuki statü ve patrik seçimi

Patrikhane sorununun çözümü için hiç şüphesiz birincil gereklilik, Patrikhane'nin statüsündeki belirsizliğe son vermektir. Patrikhane'nin ne olup ne olmadığını, haklarını, görevlerini, yetki alanlarını açıkça tanımlamak gerekiyor. Hukuk devletinde bunu yapmanın tek yolu da, malum olduğu üzere, bütün bunları yasa ve tüzük gibi hukuki metinlere dayandırmaktır. Patrikhane'nin bir yasal statüye kavuşturulması şarttır, bu yapılmadan atılacak diğer adımlar sorunu çözmeyecektir. Devletin öteden beri politikası böyle bir hukuki çerçeve çizmeyerek kasıtlı

bir boşluk ve belirsizlik yaratmak oldu. Böylece kendini de sınırlamamış oluyor, konjonktür kendi politikalarını gerçekleştirmek için neyi gerektiriyorsa onu uygulayabiliyor(du). Bir öngörülebilirlik yoktu ve hâlen de yok. Başı sonu belli bir yasal düzenlemeyle bu öngörülemezlik hâlinin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Tabii burada çok önemli bir husus, devletin böyle bir çalışmayı Patrikhane ve Ermeni toplumuyla diyalog ve istişare hâlinde yürütmesidir. Vakıf yöneticilerinin seçimlerini düzenleyen yönetmelik örneğinde de gördüğümüz gibi, tepeden indirilecek bir kanun sorunu çözmekten ziyade, daha büyük sorunlar yaratacaktır.

Peki, bu statü nasıl olmalı, sınırları ne olmalıdır? Patrik Maşalyan şöyle diyor: “Bizim tüzel kişilik olmak istediğimiz, kurum olarak tanınmamız, bir; ikincisi, tarihsel arka planıyla tanınmamız.” Eğer buradaki “tarihsel arka plan” ifadesi, Patrikhane’nin geçmişte oynadığı bütün rolleri ve yerine getirdiği tüm işlevleri kapsayan bir ifadeyse, bu, bugün için hayli tartışmalı bir pozisyon olur. Patrikhane’nin’ ve patriğin tarihsel rollerinin dinî alanın çok ötesine geçtiğini yukarıda zikretmiştik. Fakat bir şey tarihte nasılsa bugün de öyle olmak zorunda değildir. Nitekim, Patrikhaneyi tarihsel konum ve işlevine döndürme önerisinin, ne Türkiye Ermeni toplumunun iç dinamikleri ne de Türkiye devlet ve toplum nitelikleri açısından somut bir zemini ve uygulanabilirliği vardır. Ermeni toplumu içinde Patrikhane’nin tek ve resmî temsilci konumunun yeterli desteği bulabileceği, vakıfların Patrikhane’yi kendi üzerlerinde bir otorite olarak kabul edebileceği de hayli şüphelidir. Öte yandan, kilise ve mezarlık gibi dinî kurumların Patrikhane idaresi altında olması eşyanın tabiatı gereğidir. Dolayısıyla, bu kurumların idaresini doğrudan ve sadece Patrikhane’ye bağlayan, Patrikhane’yi Apostolik Ermeni cemaatinin dinî ihtiyaçlarını karşılayan, bu ihtiyaçlarla ilgili sorunları çözmeye çalışan bir kurum olarak tanımlayacak yasal bir düzenleme, alandaki gerçeklikle daha uyumlu olacaktır. Buradaki kritik husus, Patrikhane’nin mutlaka özerk bir kurum olarak tarif edilmesidir. Başka bir deyişle, iç işleyişini kendisi düzenlemelidir. Eğitim, sosyal hizmetler, savunuculuk gibi faaliyetler ise vakıflar bölümünde anlattığımız biçimde vakıfların görev alanı içinde tanımlanabilir.

Patrikhane’nin böyle bir statüye sahip olduğu, yani sadece din işleriyle ilgilendiği durumda, patrik seçimi de Patrik Maşalyan’ın tarif ettiği gibi ruhaniler ve kimi sivillerden oluşan karma heyetler, hatta sadece ruhaniler tarafından da seçilebilir. Fakat, Patrikhane’ye hem Ermeni toplumunun temsilcisi rolünü vermek hem de patrik seçiminde halkoyunu iptal etmek tutarsızlık olur. Öte yandan, Patrikhane’nin statüsü nasıl tanımlanırsa tanımlansın, halkoyu olsun veya olmasın, patrik seçimi mutlaka kalıcı bir hukuki düzenlemeye bağlanmalıdır.

Finansman sorunu

İstanbul Ermeni Patrikhanesi'ni, bir kısım vatandaşın dinî ihtiyaçlarını karşılayan bir kurum olarak konumlandırarak böyle bir yasal düzenleme, Patrikhane'ye devlet bütçesinden belli bir pay ayrılmasını da öngörmelidir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, kendisine ayrılan geniş bir bütçeyle belli bir grubun dinî ihtiyaçlarını karşılamasına mukabil, anayasal eşitlik ilkesi gereği, Apostolik Ermeni toplumu gibi diğer din ve mezheplere mensup vatandaşların dinî ihtiyaçları için de devlet bütçesi ayrılmalıdır. Din adamlarının maaşları, Patrikhane'nin elektrik, su, ısınma gibi giderleri bu bütçeyle karşılanmalıdır. Ayrıca, Patrikhane'nin ücret ve bağış alabilmesinin yasal zemini de bu düzenlemeyle sağlanmalıdır.

Kiliselerin onarılması ve yeniden ibadete açılması

Anadolu sathındaki Ermeni kiliseleri, bu yapıların kadim sahibi olan Ermeni Patrikhanesi'ne onarım, bakım ve muhafazaları için gerekli kaynaklarla, bütçelerle birlikte devredilmelidir. Sonuçta, bu yapılar uzun süre boyunca devam eden baskı ve ayrımcılık politikaları sonucunda Ermeni Patrikhanesi'nin ve toplumunun elinden alınmıştır. Bunların iadesi, bir adaletsizliğin giderilmesi, haksızlığın tamir edilmesi olacaktır.

Din adamı yetiştirilmesi

Patrik Maşalyan'ın, din adamı yetiştirilmesi amacıyla ayrı bir okul kurulmasını gerektirecek bir talep olmadığına dair sözlerini ilgili bölümde aktarmıştık. Öte yandan, okul yokluğunun kendisinin, talep yetersizliğine yol açan etkenlerden biri olduğu da söylenebilir. Ermeni toplumu içinden din adamı olmak isteyenler, yüksek okul yokluğu sebebiyle de bu yoldan gitmek istemiyor olabilirler, zira uzun seneler Türkiye dışında bulunmak maddi-manevi zorlu bir süreç. Yine de Ermeni din adamı yetiştirmek için ayrı bir okul kurulmasına zemin oluşturacak talebin hâlihazırda olmadığını kabul edersek, bu açığın Türkiye'de ve kuvvetle muhtemel İstanbul'daki bir üniversite bünyesinde açılacak bir bölümle kapatılma ihtimali, konunun muhatabı olan Ermeni Patrikhanesi'yle istişare edilerek göz önüne alınabilir.

Güvenlik sorunu

Güvenlik sorunun çözümüne gelecek olursak, kapıya polis dikmek gibi fiziksel koruma tedbirleri, tabiri caizse güvenlik sorununun son halkasıdır. Tabii ki, fiziksel

güvenliği sağlamak da gerekli ve önemlidir ama esas ve nihai çözüml, iş o son halkaya gelmeden, Ermeni kimliğini hedef alan sosyo-politik iklimin ortadan kaldırılmasıdır. Bunun yolu da nefret söylemiyle mücadelede geçer. Siyasetçilerin ve bürokratların bu noktada bir kez daha negatif ve pozitif yükümlülüklerinden bahsedilebilir. Negatif yükümlülüklerinden kasıt, siyaset insanlarının ve devlet yöneticilerinin kendilerinin ayrımcı nefret söyleminden uzak durmaları gerektiğidir. Zira, devlet görevlilerinin ağzından bu gibi ifadeler duyanların ve dolayısıyla bunu normalleştirenlerin, Ermeni kişi ve kurumlarını hedef almalarında şaşılacak bir durum yoktur. Bu kesimlerin pozitif yükümlülüğü ise, ayrımcı, ırkçı, nefret diline ve nefret suçlarına karşı gerekli hukuki, siyasi ve sosyal tedbirleri almaktır. Bu tedbirler sadece yasa çıkarmaktan da ibaret değildir, kamunun ırkçı, ayrımcı nefret politikalarına karşı eğitsel ve sosyal projeler üretmesi de gerekir.

Arşiv

Son olarak arşiv konusuna değinmek gerekiyor. Bunun önemini yukarıda zikretmiştik. Bu konuda, devletten de destek alınabilir tabii fakat bu sorunun çözümlünün birincil muhatabı Patrikhane'nin kendisidir. Patrikhane'nin arşivcilik konusunda uzman kişilere sahip olmaması anlaşılabilir. Bunun için, Patrikhane dışından yardım alınabilir hatta alınmalıdır. Patrikhane, arşivin mahiyetinin tespiti ve tasnifi için bir uzmanlar grubu oluşturmalı ve bu heyetin şeffaf biçimde çalışmasına el verecek şartları oluşturmalıdır. Böyle bir projenin finansmanı için gerekli kaynağı bulmak aşılması bir sorun olmayacaktır.

SONUÇ: ÇÖZÜM OLARAK ZİHNİYET DEĞİŞİKLİĞİ

Bu raporda ele aldığımız sorunların çözümü için birinci gereklilik, devlet katında yaşanması gereken bir zihniyet değişikliğidir. Öteden beri, Türkiye'deki siyasetçilerin ve bürokratların kahir ekseriyetinin Türk-Müslüman olmayan grupların sorunlarına yaklaşımı, devletin ve bu grupların taraf olduğu bir 'kazan-kaybet' oyunu gibi oldu. Bir tarafın 'kazancı' öteki tarafın 'kaybı' olarak algılandı. Devlet, bu grupları hâsım, onlara 'verdiği' her şeyi de kendi kaybı olarak gördü. Onun için de 'vermekten' mümkün olduğunca kaçındı. Bu zihniyeti terk ederek, Ermenilerin (ve diğer azınlık gruplarının) karşı karşıya kaldığı sorunların bir haklar meselesi, başka bir deyişle hakların hayata geçirilmesi demek olduğu kabul edilmedikçe, sorunlara haklar açısından yaklaşılmadıkça kalıcı bir çözüm üretilmesi mümkün gözüküyor. Devletin, bu grupları, haklarını talep etme hakkı olan eşit vatandaşlar olarak görmesi gerekiyor. Mevcut sorunların kahir ekseriyetinin öteden beri yaşanagelen hak ihlallerinin bir sonucu olduğu göz önüne alınacak olursa, bu sorunların çözümü, devletin bir lütfu veya tavizi değil, eskiden beri yapılagelen ihlallerin tamiri manasına gelecektir. Temel anlayışın bu olması gerekir.⁸⁸

Azınlıkları ve azınlıkların sorunlarını ele alırken sözünü ettiğimiz anlayış değişikliğinin, bir ülkenin en temel hukuk belgesi ve sosyo-politik düzeninin şekillendiği metin olan anayasada da kendine yer bulması gerekiyor. Gelecek sene 100. yılını dolduracak Lozan Barış Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili hükümleri

⁸⁸ Patrik Maşalyan da bu hâli şöyle ifade ediyor: "Bence temel sorun şu: azınlıklara, gayrimüslimlere özellikle yapılanlar, gönülden mi yapılıyor yoksa gönülsüz mü yapılıyor; yani yapışın nedeni, bu insanlar mazlum, bu insanlara biz haklarını verelim, vermemiz lazım, bunları yükseltmemiz lazım ki Türkiye de yükselsin, bunlara vereceğimiz her şey zaten bizim borcumuz çünkü bu insanların asli vatanyıdı buralar ve şimdi biz de döndürüyoruz bunları, 85 milyonluk İslam okyanusunda bu adalar da olsun ve güzel gözüksün, bu bizim vitrinimiz olsun mu yoksa bunların sesi kısilsın, bir parça bir şey verelim, sussunlar, dışa karşı iyi gözüksün, bunların liderleri de çıksınlar, olumlu şeyler konuşsunlar mı? Bence bu ikisi çok önemli. Bu ikincisi olduğunda, bu sadece devletle ilgili değil ama bürokratlarla ilgili, o zaman bir dirençle karşılaşıyorsunuz. Yasal bir takım uygulamalar olduğunda bile, haklarınız olduğunda bile bürokrat orada devleti koruyor size karşı çünkü o şekilde hazırlanmış. Bundan nasıl biz kurtulacağız bilmiyoruz ve orada gerçekten birey hâkimin, birey polis, birey valinin, birey belediye başkanının insafına kalmışsınız artık. Bu durum elbette ki bazen işleri zorlaştırıyor; bizim için anlaşılmaz hâle getiriyor."

henüz Türkiye Cumhuriyeti hukuk müktesebatına yedirilmiş, gerekli uygulama yasaları çıkarılmış değildir. Bunun ilk adımı da anayasa olmalıdır. Örneğin, bu grupların sosyal varlıklarının ve kimliklerinin korunması için alınacak tedbirlerin ve yapılacak uygulamaların, devletin pozitif yükümlülükleri kapsamında olduğu ve eşitlik ilkesine aykırı sayılamayacağı anayasada kayıt altına alınmalıdır.

Temel yaklaşım değişikliğini belirttikten sonra, sorunlara biraz daha teknik denebilecek bir açıdan baktığımız zaman, vakıfların, okulların ve Patrikhane'nin içinde bulunduğu sorunların ya bu kurumların hukuki statüye sahip olmamasından ya da pratikteki varlık ve işlevleriyle hukuki statüleri arasındaki uyumsuzluktan kaynaklandığını görüyoruz. Dolayısıyla, ilk yapılması gerekenler arasında bu kurumları gerçek hayattaki kimlik ve işlevleriyle uyumlu hukuki statülere kavuşturmak, yani gerekli yasal düzenlemeleri yapmak geliyor ki bu da doğal olarak devletin görevleri arasında. Bu yasaları çıkarırken de bu kurumların farklılıklarını ve özelliklerini göz önünde bulundurmamak ve bunların gereği olan esneklikleri kanunlara yansıtılmak gerekiyor.

Sorunların çözümüyle ilgili bir başka başlık da Türkiye Ermeni toplumunu temsil edecek tek bir yapıya, makama veya kuruma ihtiyaç olup olmadığıdır. Patrikhane konusunu ele aldığımız bölümde, başta dinî kimliği olmak üzere çeşitli sebeplerden dolayı Patrikhane'nin Ermeni toplumunun temsilcisi olmasının tartışmalı olduğunu ve Ermeni toplumu içinde genel kabul görmesinin zor olduğunu belirtmiştik. Peki, Ermeni toplumunun sivil bir temsiliyete ihtiyacı var mıdır? Varsa, bu ne şekilde olmalıdır? Ermeni kurumlarının sorunlarının ve dolayısıyla çözüm arayışlarının ortak olduğu düşünülürse bunların koordineli bir sivil temsiliyete sahip olması hem demokratik ilkeler açısından doğru hem de pratik açıdan işlevsel olacaktır. **Bir toplumda meslek odaları, sendikalar, dernekler vs nasıl ki sorunları ve çıkarları ortak kesimleri temsil ediyor, onların haklarını arıyor, seslerini duyurmaya çalışıyorsa Ermeni kurumlarının da benzer bir temsiliyete ihtiyacı vardır. Başka bir deyişle, bunları sivil toplum kuruluşları olarak görmek demokratik çözüm açısından doğru yaklaşım olacaktır.**

Bunun nasıl hayata geçirileceğine gelince, vakıflar bölümünde anlattığımız gibi, üyeleri Ermeni vakıflarının yöneticilerinden oluşan bir dernek, Ermeni kurumlarının sorunlarını ve bu sorunların çözüm yollarını ortaya koyacak, bu kurumların ve kurumlar vasıtasıyla kişilerin haklarını savunacak bir sivil toplum kuruluşu olarak çalışabilir. Bu derneğin seçilmiş yöneticilerden oluşacak olan yönetim kurulu,

Ermeni toplumunun sorunlarını ve çözüm önerilerini devlete iletebilir, toplum ile devlet arasındaki iletişimi sağlayabilir.

Savunuculuk

Bu raporda ele alınan sorunların çözümü için hem sorunların ve çözümlerin kamuoyuna iyi anlatılabilmesi hem de hak savunuculuğu adına gerekli girişimlerde bulunulması gerekiyor. Bu konuda Ermeni vakıf yönetimlerine, Ermeni toplumunun hukukçularına, aktivistlerine, medyasına düşen sorumluluklar olduğu gibi Türkiye’de insan ve azınlık hakları alanında çalışan sivil toplum kurumlarına düşen sorumluluklar da var. Bu kurumlardan bazılarının temsilcileriyle savunuculuk için neler yapılabilir sorusunu tartıştığımız çalıştayda şu başlıklar öne çıktı:

1- Belirgin bir husus, hak mücadelesinin, hakları gasp edilmiş, ‘Lozan azınlığı’ olsun olmasın, diğer gruplarla iletişim ve dayanışma içinde yürütülmesidir. Nihayetinde azınlıkların haklarının çiğnenmesinin genel bir demokrasi meselesi ve demokrasi eksikliğinin bir sonucu olduğu düşünülecek olursa, demokrasinin geliştirilmesi için verilecek ortak mücadele tek tek grupların kazanımlarında da önemli rol oynayacaktır. İnsan hakları savunuculuğu birçok grubun çiğnenen haklarını savunmak, hayata geçirebilmek için ortak temel kabul edilmelidir. Savunuculuk çalıştay katılımcılarından Ferhat Kentel bu durumu şöyle açıklıyor: “Popülizmin kuşatıcı, kavrayıcı, her şeyi örten diline karşı aşşağının o çeşitliliğini anlatan bir politikayı sağlamak gerekiyor. Tek bir kimlik açısından bakıldığı zaman zaten devletin en çok hoşuna giden şeylerden biri bu, zaten en kolay hedef gösterme kapasitesi tam da buralarda ortaya çıkıyor... Sen sadece bir kimlik çıkardığın zaman o sana daha güçlü propaganda malzemeleriyle birlikte çok daha güçlü bir kimlik savaşı verebiliyor.”

Ermeni toplumundan hak arayıcılarının söylemlerini insan hakları temeline oturtmaları, insan hakları hareketinin reflekslerini, teamüllerini içselleştirmeleri gerekir. Bu bağlamda, Türkiye İnsan Hakları Vakfı, İnsan Hakları Derneği, barolar gibi sivil toplum örgütleriyle koordinasyon ve iletişim içinde olmakta fayda vardır. Ayrıca, Ermeni toplumundan yöneticileri ve aktivistleri, insan hakları ve insan hakları savunuculuğu konusunda eğitmek üzere programlar, videolar ve podcastler hazırlanabilir.

2- Dayanışma ve iletişim ilkelerini hukuk ve dava alanına taşıdığımızda ise görünen, azınlık haklarına dair açılan davaların yukarıda saydığımız sivil toplum örgütleri gibi örgütlerle iletişim ve işbirliği içinde yürütülmesi gerekliliğidir. Açılan

dava dosyalarının ekleneceği havuzlar oluşturulabilir, Ermeni vakıfları ve onların avukatlarıyla sivil toplum kuruluşları arasında istişare, bilgi-belge paylaşımı amaçlı platformlar oluşturulabilir. Bu davalara sivil toplumdan kampanya, iletişim desteği sağlanabilir. Baroların azınlık haklarıyla daha fazla ilgilenmesi, henüz böyle bir komisyona sahip olmayan baroların azınlık hakları komisyonları kurması, azınlık hakları alanında çalışmaları için teşvik edici kampanyalar yürütülebilir.

Tabii bu noktada, Ermeni ve diğer azınlık vakıfları yöneticileri arasında insan hakları örgütleriyle kurulacak ilişkilerin 'siyasi görünmesinden' ve bu ilişkilerinden dolayı devlet ve toplum katında hedef gösterilme endişesinden kaynaklanan genel bir isteksizlik olduğunu da eklemek gerekir. Bu endişe sebebiyle azınlık kurumları 'kendi davalarını kendileri görme' yolunu seçme eğilimi gösterirler. Fakat bunun aşılması gerek, zira tekil ve izole hak arayışları, daha fazla kaynak tüketimine sebep olduğu gibi yapısal ve kalıcı sonuç alınmasını daha zor hâle getirebilmektedir.

3- Hukuk ve dava alanında başvurulabilecek başka bir yol da stratejik davalamadır. Stratejik davalamadan kasıt, mutlaka kazanma amacıyla değil ama bir ayrımcılığı görünür kılmak, kampanya oluşturmak, kamuoyunun dikkatini o ayrımcılığa çekmek için, belli bir uygulamanın işlemediğini veya aksayan yönlerini göstermek amacıyla açılan davalardır. Örneğin, TCK'nın 'halkı kin ve düşmanlığa sevk' suçunu düzenleyen 216. maddesi, Türkiye'de neredeyse sadece Sünni Müslümanlığın veya Türklüğün aşağılandığı düşünüldüğünde kullanılıyor. Bunu kamuoyunda görünür kılmak için belli bir vaka üzerinden Ermeniliğin veya Hıristiyanlığın aşağılandığı gerekçesiyle suç duyurusunda bulunmak stratejik davalamaya örnek olabilir. Ayrıca, Lozan temelli stratejik davalama da düşünülebilir.

4- Ermeni toplumu temsilcileri, toplumun sorunlarını siyasi partilere anlatmayı amaçlayan çalışmalar yapabilirler. Siyasi partilerle mümkün olduğunca birebir temaslar kurmak, görüşmek, sorunları anlatan metinler iletmek, çalıştaylar yapmak gündeme alınabilir.

5- Benzer bir çalışma medya kurumları ve gazeteciler için yapılabilir. Azınlık hakları hukuku, azınlık hakları haberciliği, nefret diline karşı mücadele, bu konularda doğru habercilik dili konularında medyayla ortak eğitim faaliyetlerinde bulunulabilir, çalıştaylar yapılabilir.

6- Raporumuzda da belirttiğimiz gibi, Türkiye azınlık haklarıyla ilgili birçok uluslararası metni ya hiç imzalamamış ya da bu metinlere çekinceler koymuş durumda. Türkiye'nin imzalamadığı belgeleri imzalaması, koyduğu çekinceleri kaldırması için

lobi faaliyeti yürütülebilir, iletişim kampanyaları yapılabilir, bu konuda çalışan sivil toplum örgütleri arasında bir dayanışma ağı kurulabilir. Bütün bunların, Ermeni kişi ve kurumlarından ziyade, sivil toplum örgütleri ve barolar tarafından yapılması hem kapasite hem sonuç alma açısından daha akla yatkın olan seçenektir.

Raporumuzun önerileri, önerilerin muhataplarıyla birlikte şu şekilde sıralanabilir:

Devlet:

- Uluslararası azınlık hakları belgeleri imzalanmalı, çekinceler kaldırılmalıdır.
- Azınlık haklarına anayasal güvence sağlanmalıdır.
- Medeni Kanun'un 101. maddesi değiştirilmeli/kaldırılmalıdır.
- Ermeni toplumunu ilgilendiren yasa yapma süreçleri şeffaf ve ilgili kurumlarla istişare hâlinde yürütülmelidir.
- Ermeni okulları ve vakıfları için gerekli müstakil yasalar çıkarılmalıdır.
- Ermeni okulları için MEB bütçesinden pay ayrılmalı; bu okullar kamu okullarının tabi olmadığı, vergi, harç vs. gibi mali yükümlülüklerden muaf tutulmalıdır.
- Ermeni okullarının TTKD öğretmenlerini kendilerinin istihdam etmesinin önündeki yasal engeller kaldırılmalıdır.
- Ermeni okullarındaki müdür başyardımcısı makamı lağvedilmelidir.
- Ermeni dili ve edebiyatı öğretmeni yetiştirilmesi konusunda gerekli finans ve altyapı desteği sağlanmalıdır.
- Ders kitapları ayrımcı, ırkçı dilden temizlenmelidir.
- Azınlık vakıfları kamu yararı için çalışan vakıf statüsüne alınmalıdır.
- El konulan azınlık vakıfları mülklerinin iadesi için muhataplarıyla istişare hâlinde kapsayıcı, kolaylaştırıcı yasal düzenleme yapılmalıdır.
- Patrikhane'ye tüzel kişilik ve bütçeden pay sağlanmalıdır.
- Anadolu'daki Ermeni kiliselerinin mülkiyeti, korunmaları için gerekli finansmanla birlikte Ermeni Patrikhanesi'ne devredilmelidir.
- İstanbul'daki bir kamu üniversitesi bünyesinde, Ermeni toplumunun ihtiyacını karşılamak üzere din adamı yetiştirilmesi mümkün hâle getirilmelidir.

- Değiştirilen yer isimleri geri verilmeli veya bu yer isimlerinin toplumsal bellekte yaşatılmasını amaçlayan hafızalaştırma çalışmaları yapılmalıdır.
- Azınlık gruplarından bireyler, kimliklerinden ötürü herhangi bir zorlukla karşılaşmadan devlet memuru olabilmelidir.
- Kültür Bakanlığı, azınlıkların kültürlerinin ve tarihlerinin tanıtılması için projeler geliştirmeli ve Türkiye'nin kültür ve sanat yaşamına katkısı olan azınlık bireyler için hafızalaştırma çalışmaları yapmalıdır.

Siyasi partiler:

- Azınlık gruplarının sorunları muhataplar dinlenilerek öğrenilmelidir.
- Siyasi partilerin programlarında azınlık haklarına yönelik politikalara yer verilmelidir.
- Bu sorunlar Meclis'te ve diğer platformlarda kamuoyunun gündemine getirilmelidir.
- Seçilebilecek yerlerde azınlık gruplarından milletvekili adayı gösterilmelidir.
- Azınlıkların yoğunlukla yaşadığı ilçe belediyelerinde azınlık kurumlarıyla diyalog kurulmalı, kapsayıcı projeler geliştirmek için azınlık gruplarına mensup kişiler belediye kurumlarında istihdam edilmeli ve belediyelerde eşitlik birimi benzeri departmanlar kurulmalıdır.

Ermeni kurumları/vakıfları:

- Vakıflar arası koordinasyon için yapı oluşturulmalıdır.
- Ortak eğitim komisyonu oluşturulmalıdır.
- Sivil toplumla, siyasi partilerle ilişki kurulmalı, sorunlar anlatılmalıdır.
- Benzer hak ihlalleriyle karşı karşıya kalan kesimlerle dayanışma ve iletişim ağı kurulmalıdır.
- Şeffaflık sağlanmalı, mali konular dahil vakıfla ilgili bütün bilgi ve belgeler kamuoyuyla paylaşılmalıdır.
- Ermeni toplumunun kreş ihtiyacını karşılamak için gereken fiziki, teknik, pedagojik ve hukuki altyapı çalışmaları yapılarak, kreşler faaliyete geçirilmelidir.

- Girişimcilere destek olmak, gençlerin meslek öğrenimine katkıda bulunmak, Ermeni toplumunu ilgilendiren sosyal ve siyasi konularda hak savunuculuğu yapmak gibi projeler vasıtasıyla vakıfların faaliyet alanları genişletilmeli ve geliştirilmelidir.

Patrikhane:

- Arşiv oluşturulması için gerekli çalışmalar başlatılmalıdır.

Sivil toplum örgütleri:

- Hak temelli sivil toplum örgütleri azınlık haklarını temel alan projeler yürütmelidir.
- Dava takibi ve diğer konularda azınlık kurumlarına hukuki destek verilmelidir.
- Azınlık sorunlarının duyurulmasıyla ilgili iletişim ve kampanya desteği sağlanmalıdır.

Barolar:

- Azınlık hakları komisyonları kurulmalıdır.
- Azınlık toplumlarıyla kalıcı iletişim ağları kurulmalıdır.
- Türkiye'nin azınlık haklarıyla ilgili uluslararası metinleri imzalaması ve çekinmeleri kaldırması için kampanya ve lobi faaliyeti yürütülmelidir.

Ulusal medya:

- Azınlık hakları haberciliği geliştirilmelidir.
- Azınlıklarla ilgili doğru habercilik dili geliştirilmeli ve kullanılmalıdır.
- Azınlıklara yönelik nefret söylemi içeren haber ve makalelere yer verilmemelidir.

Üniversiteler:

- Azınlıklar ve azınlıkların hakları konusunda dersler, seminerler, paneller organize edilmeli, araştırmalar teşvik edilmelidir.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Bakar, D. (2001). Uygulamadan Ayrımcılık Örnekleri ve Azınlık Vakıflarının Sorunları. *Ulusal, Uluslar Üstü ve Uluslar Arası Hukukta Azınlık Hakları* içinde (sf. 265-268). İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi.

Bardakjian, K. (1982). The Rise of the Armenian Patriarchate of Constantinople. B. Braude & B. Lewis (Der.) *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society* içinde. Holmes & Meier Publishers.

Erueti, A. (2017). International Indigenous Rights. *University of Toronto Law Journal*, 67(5), 569-595. 10.3138/utlj.67.5

Hrant Dink Vakfı. (2012). *İstanbul Ermeni Vakıflarının El Konan Mülkleri*. Hrant Dink Vakfı Yayınları.

Iamamoto, S. A. S. (2022). Layers of Indigenous Citizenship: Colonial, Republican and Plurinational Rights in Bolivia. *Journal of Latin American Studies*, 54, 227-251. 10.1017/S0022216X22000190

Kurban, D., & Hatemi, K. (2009). *Bir 'Yabancı'laştırma Hikayesi: Türkiye'de Gayrimüslim Cemaatlerin Vakıf ve Taşınmaz Mülkiyet Sorunu*. TESEV Yayınları.

Okutan, Ç. (2004). *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Özdoğan, G. G., & Kılıçdağı, O. (2011). *Türkiye Ermenilerini Duymak: Sorunlar, Talepler ve Çözüm Önerileri*. TESEV Yayınları.

Özdoğan, G. G., Üstel, F., Karakaşlı, K., & Kentel, F. (2009). *Türkiye'de Ermeniler. Cemaat - Birey – Yurttaş*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Öztürk, M., Tepetaş Cengiz, Ş. G., Köksal, H., & İrez, S. (2017). *Sınıfında Yabancı Uyruklu Öğrenci Bulunan Öğretmenler İçin El Kitabı* (S. Aktekin, Der.). T.C. Milli Eğitim Bakanlığı.

Sucıyan, T. (2018). *Modern Türkiye'de Ermeniler. Soykırımsonrası Toplum, Siyaset ve Tarih*. Aras Yayıncılık.

© HRANT DİNK VAKFI YAYINLARI, 2023